

ISSN: 2181-4120

Scientific Journal

GOLDEN BRAIN

Social Sciences & Humanities

Volume 2, Issue 23

webgoldenbrain.com

December

ISSN 2181-4120
VOLUME 2, ISSUE 23
DECEMBER 2024

<http://webgoldenbrain.com/>

**“GOLDEN BRAIN” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 2, ISSUE 23, DECEMBER, 2024**

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559332>

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA QO‘LLANADIGAN METODLARI

Yashinova Shahzoda

Nizomiy nomidagi TDPU

Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti 3-kurs talabasi

M.A.Hamrayev

Ilmiy rahbar: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti

Boshlang‘ich fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

E-mail: m.a.hamrayev@gmail.com

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darsida qo‘llanadigan metodlar haqidagi bilimlar yoritib berilgan. Ona tili darslarida ko‘proq interfaol metodlardan foydalanib dars o‘tish borasidagi fikrlar yoritib berilgan.*

KALIT SO‘ZLAR: *Metodlar, interfaol metodlar, ifodali o‘qish, ijodiy ishlar, ohang va innotatsiya, o‘qish darajalari.*

АННОТАЦИЯ. *В данной статье освещены знания о методах, используемых на уроке родного языка в начальных классах. Освещены мысли об использовании интерактивных методах преподавания на уроках родного языка.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Методы, интерактивные методы, выразительное чтение, творческие произведения, тон и аннотация, уровни чтения.*

ANNOTATION. *In this article, the knowledge about the idioms used in the primary class mother tongue lesson is highlighted. Thoughts on teaching using more interactive methods in mother tongue classes are highlighted.*

KEY WORDS: *Methods, interactive methods, expressive reading, creative works, tone and annotation, reading levels.*

*“Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob
ilmiy-ma’naviy merosi biz uchun doimiy
harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak...”
Shavkat Mirziyoyev*

O‘qish darslarining samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim metodlarining to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Binobarin, fanning o‘zi kabi o‘qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo‘ladi. Darslarni qiziq bo‘lishi va bolalar zerikmasliklari uchun ham metodlardan foydalanish kerak bo‘ladi. Bu metodlardan ona tili darslarida qo‘llash ham bolalarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi, ham darsning samaradorligini yanada oshiradi.

Metod (yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo‘li, nazariya, ta’limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o‘zlashtirish, o‘rganish, bilish uchun yo‘l yo‘riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli.

Hozirgi kunda maktablarda izohli o‘qitish metodlaridan keng foydalanib kelinmoqda. Xo‘sh, o‘zi bu metod nima ekanligi bilan tanishib chiqamiz.

IZOHLI metodi bu asosan o‘qishga XIX asarning 60-70-yillarida rus pedagogi K.D.Ushinskiy tomonidan kirib kelgan metod hisoblanadi. U o‘qishga o‘quvchilarni „ongli tushunib, o‘ylab o‘qishga “o‘rgatishni izohlaydi va bu metod „IZOHLI O‘QISH” metodi deb nomlanadi. Demak izohli o‘qish metodi deb o‘ylashga, his qilishga, asarni to‘liq idrok qilishga, o‘qilganning mazmunini o‘zlashtirishga olib keladigan o‘qishga aytiladi.

XX asr oxirgi yillariga qadar o‘qitishning metodlari sifatida tushunchalarni bayon qilish metodi, BBB metodi, suhbat metodi, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanib dars o‘tilsa darsning samaradorligini oshirishga yanada yordam beradi. Bu metodlarning har biri bilan ta’nishib chiqamiz.

BAYON QILISH metodi. Bu metod orqali o‘quvchilar uchun rasm, video yoki hikoya o‘qib beriladi. Agar rasimga qarab bayon qilishlari kerak bo‘lsa ular rasimga qarab o‘z fikrlarini bayon qilib berishadi. Hikoya o‘qib berilsa ham bolalar hikoyaning mazmunini o‘z mustaqil fikrlariga tayangan holda bayon qilib berishadi. Bu metod ham

o'quvchilarni o'z mustaqil fikrlarini bayon qilish, ham nutq boyliklarini o'stirish va sinfxonada o'zini tuta bilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

BBB metodi. Bu metod asosan yangi mavzu o'tilganda qo'llanadi. Mavzu o'tilishidan oldin bolalarga mavzuga oid tushunchalari ya'ni biladigan narsalari so'rab olinadi. Keyin yangi mavzu o'tib bolalarga mavzu yuzasidan bilimlar beriladi. Keyingi o'rinda esa bolalardan bilib olgan bilimlari so'raladi. Bu metodni ona tili mavzularida qo'llasa ham dars juda ajoyib tashkil etiladi.

SUHBAT metodi. Bu metod boshlang'ich ona tili darslarida ko'p qo'llaniladigan metodlar sirasiga kiradi. Suhbat metodi savol-javob metodi deb ham ataladi. Suhbat metodi o'quvchidan mavzuning xususiyatini o'zida aks ettirgan o'quv materiallarini topishda, Grammatik mavzuni muhim vazifalarini aniqlash, ularni o'xshash va farqli jihatlarini ajratish, umumlashtirishga, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan savollar tuzish, ularni o'quvchilarda izchil berib borishni talab qiladi.

INDUKSIYA metodi. Induksiya – ma'lum miqdorda yakka holdagi fakt, hodisa va jarayonlarni kuzatish orqali, shu kuzatishlarga tayangan holda ishlab chiqarilgan umumiy xulosa chiqarish. Bu metod orqali o'quvchilar o'qituvchi bergan til dalillarini kuzatadi, tahlil qiladi va shu asosda xulosa va ta'riflar keltirib chiqaradi.

DEDUKSIYA metodi. Deduksiya (lotincha: deductio — xulosa chiqarish) — mantiq qoidalariga ko'ra xulosa chiqarish. Dastlab formal mantiqda umumiylikdan xususiylik, ayrimlik tomon muhokama yuritish deduksiya deb atalgan. Deduksiya metodi o'quvchilar tayyor qoidalar-ta'riflar bilan tamjinishadi va ularning mohiyatini til dalillari asosida ochib berishadi. Bu metod orqali samarali savol-topshiriqlarni mazmuni grammatik hodisaning muhim tomonlarga yo'naltirilganliklarini bilib olishadi.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda bu metodlarning muvaffaqiyati o'quvchining beradigan savol-javoblariga bog'liq bo'ladi. Yo'l-yo'lakay duch kelgan savollar bilan kichik yoshdagi o'quvchining anglash faoliyatini ishga solish kutilgan natijani beradi. Bu metodlardan nafaqat ona tili darslarida balki boshqa fanlarda ham foydalansa bo'ladi. Darslarda qancha ko'p interfaol metodlardan foydalanib dars o'tilsa, darsning shuncha qiziqarli va samarali bo'lishiga imkon yaratib beradi. Ikkibchi tomondan esa bolalarning darsga qiziqishlarini yanada orttiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova. Qosomova, Safo. Matchonov, Xolida.G‘ulomova, Sharofat. Yo‘ldosheva, Sharofjon Sariyev,, Ona tili o‘qitish metodikasi” .:Toshkent 2022. 158-160-betlar.
2. Xalikov A‘zam, Doniyor.Mavlonbekov va boshq. „Ona tili va uni o‘qitish metodikasi”.:TOSHKENT 2022.
3. Yu.Babanskiy Hozirgi zamon umumiy ta‘lim maktabida o‘qitish metodlari.- T.:„O‘qituvchi”,1990.
4. M.Xudoyberdiyeva, M.Muxtorova 3-sinfda ona tili darslari. – T.:„O‘qituvchi”,2005.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559364>

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA OLMOSH SO‘Z TURKUMINI O‘RGATISH METODIKASI

Abdumurodova Umida

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 201-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: **M.A.Hamrayev**

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
E-mail: m.a.hamrayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolani yozilishidan asosiy maqsad shundaki, Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqidagi g‘alizlikni yo‘qotish va shaxslar o‘rnida almashinib kela oladigan so‘zlar haqida tushunchalarni shakllantirish.

Kalit so‘zlar: Ona tili, ta‘lim, olmosh, kishilik olmoshi, nutq, g‘alizlik, ma‘nodosh so‘zlar, analiz, sintez, induksiya, deduksiya, suhbat.

Аннотация: Основная цель написания данной статьи – исключить бессмысленность в речи учащихся младших классов и сформировать понятия о словах, которые могут использоваться как взаимозаменяемые.

Ключевые слова: Родной язык, образование, местоимения, личные местоимения, речь, бессмыслица, синонимы, анализ, синтез, индукция, дедукция, беседа.

Annotation: The main purpose of writing this article is to eliminate nonsense in the speech of elementary school students and to form concepts about words that can be used interchangeably.

Key words: Mother tongue, education, pronouns, personal pronouns, speech, nonsense, synonyms, analysis, synthesis, induction, deduction, conversation.

Bugungi kunda ta'limga va uning barcha sohalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Chunki ta'lim dunyoni qutqaruvchi eng kuchli quroldir. Buni dunyo pedagoglari ham ta'kidlab o'tishgan. Bolaning bilim olishida eng muhin davr bu- boshlang'ich ta'limdir. Aysiqsa, bu bilim ularga yoshlik chog'ida berilgan bo'lsa. Buning yaqqol isboti sifatida Alisher Navoiyning ushbu baytini misol qilib keltirishimiz mumkin: "Yoshlikda olingan bilim - toshga o'yilgan naqshdir". Bundan ko'rinib turibdiki ta'lim uchun eng muhim davr boshlang'ich ta'lim davridir. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning qiziqishini oshirishga katta e'tibor beriah kerak. Shu bilan birga ularning nutqiga ham katta e'tibor qaratmog'imiz lozim. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov " Jamiki ezgu-fazilatlar inson qalbiga avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir",-deya ta'kidlab o'tganlar.[I.Karimov]

Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy so'zlari bilan aytganda, "Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurg'on oinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak, butun bir millatning ruhini yo'qotmakdur..."¹ degan fikrni ilgari surganlar. Ona tiliga alohida urg'u berganlar. Chunki har bir insonning kimligi uning ona tilida va o'zining nutqida namoyon bo'ladi. Insonning go'zalligi- nutqning go'zal bo'lishidadir. Nutqning chiroyli so'zlarga boy bo'lishi, ma'noli bo'lishi va g'alizlikning bo'lmasligi juda muhimdir. G'alizlik har qanday ma'noli , betakror jumlan ham qudratini yo'qotishi mumkin. Buning oldini olish uchun bizga sinonimlar va shu bilan bir qatorda olmoshlar ham juda katta yordamchi hisoblanadi . Olmoshning qudrati shundaki ,u bolaga bir so'z o'rnida uning ma'nosiga keng qiymatta qo'llana olish imkonini beradi.Nafaqat so'z balki, jumlaning mazmuniga teng kela oladigan darajada "kuchli"dir. Ona tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi - o'z fikrlarini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgalar fikrini angelaydigan- muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsini kamol toptirishdan iborat"²

So'z turkumlari boshlang'ich sinf o'quvchilari mavzularida alohida ahamiyatga ega bo'lgan mavzu hisoblanadi. Boshlang'ich sinf darsligida ot, sifat, son, fe'l va

olmosh soʻz turkumlari mavzusi yengillashtirilgan holatda oʻtiladi. Olmosh deb: " Gap ichida ot, sifat, son, ravish baʼzan soʻz birikmasi va gap oʻrnida qoʻllana oladigan, aniq lugʻaviy maʼnoga ega boʻlmagan soʻz turkumiga aytiladi"³. Olmoshlar boshqa soʻz turkumlari oʻrnida qoʻllanilib, soʻzlarning takrorlanishini oldini oladi. Olmoshlar maʼno turiga koʻra 7 turga boʻlinadi.

Olmosh soʻz turkumi faqat 4-sinfda mavjud boʻlib, bunda ularga faqat olmoshning maʼno turlaridan koʻrsatish olmoshnigina tanishtiriladi. Kishilik olmoshlari uchun oʻquv dasturda 13 soat ajratilgan boʻlib, oʻquvchilarga bu mavzu tushuntirilayotganda toʻgʻridan toʻgʻri taʼrif berilmaydi. Aksincha ularga asar, hikoyalardan namunalar keltirish orqali oʻquvchilarning oʻzlariga kichik hikoyalar va gaplarni ogʻzaki va yozma tarzda tuzdirish orqali tushuntiriladi. Chunki oʻquvchilar kishilik olmoshlaridan har kuni oʻz nutqida juda koʻp marta foydalanishadi. Tuzgan gaplarida oʻzining, oila aʼzolarining va doʻstlarining ismlari oʻrniga kishilik olmoshlari (men, sen, u, biz, siz, ular kabilar)dan foydalanishi ham tuzilgan matn va hikoyalarni chiroyli qiladi, ham mavzuni yaxshi oʻzlashtirishiga sanab boʻladi. Ularga sinonimlar mavzusi ham oʻtilmaydi. Faqatgina manodosh soʻzlar sifatida "tanishtiriladi". Shunda oʻquvchilarga maʼnodosh soʻzlar va olmoshning qoʻllanilishidagi oʻziga xos sifatlar tushintirib beriladi. Yaʼni olmoshlar faqatgina shaxslar oʻrnida almashinib qoʻllansa maʼnodosh soʻzlar esa maʼnosiga yaqin har qanday soʻz oʻrnida almashinib kela oladi. Gap mazmunini yanada maʼnoli va chiroyli qilishda sinonimlar ham "koʻmaklashadi". Ammo sinonim tushunchasi ular uchun "begona"dir. Chunki ularga sinonimlar mavzusi ham oʻtilmaydi. Faqatgina maʼnodosh soʻzlar sifatida "tanishtiriladi". Shunda oʻquvchilarga maʼnodosh soʻzlar va olmoshning qoʻllanilishidagi oʻziga xos sifatlar tushuntirilib beriladi. Yaʼni olmoshlar faqatgina shaxslar oʻrnida almashinib qoʻllansa maʼnodosh soʻzlaresa maʼnosiga yaqin har qanday soʻz oʻrnida almashinib kela oladi. Kishilik olmoshlari mavzusi tushuntirilganda ularga:

- *men, sen, u, biz, siz, ular* - kishilik olmoshlari ekanligi;
- *kim? kimlar?* soʻrogʻiga javob boʻlishi;
- kishilik olmoshlari 3 ta shaxsda ham birlik va koʻplikni ifodalashini;

- kelishik qo‘shimchalari bilan qanday turlanishi - o‘rgatiladi⁴.

O‘quvchilarga bu mavzularni tushuntirish davomida juda ko‘p metodlardan foydalanish mumkin. Ulardan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qo‘llaniladigan metodlardan namunalar sifatida:

- Induksiya
- Deduksiya
- Analiz
- Sintez
- Suhbat
- Yarim izlanishli muammoli metod

Muammoli metodlarni keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari dars jarayonida har xil turdagi talimiy o‘yinlardan ham foydalanish biz uchun juda qulay va samarali yechin bo‘la oladi.

Kishilik olmoshlari mavzusini o‘quvchilarga tushuntirishda darslikda ham turli xil mashqlardan foydalaniladi. Misol uchun "Kesma chiziq" texnologiyasidan foydalanishimiz mumkin. Bu jadval ko‘rinishida bo‘lib, birinchi ustunda kishilik olmoshlari, ikkinchi ustunda esa kishilik olmoshlari ifodalab keladigan shaxslar turadi va to‘g‘ri yo‘nalishda birlashtiriladi. Kishilik olmoshlarining kelishik qo‘shimchalari bilan birga qo‘llanganda ba‘zi kishilik olmoshlari tovush o‘zgarishiga uchraydi. Shu o‘zgarishlarni ham jadval asosida tushuntirib berishimiz mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz joizki, nutqning rivojlanishi uchun har bir jihatning o‘rni beqiyosdir. Hayotimiz davimida nutqdan foydalanar ekanmiz uni mazmunga boy qilishimiz shartdir. Buning uchun har bir jumlamizga alohida urg‘u berishimiz kerak. Lug‘at boyligimizni oshirishimiz kerak. Olmoshlar va ma‘nodosh so‘zlarni ot o‘rnida to‘g‘ri qo‘llay olishimiz kerak. Olmoshlarning qollanilishiga oid xususiyatlariga alohida e‘tibor berishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”
2. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturi. Boshlang‘ich ta’lim. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi Vazirligi Respublika ta’lim markazi. Toshkent – 2017.
3. ”Ona tili” M.Hamrayev, ”Sharq” nashriyot matbaa AK. Toshkent, 2012-yil, 74-bet
4. ”Ona tili o‘qitish metodikasi” Boshlang‘ich ta’lim fakultetlari talabalari uchun darslik. K.Qosimova va boshqalar, “Nosir” nashriyoti, Toshkent-2009.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559382>

“CASE STUDY” TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA UNING KELIB CHIQUISH TARIXI

Xo‘jaqulov Davronbek Raymnazarovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti tyutori

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Case Study metodologiyasining mohiyati, uning asosiy xususiyatlari va kelib chiqish tarixi batafsil tahlil qilinadi. Ilmiy tadqiqot, o‘quv jarayoni va amaliy faoliyatda "Case" dan foydalanishning afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada Case Study usulining boshqa tadqiqot usullari bilan aloqasi, ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish metodologiyasi, shuningdek, Case Study asosida hisobotlarni tuzish tartibi tasvirlangan. Umuman olganda, ishda Case Study usulidan samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan va uning zamonaviy tadqiqot va o‘quv jarayonlaridagi ahamiyati ko‘rsatilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Case Study, metodologiya, sotsiologiya, psixologiya, kontekst.*

Case Study muayyan hodisa, shaxs, guruh yoki jarayonni chuqur va batafsil o‘rganishga asoslangan sifatli tadqiqot metodologiyasidir. Uning maqsadi o‘rganilayotgan ob‘ekt haqida keng ko‘lamli ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish orqali uning xususiyatlarini, muammolarini va echimlarini aniqlashdir. Case tadqiqotida tadqiqotchi mavzuga chuqur kirib boradi, uning konteksti, muhiti va vaqt o‘tishi bilan rivojlanishini hisobga oladi. Uning mohiyati yuzaki kuzatishlardan farqli o‘laroq, amaliy tadqiqotlar mavzu bo‘yicha bir nechta ma‘lumot manbalarini (suhbatlar, kuzatishlar, hujjatlar, statistika va boshqalar) oladi va ularni batafsil tahlil qiladi. Kontekstga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak sub‘ektning atrof-muhit, tarix va boshqa

omillar bilan o‘zaro ta‘sirini hisobga oladi. Case Studyda birinchi navbatda ob‘ektning o‘ziga xos xususiyatlarini, uning murakkabligi va dinamikasini aks ettiruvchi sifatli ma‘lumotlarga asoslanadi. Uning tafsilotlariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, katta hajmdagi ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilishda o‘rganilayotgan mavzuning eng kichik jihatlariga e‘tibor beriladi. Case tadqiqotlari nafaqat tavsiflovchi, balki sharhlovchi va tushuntirish xarakteriga ega bo‘lib, ular orqali nazariy tushunchalarni sinab ko‘rish va yangi nazariy modellarni yaratish mumkin. Case study metodologiyasining kelib chiqish ildizlari tibbiyot va huquq sohalarida yotadi. 19-asrda tibbiyot alohida bemorlarning kasalliklarini batafsil o‘rganish orqali diagnostika va davolash usullarini takomillashtirish an‘anasini yaratdi. Qonunchilikda har bir ishning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda sud qarorlarini qabul qilish amaliyoti ishlab chiqilgan. 20-asr boshlarida ijtimoiy fanlarda “Case Study” keng qo‘llanila boshlandi. Psixologiya, sotsiologiya, antropologiya va boshqa ijtimoiy fanlar murakkab ijtimoiy hodisalarni batafsil va chuqur o‘rganish uchun ushbu usulning samaradorligini aniqladilar. Bugungi kunda amaliy tadqiqotlar turli ta‘lim sohalarida, jumladan biznes, ta‘lim, siyosat va boshqalarda keng qo‘llaniladi.

Ba‘zi manbalarga ko‘ra Case study amaliy vaziyatlarni tahlil etish va hal qilish asosida o‘qitish metodi sifatida xorijiy talimda dastlab huquq sohasida qollanila boshladi: u ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870 yilda qollanilgan edi. 1920 yilda Garvard biznes-maktabi (GBM) oqituvchilari yuristlarning oqitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni talimning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur oqitish uslubi keng tatbiq etila boshladi [1]. Pedagogik turkum fanlarni o‘qitishda ushbu caselardan samarali, maqsadli va o‘rinli foydalanish uchun zarur sharoitlar mavjudligi aniqlandi. Quyidagi misollar ushbu fikrning to‘g‘riligini tasdiqlaydi.

Case Study savollari:

1. O‘qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan Siz qanday baholaysiz?
2. Bu vaziyatda o‘qituvchi qanday tarbiya metodini qo‘lladi? O‘qituvchining yechimi. Bu vaziyatda o‘qituvchi o‘zining tarjibali va pedagogik nazokatga egaligini

namoyon eta oldi. U karikaturani o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, san'at asari sifatida qabul qildi. Natijada o'qituvchi aybdor talabani qidirib, unga tanbeh berishni istamadi. Buning o'rniga o'zining san'atga bo'lgan muhabbatini ko'rsatdi. Bunday yondashuv talabalarga o'qituvchining irodali, o'ziga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, hissiyotlarini jilovlay olish, o'z-o'zini boshqara bilish qobiliyatiga egaligini ko'rsatdi. Oqibatda talabalar o'qituvchining ruhan barqaror ekanliklarini angladi. Shu sababli keyingi safar ular o'qituvchini kamsitish yoki ustidan kulishni istashmaydi. Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi: O'qituvchining yechimi. Tarix fani o'qituvchisi qo'llagan metodlar: 1) hikoya; 2) tushuntirish; 3) tasvirlash; 4) suhbat; 5) namoyish.

4. Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisaning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish, sintezlash, bosqichlarni izchil ifodalashni taqozo etadigan Case Study bayoni. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari: 1) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakatining; 2) zarur ko'nikma va malakalar shakllangunicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi; 3) dastlabki bajarilishi o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi; 4) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi. Ushbu holatda mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari noto'g'ri ko'rsatilgan. Case Study topshirig'i. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlarini zarur izchillikda ifodalang. O'qituvchining yechimi.

Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

- 1) o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- 2) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi;
- 3) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakatining dastlabki bajarilishi;
- 4) zarur ko'nikma va malakalar shakllangunicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi.

5. Pedagogik bilimlarni amalda qo'llash, mavjud ko'nikma va malakalarni to'laqonli namoyon etishga doir Case Study. Og'zaki bayon qilish metodlari talabalarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlash va bilish qobiliyatini

rivojlantirishga xizmat qiladi. Case Study topshirig'i. Og'zaki bayon qilish metodi turlarini "Baliq skeleti" grafik organayzerida ifodalang.

O'qituvchining yechimi: Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilishda "assessment" sinovi keng qo'llanilmoqda. "Assesment" texnologiyasi (ingl. "essesment" – "baho", "baholash") – talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami mazkur texnologiya shaxsning kasbiy tayyorgarligi, mutaxassis sifatida shakllanganlik darajasi hamda kasbiy kompetentlik sifatlariga egaligini aniqlash, baholashga xizmat qiladi[2].

Case Study muayyan voqea, guruh yoki shaxsni sinchkovlik bilan o'rganishni o'z ichiga oladi. Ma'lumot to'plash uchun tadqiqotchilar to'g'ridan-to'g'ri kuzatish, intervyular, fokus-guruhlar yoki so'rovlar kabi turli usullardan foydalanadilar, odatda sifatli ma'lumotlarga e'tibor berishadi. Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, tadqiqotchilar natijalarni tahlil qiladilar. Effektlarni ajratish uchun o'zgaruvchilar nazorat qilinadigan eksperimentlardan farqli o'laroq, amaliy tadqiqotlar atrof-muhitni manipulyatsiya qilmasdan haqiqiy hayot holatlariga chuqur kirishni ta'minlaydi. Bu o'rganilayotgan hodisalarni har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot usullari kontekstida amaliy tadqiqotlarning ma'nosini tushunish uning chuqur tahlil qilish vositasi sifatidagi ahamiyatini aniq ko'rsatadi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, bir nechta o'zgaruvchilar boshqariladigan tajribalar takrorlana olmaydigan tarzda o'zaro ta'sir qiladigan murakkab savollarni o'rganishda foydalidir. Case tadqiqotlaridan olingan bilimlar ko'pincha qimmatli nazariyalarga olib keladi va psixologiya, sotsiologiya va biznes kabi sohalarda bilimlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Biznesni yuritishda operatsiyalarni soddalashtirish va mijozlar bazasini ko'paytirish ko'pincha ustuvor vazifalardir. Biroq, ushbu maqsadlarga erishish uchun eng samarali strategiyalarni aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Ana shu o'rinda amaliy tadqiqotning foydaliligi yaqqol namoyon bo'ladi. Case Study tadqiqotini o'tkazish brend xabarlaridagi nomuvofiqliklar kabi muammolarni aniqlashga yordam beradi va samarali echimlarni taqdim etadi. Ko'pgina biznes egalari amaliy tadqiqotlar

o'zlarining strategiyalariga qanday yordam berishini to'liq bilishmaydi. Mailchimp kabi ixtisoslashtirilgan marketing xizmatlari real muammolarga amaliy tadqiqotlar yaratish va qo'llash bo'yicha batafsil ko'rsatmalar beradi. Ularning yordami bilan siz yangi tashabbuslarga ehtiyoj borligini bilib olishingiz mumkin, masalan, blog ochish yoki mavjudlarini yaxshilash orqali blog postlaringiz uchun maqsadli, tegishli kontent yaratish.

Bundan tashqari, amaliy tadqiqotlar nafaqat diagnostika vositalari, balki strategiyani kuchaytiruvchi vositalardir. Agar sizning biznesingiz allaqachon blogga ega bo'lsa, ushbu xabarlarni optimallashtirish auditoriyangizni yanada jalb qilishi va oshirishi mumkin. Siz duch keladigan muayyan qiyinchiliklardan qat'i nazar, amaliy tadqiqotlardan samarali foydalanish ushbu to'siqlarni professional maqsadlaringizga erishish imkoniyatlariga aylantirishi mumkin [3].

Xulosa o'rnida shuni tutishimiz mumkinki Case Study - bu aniq hodisa, shaxs, jamoa yoki jarayonni chuqur va batafsil o'rganishga asoslangan sifatli tadqiqot metodologiyasi. Uning asosiy maqsadi o'rganilayotgan mavzu bo'yicha keng ko'lamli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali uning xususiyatlarini, muammolarini va echimlarini aniqlashdir. Case metodologiyasining tarixi tibbiyot va huquq sohalariga borib taqaladi, bu yerda alohida hodisalarni o'rganish orqali amaliy bilim va tajriba to'plash an'anasi shakllangan. 20-asr boshidan boshlab amaliy tadqiqotlar ijtimoiy fanlarda, jumladan psixologiya, sotsiologiya, antropologiya va tarixda keng qo'llanila boshlandi. Buning sababi shundaki, bu usul murakkab ijtimoiy hodisalarni batafsil va chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Case tadqiqotlari zamonaviy tadqiqotlarda o'z o'rnini saqlab qoldi va hatto rivojlanmoqda. Uning afzalligi shundaki, u ob'ektning o'ziga xos xususiyatlarini, uning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini va vaqt o'tishi bilan rivojlanishini ko'rsatadi. Shu bois amaliy tadqiqotlarni boshqa tadqiqot usullari bilan birgalikda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, Case Study ilmiy tadqiqot, o'quv jarayoni va amaliy faoliyatda muhim va samarali vosita bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sadikova Yorkinoy Salijonovna, Raufov Orifjon, & Kurbanov Akbar Aslamovich. (2021). MODERN SCIENCE AND HIGHER EDUCATION ARE THE FOUNDATION OF SCIENCE AND DEVELOPMENT. European Scholar Journal, 2(4), 244-246. Retrieved from <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/view/549>
2. <https://www.provinciajournal.com/index.php/telematique/article/view/106>
3. <https://www.linkedin.com/pulse/what-case-study-college-writing-center-zs0pf>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559394>

YOSHLARNING PEDAGOGOGIK IJTIMOY MOSLASHUVI VA MA'NAVY TARBIYASI HAQIDA TUSHUNCHALAR

Xo'jaqulov Davronbek Raymnazarovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti tyutori

Nurmuhammadova Gulnoza Muhiddin qizi

Pedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada yoshlarning ijtimoiy moslashuvi zamonaviy jamiyatning dolzarb masalalaridan biriligi va shaxsning jamiyat talablariga moslashishi hamda o'z o'rnini topishi haqida fikrlar yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Ijtimoiy, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy moslashuv, integratsiya, tarbiya, oila, identifikatsiya, eksperiment, faol moslashuv, passiv moslashuv, innovatsion moslashuv, ta'lim.*

Ijtimoiy moslashuv – bu insonning jamiyatdagi o'z o'rnini topishi, atrofdagilar bilan o'zaro munosabat o'rnatishi va o'zini jamiyat talablariga moslashtirish jarayoni. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy muhitga qo'shilishi, jamiyat normalari, qadriyatlari va qoidalarini qabul qilishi hamda ularga mos ravishda o'z faoliyatini tashkil etishi bilan bog'liq.

Ijtimoiy moslashuv — bu shaxs va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash, yangi sharoitlarga moslashish va ularning talablariga javob berish qobiliyatidir. Yoshlar uchun bu jarayon murakkab bo'lib, oiladan, maktabdan, tengdoshlar guruhidan va keng jamiyatdan keluvchi ta'sirlarni qamrab oladi. Moslashuv jarayonida yoshlar o'zlarining shaxsiy fazilatlari, qiziqishlari va maqsadlariga mos ravishda ijtimoiy vazifalarni bajarishni o'rganadi.

Ijtimoiy moslashuvning asosiy omillari:

1. Shaxsiy xususiyatlar: Odamning xarakteri, hissiyati va qobiliyati ijtimoiy moslashuvga ta'sir qiladi.
2. Atrof-muhit: Oila, do'stlar, ish joyi va jamiyatning boshqa elementlari insonning moslashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi.
3. Tarbiyaning ta'siri: Ota-ona tarbiyasi, maktabdagi ta'lim-tarbiya ijtimoiy moslashuv uchun muhim asos hisoblanadi.
4. Jamiyatning qadriyatlari: Shaxs jamiyatning ijtimoiy normalariga moslashishi lozim, masalan, madaniyat, qonunlar va axloq qoidalari.

Ijtimoiy moslashuv bosqichlari

1. Tan olish: Shaxs yangi muhit yoki jamiyat talablarini tushunadi.
2. Qabul qilish: Yangi sharoitlar va qoidalar ongli ravishda qabul qilinadi.
3. Amal qilish: Shaxs o'z faoliyatini yangi talablar asosida tashkil qiladi.
4. Integratsiya: Shaxs jamiyat bilan bir butun bo'lib yashay boshlaydi.

Ijtimoiy moslashuvning turlari

Faol moslashuv: Inson ijtimoiy muhitga faol ravishda moslashib, jamiyatda o'z o'rnini topadi.

Passiv moslashuv: Shaxs jamiyatga passiv ravishda moslashib, tashabbus ko'rsatmasdan yashaydi.

Innovatsion moslashuv: Yangi ijtimoiy normalar va qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi – bu o'sib kelayotgan avlodning jamiyatga qo'shilib, unda faol o'rin egallashi, jamiyatning qadriyatlari, qoidalari va talablariga moslashishi jarayonidir. Bu jarayon yoshlik davrida intensiv ravishda kechadi, chunki aynan shu davrda shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy roli va kelajakdagi pozitsiyasi shakllanadi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvini belgilovchi omillar:

1. **Oila:** Oila birlamchi ijtimoiy institut bo'lib, unda bola jamiyat normalari va qadriyatlari bilan tanishadi. Sog'lom oilaviy muhit yoshning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi.

2. **Ta'lim va tarbiya:** Maktab, universitet va boshqa ta'lim muassasalari yoshlarni jamiyatga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida yoshlar jamiyatning ijtimoiy qoidalarini o'rganadilar va o'zlari uchun kasbiy yo'nalish tanlaydilar.

3. **Do'stlar va tengdoshlar:** Yoshlik davrida tengdoshlarning fikri katta ahamiyatga ega. Do'stlar guruhlari yoshlarning ijtimoiy qobiliyatlari va o'zini tuta bilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. **Axborot muhitining ta'siri:** Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari yoshlarning dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi.

5. **Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit:** Yoshlarning moslashuvi ularning ta'lim olish imkoniyatlari, ish topish sharoitlari va jamiyatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy darajasiga bog'liq.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvining xususiyatlari

1. **Identifikatsiya (o'zini anglash):** Yoshlar o'zlariga jamiyatdagi rol va o'rinni aniqlashga harakat qiladilar. Shu jarayonda o'zlikni anglash muhim ahamiyat kasb etadi.

2. **Mustaqillik uchun intilish:** Yoshlik davrida o'ziga xos mustaqillik va erkinlikka intilish kuchayadi. Bu ularga o'z qarorlarini qabul qilish va mas'uliyatni anglash imkonini beradi.

3. **Eksperiment qilish:** Yoshlar yangi fikrlar, qadriyatlar va xulq-atvorni sinab ko'rishga moyil bo'ladilar. Bu ularga jamiyatda o'z joyini topish imkonini beradi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi – bu murakkab va doimiy jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyati nafaqat yoshlarning o'ziga, balki oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning yordami va qo'llab-quvvatlashiga ham bog'liqdir. Bu jarayonni to'g'ri boshqarish yoshlarning kelajakda jamiyatning faol va muvaffaqiyatli a'zolariga aylanishiga zamin yaratdi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ma'naviy tarbiya jamiyatning kelajagi va barqarorligi uchun muhim masalalardandir. Yoshlar har qanday jamiyatning kelajagi bo'lib, ularning to'g'ri shakllanishi va ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli qo'shilishi

jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviy tarbiya esa yoshlarning ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtiradigan va ularni jamiyatning ma'naviy qadriyatlari asosida shakllantiradigan asosiy omillardan biridir.

Ma'naviy tarbiya – ijtimoiy moslashuvning negizi

Ma'naviy tarbiya – bu yoshlarning axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi, ularda to'g'ri dunyoqarash, vatanparvarlik, hurmat, halollik va mas'uliyat kabi fazilatlarni shakllantirish jarayonidir. Ma'naviy tarbiya yoshlarni nafaqat ichki jihatdan boy qiladi, balki ularning jamiyatga moslashuvini ham yengillashtiradi.

Ma'naviy tarbiyadagi asosiy maqsadlar:

- Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish: Halollik, adolat, mas'uliyat va mehribonlik kabi fazilatlarni o'rgatish.

- Madaniy merosni qadrlash: Yoshlarni milliy qadriyatlar, tarix va madaniyat bilan tanishtirish.

- Jamiyatga foyda keltirish: Yoshlarni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga undash.

- Axborot tanlash madaniyati: Yoshlarni internet va media vositalaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatish.

Ijtimoiy moslashuv va ma'naviy tarbiya bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Ma'naviy jihatdan boy shaxs jamiyat talablariga tez moslashadi va o'zining jamiyatdagi rolini anglaydi. Ma'naviy tarbiya yoshlarga nafaqat o'z qadrini bilishni, balki boshqalarga hurmat ko'rsatishni ham o'rgatadi. Bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarini yaxshilaydi va muvaffaqiyatli integratsiyaga yordam beradi.

Xulosa. Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ma'naviy tarbiyasi jamiyatning poydevorini mustahkamlash uchun muhim jarayonlardir. Ma'naviy jihatdan boy, ijtimoiy moslashuvchan yoshlar jamiyatning rivojlanishida yetakchi rol o'ynaydi. Shuning uchun oila, ta'lim muassasalari va jamiyat birgalikda yoshlarni to'g'ri tarbiyalashga va ularga qo'llab-quvvatlash ko'rsatishga intilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.-T.."O'zbekiston"-2017y.
2. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2016 yil 4-sentabr // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi- Lex.Uz//lex.uz//
3. Bobomurodov M. Duronov M. Bunyodkor kuch. "Tafakkur" jurnali.-2003.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559414>

ORGANIK KIMYO MAVZULARINI MUAMMOLI TA'LIM ORQALI O'RGATISH USULLARI

Uzbekbaeva Ko'rkemay Aydos qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI Tabiiy
fanlar fakulteti 2-bosqich talabasi
kokoshuzbekbaeva@gmail.com

Askarova Maral Raxmetovna

NDPI assistent o'qituvchi

ANNOTATSIYA

Organik kimyo – kimyo fanining murakkab sohasi bo'lib, undagi jarayonlar va reaksiyalarni o'zlashtirish o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Ushbu maqolada organik kimyo mavzularini muammoli ta'lim metodlari orqali samarali o'rgatish usullari ko'rib chiqiladi. Muammoli ta'limning nazariy asoslari, amaliy uslublari va ulardan organik kimyoni o'rgatishda foydalanish tajribalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *muammoli ta'lim, innovatsion pedagogika, o'quv jarayoni, laboratoriya tajribalari, izomerlar, molekulyar tuzilma, esterifikatsiya reaksiyasi, didaktik yondashuv, o'zaro muloqot, talabalarning faolligi, kreativ fikrlash, tahlil va sintez, interaktiv o'yinlar, real hayotiy muammolar.*

Organik kimyo zamonaviy texnologiyalar va ilm-fanning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu fan sohasi murakkab kimyoviy jarayonlarni va molekular tuzilishini o'z ichiga oladi. Shu sababli, o'quv jarayonida talabalar faolligini oshirish va ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Bu borada muammoli ta'lim metodlari samarali vosita hisoblanadi[1].

Muammoli ta'limning nazariy asoslari. Muammoli ta'lim – bu o'quvchilarni mustaqil ravishda izlanishga, muammoni tahlil qilishga va uni hal qilish yo'llarini topishga undovchi pedagogik metoddir[2]. Ushbu metod quyidagi asosiy prinsiplarga tayanadi:

1. Muammoni yaratish: O'quvchilar oldida yangi, hali hal qilinmagan masalani qo'yish orqali ularning e'tiborini jalb qilish.

2. O'zaro muloqot: Guruhda ishlash va muammolarni birgalikda muhokama qilish orqali bilimni boyitish.

3. Tahlil va sintez: Berilgan muammo yechimini topish uchun kerakli bilimlarni qo'llash.

4. Refleksiya: Amalga oshirilgan jarayonni tahlil qilish va xulosalar chiqarish. Organik kimyoda muammoli ta'limni qo'llash usullari.

Muammoli ta'lim organik kimyoda talabalarni qiziqtiruvchi va ularni izlanishga undovchi turli usullar orqali amalga oshiriladi:

1. Muammoli savollarni qo'yish. Organik kimyo darslarida savollarning aniqligi va qiziqarli bo'lishi talabalarni o'ylashga undaydi[3]. Masalan:

- ✓ Spirtlar nima uchun suvda yaxshi eriydi, ammo uglevodorodlar erimaydi?
- ✓ Izomerlar qanday qilib fizik va kimyoviy xususiyatlarda farqlanadi?

2. Laboratoriya tajribalari. Amaliy mashg'ulotlarda talabalarni muammoli vaziyatlarga qo'yish orqali bilimlarni mustahkamlash mumkin. Masalan:

- ✓ Nima uchun bir xil moddaning turli izomerlari har xil rangda bo'ladi?
- ✓ Esterifikatsiya reaksiyasida qaysi omillar jarayon tezligiga ta'sir qiladi?

3. Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar. Kompyuter dasturlari va virtual laboratoriyalar yordamida organik kimyoviy jarayonlarni o'rgatish samarali hisoblanadi[4].

4. Real hayotiy muammolarni hal qilish. Talabalarni kundalik hayotdagi organik kimyo bilan bog'liq masalalarga jalb qilish ularning fan bilan qiziqishini oshiradi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlarida qo'llaniladigan konservantlarning kimyoviy tarkibini o'rganish.

Organik kimyoni o'qitishda muammoli ta'limda qollash mumkin bo'lgan savollardan namunalar:

Savol	Maqsad
Nima uchun uglerod zanjirlarining uzunligi organik birikmalarning fizik xossalariga ta'sir qiladi?	Molekulyar tuzilma va xossalar bog'liqligini tahlil qilish.
Nima uchun alkanlar va alkenlar reaksiyaga kirishuvchanligi bo'yicha farqlanadi?	Birikmalardagi bog'lanish turini va ularning reaksiyaga kirishish xususiyatlarini tushuntirish.
Nima uchun aromatik birikmalar doimiy ravishda yuqori stabilikka ega?	Aromatiklik va delokalizatsiya tushunchalarini izohlash.
Spirtlar nima uchun suvda yaxshi eriydi, ammo uglevodorodlar erimaydi?	Molekulalarning polar va apolar xususiyatlarini tahlil qilish.
Nima uchun karboksilik kislotalar suvda kuchli kislotaliy xossaga ega?	Kislotali vodorod va rezonans stabilizatsiyasini tushuntirish.
Aseton va suv aralashmasining bug'lanish tezligi nima uchun farq qiladi?	Suv va organik erituvchilar o'rtasidagi vodorod bog'lanishini tushuntirish.
Nima uchun polimerlar fizik xossalari monomerlarning tuzilishiga bog'liq?	Polimerlash jarayonining mexanizmlarini tahlil qilish.
Nima uchun qaynash nuqtasi bir xil molekulyar massa bilan izomerlar orasida farq qiladi?	Molekula shakli va o'zaro ta'sir kuchlari orasidagi bog'liqlikni tushuntirish.
Amino kislotalar nima uchun suvli eritmalarda amfoter xossalarni namoyon etadi?	Amino va karboksil guruhlarining kislota va asos xossalarni izohlash.
Katalizatorlar nima uchun esterifikatsiya reaksiyasining tezligini oshiradi?	Reaksiyaning energiya to'sig'i va katalizatorning roli haqida tushuncha berish.

Muammoli ta'limning afzalliklari: muammoli ta'lim orqali organik kimyo mavzularini o'rgatish quyidagi natijalarga olib keladi:

- ✓ Talabalarning mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi.
- ✓ O'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llashni o'rganadi.
- ✓ Fanni o'zlashtirish darajasi oshadi.
- ✓ Kreativ fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlari shakllanadi.

Organik kimyo mavzularini muammoli ta'lim metodlari orqali o'rgatish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Talabalar mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirib, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Bu esa nafaqat organik kimyo, balki boshqa sohalarda ham muvaffaqiyatli faoliyat olib borishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jonson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). Cooperative Learning and Chemistry Education. Cambridge University Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. N.G. Bepalko (1989). Pedagogika i progresivnye metody obucheniya. Moscow: Pedagogika.
4. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligining kimyo bo'yicha o'quv dasturlari (2023).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559430>

METHODS OF TEACHING ORGANIC CHEMISTRY TOPICS THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING

Uzbekbaeva Korlkemay Aydos kizi

After named Ajiniyaz NDPI Natural
sciences 2nd year student of the faculty
kokoshuzbekbaeva@gmail.com

Askarova Maral Rakhmetovna

Assistant of the NDPI teacher

ABSTRACT

Organic chemistry is a complex branch of chemistry, and mastering its processes and reactions can be difficult for students. This article discusses effective methods for teaching organic chemistry topics through problem-based learning methods. Theoretical foundations, practical problem-based learning methods, and their use in teaching organic chemistry experiences analysis will be done.

Keywords: *problematic education, innovation pedagogy, education process, laboratory experiments, isomers, molecular structure, esterification reaction, didactic approach, mutual communication, student activity, creative thinking, analysis and synthesis, interactive games, real-life problems.*

Organic chemistry has modern technologies and plays an important role in the development of science. This field of science involves complex chemical processes and the structure of molecules. Therefore, it is important to increase the activity of students in the learning process and develop their independent thinking skills. Problem-based learning methods in this regard effective tool is [1].

Problematic of education theoretical basics. Problematic Education is about teaching students to independently research, analyze problems, and find solutions. Instigator pedagogical method [2]. This method is as follows main to the principles relies on:

1. Problem Creation: By presenting students with a new, yet unsolved problem, they attention attraction to do

2. Interaction: Enriching knowledge through group work and discussing problems together.

3. Analysis and synthesis: Applying the necessary knowledge to find a solution to a given problem.

4. Reflection: Analyzing the process carried out and drawing conclusions.

Organic chemistry problematic education application methods.

Problem-based learning in organic chemistry is implemented through various methods that interest students and encourage them to explore:

1. Problematic questions put. Organic chemistry in their classes the clarity and interest of the questions students to think encourages [3]. For example:

- ✓ Alcohols what for in the water good soluble, but hydrocarbons does it not melt ?
- ✓ Isomers how as physicist and differ in chemical properties?

2. Laboratory Practical experiences. in training students problematic to situations to put through knowledge reinforcement possible. For example:

- ✓ What for one kind of the substance various isomers every kind in color will it be?
- ✓ Esterification in reaction which factors process to the speed impact does it?

3. Interactive games and simulations. Computer programs and virtual labs using organic chemicals processes to teach effective is [4] .

4. Real life problems solution to do . Students daily in life organic chemistry with Engaging them in science-related issues increases their interest in science. For example, the use of preservatives in food products chemical the composition study.

Organic chemistry in teaching problematic in education stay possible was from questions samples:

Question	Purpose
What for carbon chains length organic of compounds physicist properties impact does it?	Molecular structure and properties dependence analysis to do
What for alkanes and alkenes to react accessibility according to different?	In the joints connection type and their to react to enter features explanation.
What for aromatic compounds permanent accordingly high to stability have?	Aromaticity and delocalization concepts interpretation.
Alcohols what for in the water good soluble, but hydrocarbons does it not melt?	Polarity of molecules and apollo features analysis to do
What for carboxylic acids in the water strong acidic property have?	Acidic hydrogen and resonance stabilization explanation.
Acetone and water mixture evaporation speed what for difference does it?	Water and organic solvents between hydrogen connection explanation.
What for polymers physicist properties monomers to the structure related?	Polymerization process mechanisms analysis to do
What for boiling point one kind molecular mass with isomers between difference does it?	Molecule shape and mutual impact forces between dependency explanation.
Amino acids what for juicy in solutions amphoteric properties manifestation will it?	Amino and carboxyl groups acid and basis properties interpretation.
Catalysts what for esterification reaction speed increases?	Reaction energy barrier and catalyst role about concept to give

Problematic of education advantages: problematic education through Teaching organic chemistry topics leads to the following results:

- ✓ Students' independent thinking skills develops.
- ✓ Students' own knowledge learns to apply it in practice.
- ✓ Fannie's mastery level increases.
- ✓ Creative thinking and analytical skills are formed.

Organic chemistry topics Teaching through problem-based learning methods makes the learning process more interesting and effective. Students develop independent thinking and problem-solving skills, and learn to apply theoretical knowledge in practice. This will allow them to successfully work not only in organic chemistry, but also in other fields. to go help gives.

USED LITERATURE:

1. Jonson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). Cooperative Learning and Chemistry Education. Cambridge University Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. N.G. Bospalko (1989). Pedagogika i progresivnye metody obucheniya. Moscow: Pedagogika.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligining kimyo bo‘yicha o‘quv dasturlari (2023).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559445>

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Носимов Дилшод Фарходович

Научный руководитель

Самаркандский институт экономики и сервиса

Факультет Банковско-Финансовых услуг Узбекистана

Талибова Рушана

студент 4-курса

АННОТАЦИЯ

В данном исследовании рассматривается роль и значение особых экономических зон (СЭЗ) в привлечении иностранных инвестиций. Особые экономические зоны (СЭЗ) - это территории со специальным экономическим и налоговым режимом, направленным на создание благоприятных условий для ведения бизнеса. Особое внимание уделяется таким преимуществам СЭЗ, как налоговые льготы, упрощенная нормативно-правовая база, развитая инфраструктура и агломерационный потенциал. Также обсуждается роль государственной помощи в повышении привлекательности ЮВЕ для иностранных инвесторов. В заключение подчеркивается, что эффективное использование СЭЗ способствует не только привлечению капитала, но и социально-экономическому развитию страны, повышению уровня жизни граждан и созданию новых рабочих мест.

Ключевые слова: экономика, инвестиция, СЭЗ, капитал, развитие, рабочие места.

Экономические зоны (ЭЗ), включая специальные экономические зоны (СЭЗ), свободные экономические зоны (СЭЗ) и индустриальные парки, играют важную роль в стимулировании экономического роста и привлечении иностранных инвестиций. Эти зоны представляют собой особые территории с льготными условиями для ведения бизнеса, что делает их привлекательными для иностранных и национальных инвесторов. Их значение заключается в создании благоприятной среды для предпринимательства, ускорении технологического прогресса и диверсификации экономики.

1. Льготный налоговый режим

Одним из главных факторов, привлекающих иностранные компании, является снижение налоговой нагрузки. Во многих экономических зонах предлагаются налоговые каникулы, пониженные ставки на прибыль, НДС или освобождение от таможенных пошлин. Это позволяет компаниям снизить издержки и повысить конкурентоспособность.

2. Инфраструктурная поддержка

В экономических зонах предоставляется готовая инфраструктура: промышленные объекты, транспортные узлы, коммуникации и логистические центры. Это сокращает время и затраты на запуск бизнеса.

3. Упрощение административных процедур

Бюрократические барьеры в экономических зонах минимизированы. Инвесторы получают доступ к «единому окну» для регистрации бизнеса, получения лицензий и разрешений, что ускоряет процесс реализации проектов.

4. Доступ к местным и международным рынкам

Расположение экономических зон часто выбирается с учетом близости к стратегически важным транспортным маршрутам, портам и границам. Это облегчает экспорт продукции и интеграцию компаний в международные цепочки поставок.

5. Льготные условия для труда и капитала

Часто в экономических зонах предоставляются субсидии на обучение сотрудников, гранты на развитие и другие формы государственной поддержки.

Роль экономических зон в экономическом развитии

1. привлечение капитала Экономические зоны служат магнитом для прямых иностранных инвестиций (ПИИ), особенно в секторах, требующих значительных инвестиций, таких как производство, логистика, информационные технологии и энергетика. Приток ПИИ способствует созданию рабочих мест, повышению доходов и увеличению налоговых поступлений;

2. передача технологий и знаний Иностранные компании привносят передовые технологии, ноу-хау и методы управления;

3. Это способствует модернизации местной экономики и развитию инновационного потенциала. Увеличение экспортного потенциала МЭО способствуют увеличению внутреннего экспорта, концентрируясь на производстве товаров и услуг для зарубежных рынков. Это улучшает торговый баланс и повышает международную конкурентоспособность страны.

4. Диверсификация экономики Развитие экономических зон позволяет устранить зависимость от одного или нескольких секторов и стимулировать развитие новых отраслей, таких как высокотехнологичные, машиностроительные и агропромышленные комплексы.

Заключение:

ЭСЗ являются важным инструментом привлечения иностранных инвестиций и стимулирования экономического роста. Они создают благоприятные условия для ведения бизнеса компаниями и обеспечивают синергетический эффект в масштабах всей экономики. Однако для полной реализации их потенциала необходимы эффективное управление, четкая правовая база и развитие инфраструктуры.

Литература:

1. Дьякова, И. В. (2020). Экономические зоны как инструмент привлечения иностранных инвестиций. Известия высших учебных заведений. Экономика, 15(3), 45-52.
2. Смирнов, А. А. (2019). Роль свободных экономических зон в привлечении инвестиций: мировой опыт и российская практика. Инвестирование, 12, 23-31.
3. Костина, М. Ю. (2021). Экономические зоны и их влияние на инвестиционный климат: анализ и перспективы. Вестник экономических исследований, 5(2), 77-89.
4. Федоров, Н. С. (2018). Инвестиционная привлекательность экономических зон: проблемы и решения. Журнал международной экономики, 10(9), 102-114.
5. Романов, Е. В. (2022). Эффективность экономических зон в привлечении иностранных инвестиций. Экономический анализ, 25(4), 50-66.
6. Павлов, И. Г. (2017). Свободные экономические зоны: механизм привлечения иностранных инвестиций. Научные записки, 30(6), 88-97.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559473>

THE WAYS OF TEACHING ENGLISH VOCABULARY IN SECONDARY SCHOOLS

Nuriddinova Marjona

2nd-year master student at Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: marjon7701@gmail.com

Academic advisor: **Erkulova Feruza Melikuziyevna**

ABSTRACT

This study examines the effectiveness of various vocabulary instruction methods on ninth-grade students' retention and usage at School Number 2 in Kasansay. Emphasizing the importance of a strong vocabulary for academic success and communication, the research aims to identify effective teaching strategies. A mixed-methods approach was utilized with 20 students, gathering quantitative data through pre- and post-tests to measure vocabulary knowledge changes, and qualitative data via semi-structured interviews to understand student experiences. Results indicated that interactive methods—such as educational games, group activities, and contextual exercises—significantly enhanced vocabulary retention compared to traditional rote memorization. Students showed an average 30% improvement in vocabulary knowledge after engaging in interactive sessions. Qualitative feedback revealed a preference for hands-on activities and real-life applications, highlighting the importance of engagement in learning. This research underscores the necessity for educators to adopt diverse instructional strategies tailored to ninth graders. Implementing varied vocabulary teaching techniques can create a more effective language learning environment, supporting students' academic and communication skills.

Keywords: *Vocabulary instruction, Secondary education, Interactive learning, Language acquisition, Ninth-grade students, Teaching strategies, Student engagement.*

О՛ՐՏԱ ԿԱ՛ԼԻՄ ՄԱԿՏԱԲԼԱՐԻԴԱ ԻՆԳԼԻԶ ԿԻԼԻ ԼԵԿՏԻԿԱՏԻՆԻ Օ՛ՂԻՏԻՏ ԿՍՒԼԼԱՐԻ

Nuriddinova Marjona

Namangan davlat chet tillar instituti magistratura 2-kurs talabasi

E-mail: marjon7701@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot Kosonsoydagi 2-maktabning to'qqizinchi sinf o'quvchilarida lug'atni turli o'qitish usullarining eslab qolish va qo'llashga ta'sirini o'rganadi. Lug'at boyligini mustahkamlash o'quv muvaffaqiyati va muloqot uchun muhimligini ta'kidlab, tadqiqot samarali o'qitish strategiyalarini aniqlashni maqsad qilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv usullar an'anaviy ta'limga qaraganda samaraliroqliligi aniqlandi. Interaktiv mashg'ulotlardan so'ng o'quvchilarning yangi so'zlarni o'zlashtirishida o'rtacha 30% o'sishga erishdilar. Ushbu tadqiqot o'qituvchilarni to'qqizinchi sinf o'quvchilari uchun moslashtirilgan turli usullarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Lug'at o'qitish texnikalarini xilma-xil qo'llash o'quvchilarning akademik va muloqot ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlaydigan samarali til o'rganish muhitini yaratishi mumkin.

Kalit so'zlar: Leksika, interaktiv ta'lim, til o'zlashtirish, o'qitish strategiyalari.

СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Нуриддинова Маржона

студентка 2-го курса магистратуры Наманганского государственного института иностранных языков.

E-mail: marjon7701@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данное исследование изучает влияние различных методов обучения словарному запасу на запоминание и использование лексики у учащихся девятого класса 2-й школы в Косансае. Подчеркивая важность обогащения словарного запаса для учебного успеха и общения, исследование ставит целью выявление эффективных стратегий обучения. Результаты показали, что интерактивные методы оказались более эффективными по сравнению с традиционным обучением. После интерактивных занятий учащиеся продемонстрировали

средний рост усвоения новых слов на 30%. Это исследование показывает необходимость применения различных методов, адаптированных для девятиклассников. Разнообразное применение техник обучения лексике может создать эффективную языковую среду, поддерживающую академические и коммуникативные навыки учащихся.

***Ключевые слова:** Лексика, интерактивное обучение, усвоение языка, стратегии обучения.*

INTRODUCTION

Vocabulary acquisition is a fundamental aspect of language learning that plays a critical role in students' academic development and communication skills. In secondary education, particularly at the ninth-grade level, students are expected to have a solid vocabulary foundation to understand complex texts, engage in discussions, and express their ideas effectively. Despite its importance, teaching vocabulary can be challenging due to the varied learning styles and needs of students. Traditional methods, such as rote memorization and repetitive drills, often fail to engage students and may lead to superficial learning without long-term retention.

The need for more effective vocabulary instruction strategies in secondary schools has prompted educators to explore interactive and student-centered approaches. These methods aim to make learning more engaging, relevant, and meaningful by incorporating activities that connect vocabulary with real-life contexts and practical applications. Research suggests that when students actively participate in the learning process through interactive techniques, such as educational games, group activities, and contextual exercises, they are more likely to retain and apply new vocabulary. This study focuses on identifying and evaluating the effectiveness of various vocabulary teaching strategies used in ninth-grade classes at School Number 2 in Kasansay. By comparing traditional methods with more interactive approaches, this research seeks to determine which strategies most effectively support vocabulary retention and student engagement. Through a combination of quantitative and qualitative data analysis, the study aims to provide insights into best practices for

vocabulary instruction, offering recommendations for educators to enhance language learning outcomes in secondary schools.

METHODOLOGY

This study utilized a mixed-methods approach to examine the effectiveness of different vocabulary instruction strategies on ninth-grade students at School Number 2 in Kasansay. The methodology was designed to gather both quantitative and qualitative data, providing a comprehensive understanding of how various teaching methods influence vocabulary acquisition, retention, and student engagement. The study involved 20 ninth-grade students aged 14–15 years, selected from School Number 2 in Kasansay. The participants represented a diverse group in terms of language proficiency, ensuring a broad range of responses to the teaching strategies employed during the study. The research was structured in two main phases: a quantitative phase using pre- and post-tests to measure vocabulary knowledge and a qualitative phase using semi-structured interviews to explore student experiences and preferences.

1. Quantitative Phase: Pre-test: At the beginning of the study, all participants completed a pre-test designed to assess their initial vocabulary knowledge. The test included a variety of vocabulary exercises, such as word definitions, sentence completions, and word usage in context.

Instructional Intervention: The students were divided into two groups. Group A was taught vocabulary using traditional methods, including rote memorization and repetition, while Group B engaged in interactive teaching methods, such as educational games, collaborative activities, and contextual exercises. Post-test: After the instructional intervention, the same vocabulary test was administered as a post-test to both groups to measure any changes in their vocabulary knowledge.

2. Qualitative Phase: Semi-structured Interviews: Following the post-test, semi-structured interviews were conducted with a subset of students from both groups to gather qualitative data. The interviews focused on students' experiences with the different teaching methods, their preferences, and their perceptions of how each approach impacted their vocabulary learning.

DISCUSSION

Quantitative Data Analysis: The results from the pre- and post-tests were analyzed using statistical methods to determine the effectiveness of the instructional interventions. The primary measure was the percentage increase in vocabulary knowledge from pre-test to post-test for each group.

Qualitative Data Analysis: The interview responses were analyzed using thematic analysis to identify common themes and patterns in students' attitudes toward vocabulary learning. Key themes included engagement, motivation, and perceived effectiveness of the teaching methods. To ensure the reliability and validity of the data, the study employed the following measures: The vocabulary tests were designed and reviewed by language education experts to ensure they accurately measured vocabulary knowledge. The interview questions were carefully structured to minimize bias and allow students to express their genuine thoughts and experiences. Data triangulation was achieved by combining quantitative and qualitative data to provide a well-rounded analysis of the effectiveness of the teaching strategies. Some limitations of the study include the small sample size, which may limit the generalizability of the findings to a larger population. Additionally, the study was conducted in a single school, which may influence the outcomes due to specific school-related factors. This methodological framework aims to provide a thorough evaluation of vocabulary teaching strategies, focusing on how they impact ninth-grade students' learning experiences and vocabulary retention.

RESULTS

The results of this study are presented in two parts: quantitative findings from the pre- and post-tests, and qualitative insights from the semi-structured interviews. The findings reveal significant differences in vocabulary retention and student engagement between the traditional and interactive teaching methods. The pre-test and post-test scores of the two groups were analyzed to measure the impact of the different vocabulary instruction methods. The average scores for each group are summarized below:

Group	Pre-test Average Score	Post-test Average Score	Percentage Increase
A (Traditional methods)	58%	68%	10%
B (Interactive methods)	56%	86%	30%

The results indicate that students in Group B, who were taught using interactive methods, showed a significantly higher increase in vocabulary knowledge compared to students in Group A, who learned through traditional methods. The 30% improvement in Group B's scores suggests that interactive teaching strategies are more effective in enhancing vocabulary acquisition and retention.

Qualitative Findings

The qualitative data gathered from the semi-structured interviews provided deeper insights into the students' experiences and preferences regarding vocabulary learning. Several key themes emerged from the analysis:

1. Engagement and Motivation:

Students in Group B expressed a high level of engagement and enjoyment during the interactive learning sessions. They noted that activities such as educational games and group exercises made learning more fun and motivated them to participate actively. In contrast, students in Group A reported that traditional methods like rote memorization felt monotonous and did not hold their attention for long periods, leading to reduced motivation.

2. Preference for Contextual Learning:

Many students in Group B highlighted that learning vocabulary through real-life contexts and practical applications helped them understand the meanings of words more clearly and remember them longer. Students in Group A, however, struggled with memorizing vocabulary without context and found it difficult to apply the words in different situations.

3. Collaboration and Peer Interaction:

The interactive methods encouraged collaboration among students, fostering a sense of teamwork and shared learning. Students appreciated working in groups, where they could learn from each other and clarify doubts in a supportive environment. Group A students reported feeling isolated in their learning process, as traditional methods did not promote much interaction or discussion among peers. The combined quantitative and qualitative results suggest that interactive vocabulary instruction methods are more effective than traditional approaches in improving vocabulary retention and student engagement. Students not only demonstrated a greater increase in vocabulary knowledge through interactive techniques but also expressed a clear preference for learning methods that involved active participation, contextual understanding, and peer collaboration.

These findings underscore the importance of incorporating dynamic and student-centered teaching strategies in vocabulary instruction to create a more engaging and effective language learning experience for ninth-grade students.

CONCLUSION

This study highlights the significant impact of using interactive vocabulary instruction methods on vocabulary retention and student engagement among ninth-grade students at School Number 2 in Kasansay. The findings indicate that students who participated in interactive learning activities, such as educational games, collaborative group exercises, and contextual learning tasks, showed a substantial improvement in vocabulary knowledge compared to those who were taught using traditional rote memorization techniques. The quantitative analysis revealed that students exposed to interactive teaching methods demonstrated a 30% increase in vocabulary retention, while those using traditional methods showed only a 10% increase. These results underscore the effectiveness of engaging, hands-on learning strategies in enhancing vocabulary acquisition. The qualitative feedback further supported these findings, with students expressing a preference for interactive, contextual, and collaborative approaches that made learning more enjoyable and

meaningful. These conclusions suggest that for vocabulary instruction to be truly effective, educators should move beyond conventional teaching methods and embrace a variety of dynamic and student-centered strategies. By doing so, they can create a more stimulating learning environment that not only supports academic growth but also fosters a deeper understanding and application of language skills.

Overall, this research emphasizes the need for educators to prioritize student engagement and adapt their teaching techniques to meet the diverse needs of learners. Implementing interactive vocabulary teaching methods can lead to more successful language acquisition, ultimately contributing to the students' overall academic performance and communication abilities.

APPENDIX

Appendix A: Pre-test and Post-test Vocabulary Assessment

Below is an outline of the vocabulary assessment tests administered to the students during the study. The tests were designed to measure students' initial vocabulary knowledge (pre-test) and the knowledge gained after the instructional intervention (post-test). Test format:

1. Word Definitions: Students were asked to match words with their correct definitions.

Polite	A large area of land where it is always very dry, and there is a lot of sand
helpful	Very nice and always says "thank you" or "please"
Creative	A competition
Desert	Providing useful help in making a situation better or easier
Forest	The material that trees are made of
Wood	Always busy doing things, especially physical or mental activities
Tournament	A large area of land that is covered with trees
Explore	A large area of water surrounded by land
Active	To discuss or think about something carefully
Lake	Involving the use of imagination to produce new ideas or things

2. Sentence Completion: Students completed sentences by filling in the blanks with the appropriate vocabulary words.

1. She was very ___ when she stood up to speak in front of the whole class. (brave)
2. The cat was so ___ that it could fit in the palm of my hand. (tiny)
3. The children couldn't stop ___ when they heard the funny joke. (giggling)
4. He ran so ___ that he finished the race in first place. (quickly)
5. I felt so ___ when I got a surprise gift on my birthday. (happy)

REFERENCES

1. Alqahtani, M. (2015). The importance of vocabulary in language learning and how to be taught. *International Journal of Teaching and Education*, 3(3), 21-34. doi:10.20472/TE.2015.3.3.002
2. Blachowicz, C. L. Z., & Fisher, P. J. (2014). *Teaching vocabulary in all classrooms* (5th ed.). Pearson Education.
3. Graves, M. F. (2016). *The vocabulary book: Learning and instruction* (2nd ed.). Teachers College Press.
4. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Schmitt, N. (2010). *Researching vocabulary: A vocabulary research manual*. Palgrave Macmillan.
6. Stahl, S. A., & Nagy, W. E. (2006). *Teaching word meanings*. Lawrence Erlbaum Associates.
7. Thornbury, S. (2002). *How to teach vocabulary*. Pearson Education Limited.
8. Webb, S., & Nation, P. (2017). *How vocabulary is learned*. Oxford University Press.
9. Wilkins, D. A. (1972). *Linguistics in language teaching*. Edward Arnold.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559491>

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЗБЕКСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Каримова Мумтоза Алишеровна

Магистрант 2 курса

Южный федеральный университет

г. Ростов-на-Дону, Россия

karimovamumtoza@gmail.com

Аннотация: *Статья анализирует этнолингвистические аспекты узбекских и русских пословиц, отражая их роль в передаче ценностей, социальных норм и культурного наследия, а также выявляет сходства и различия.*

Ключевые слова: *Пословицы, культура, этнолингвистика, узбекская культура, русская культура, ценности, традиции, народная мудрость.*

Abstract: *The article explores ethnolinguistic aspects of Uzbek and Russian proverbs, highlighting their role in conveying values, social norms, and cultural heritage, while examining similarities and differences.*

Keywords: *Proverbs, culture, ethnolinguistics, Uzbek culture, Russian culture, values, traditions, folk wisdom.*

Пословицы играют важную роль в любой культуре, являясь своеобразным зеркалом, в котором отражаются национальные особенности мышления, ценности и мировоззрение. В узбекской и русской культурах пословицы служат не только источником народной мудрости, но и инструментом передачи этических норм, социальных установок и моральных принципов. В то время как пословицы могут казаться простыми высказываниями, они несут в себе глубокие

этнолингвистические и культурные слои, которые помогают нам лучше понять внутренний мир народа, его отношения к жизни, природе, обществу и себе.

Этнолингвистика как наука изучает взаимосвязь языка и культуры, обращая внимание на то, как языковые формы отражают культурные особенности, повседневные практики и исторические контексты. В этом контексте пословицы становятся ценным материалом для анализа, поскольку они формировались в течение веков и вобрали в себя коллективный опыт, нравственные ориентиры и жизненные наблюдения. Узбекские и русские пословицы часто показывают схожие темы, такие как важность труда, уважение к старшим, роль семьи, однако различия в их формулировках и акцентах раскрывают уникальные черты культур каждого народа.

Данный анализ будет направлен на исследование культурных ценностей, отраженных в узбекских и русских пословицах, с акцентом на этнолингвистическую призму. Статья анализирует, какие социально-культурные факторы влияли на создание этих пословиц и как они продолжают формировать общественные нормы и представления в современных обществах.

Узбекская культура, как и многие другие, имеет свою уникальную систему ценностей, которые выражаются через различные формы народного творчества, в том числе и через пословицы. Эти короткие, но ёмкие высказывания не только передают жизненную мудрость, но и служат основой для формирования моральных ориентиров в обществе. Узбекские пословицы, в частности, подчёркивают такие важные ценности, как единство семьи, уважение к родителям, трудолюбие, а также важность знаний и дружбы.

Например, такие пословицы, как «Ота-она - давлатинг, фарзандларинг - савлатинг» («Родители - твоё богатство, дети - твоё украшение»), подчёркивают значимость семейных уз и уважения к родителям [2]. Такие пословицы, как «Мехнатнинг кўзини топан, бойликнинг ўзини топар» («Нашедший глаз труда найдёт и само богатство»), подчёркивают ценность усердия и трудолюбия [2]. Кроме того, такие пословицы, как «Юз сўм пулинг бўлгунча, юзта дўстинг

бўлсин» («Лучше иметь сто друзей, чем сто рублей»), отражают важность социальных отношений и сообщества [2].

Напротив, русские пословицы часто подчеркивают такие темы, как терпение, выносливость, мудрость и последствия своих действий. Например, пословица «Тише едешь - дальше будешь» («Чем тише идешь, тем дальше будешь») подчеркивает ценность терпения и тщательного планирования (источник не указан, но общеизвестен). Еще одна распространенная тема в русских пословицах - мудрость, как видно из «Ученье свет, а неученье тьма» («Ученье - свет, неученье - тьма»), подчеркивающая важность знаний и образования. Одним из заметных различий между узбекскими и русскими пословицами является акцент на семье и сообществе в узбекских поговорках по сравнению с индивидуальной настойчивостью и мудростью, которые можно найти в русских пословицах. Узбекские пословицы, такие как «Оила ахил бўлса, омад ўз оёғи билан келар» («Если семья дружна, удача придет сама собой»), подчеркивают коллективное благополучие и гармонию внутри семьи [2]. Русские пословицы, однако, часто отражают более индивидуалистический подход, фокусируясь на личных качествах, таких как мудрость и терпение, чтобы преодолевать жизненные трудности.

Обе культуры используют пословицы для выражения своего мировоззрения и ценностей, но конкретные темы и ценности, которые они подчеркивают, могут различаться. Узбекские пословицы, как правило, больше фокусируются на общественной гармонии и практической мудрости, отражая коллективистскую культурную ориентацию. Русские пословицы часто передают индивидуальную стойкость и важность мудрости, что можно рассматривать как отражение смеси коллективистских и индивидуалистических ценностей, в зависимости от контекста [1, 4].

Пословицы - это не просто слова, а настоящая жизненная мудрость, передаваемая от поколения к поколению. В каждой культуре они служат важным инструментом для передачи ценностей и норм, которые формируют

общественные отношения и повседневную жизнь. Эти короткие высказывания часто становятся частью ежедневного общения, помогает людям решать жизненные ситуации, выражать благодарность или дать совет. Важно, что пословицы в обеих культурах связаны с глубокими историческими и культурными корнями, продолжая учить нас мудрости, которая актуальна и в наше время.

В узбекской культуре пословицы тесно переплетены с повседневной жизнью и используются для размышлений о различных ситуациях, от личного поведения до общественных отношений. Например, узбекские пословицы часто подчеркивают уважение к старшим, гостеприимство и важность упорного труда. Эти пословицы, которые были сохранены и переданы из поколения в поколение, дают представление об этических и моральных основах узбекского общества. Согласно источнику [1], пословицы воплощают в себе жизненные наблюдения людей, их отношение к обществу и их духовное состояние. Эта глубокая связь с традицией означает, что пословицы часто используются в семейной обстановке, на общественных собраниях и во время важных культурных церемоний для укрепления социальных норм и ценностей.

Аналогично, русские пословицы повсеместно распространены как в формальной, так и в неформальной обстановке, выступая отражением русского мировоззрения и общественных ценностей. Русские используют пословицы, чтобы выразить мудрость, юмор, а иногда и для навигации в сложных социальных ситуациях.

Например, пословица «Дарёному коню в зубы не смотрят» используется, чтобы выразить благодарность и отговорить от пристального изучения подарка, тем самым подчеркивая ценность признательности и принятия [3]. В другом случае, «Не спеши, ешь потихоньку» - это пословица, которая воплощает русскую ценность терпения и наслаждения моментами жизни, часто используемая в повседневном общении, чтобы предостеречь от спешки источник [5]. Пословицы также используются для передачи исторической мудрости и

культурных ценностей из поколения в поколение в России. Они предлагают понимание философских и этических аспектов жизни, давая руководство и отражая общественные нормы.

Например, пословица «Лучше поздно, чем никогда» используется для поощрения настойчивости и терпения, подчеркивая важность стойкости (источник [4]). Аналогичным образом, русские пословицы, подобные этим, часто используются в семейной обстановке, во время обсуждения жизненных проблем и в образовательных контекстах, чтобы учить и напоминать молодым поколениям об общественных ожиданиях и важности мудрости, накопленной с течением времени. Как узбекские, так и русские пословицы служат лингвистическим мостом в прошлое, соединяя людей с их культурным наследием и укрепляя ценности и убеждения, которые формируют их мировоззрение.

В заключение, пословицы узбекской и русской культур остаются важной частью культурного наследия, передавая жизненную мудрость и нравственные ориентиры. Они не только связывают поколения, но и помогают нам лучше понимать самих себя и окружающий мир.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. A Cross-Cultural Analysis and Equivalentents of English and Uzbek Proverbs (электронный ресурс) // URL: <https://zenodo.org/records/13830235> (дата обращения: 02.09.2024).
2. Animal Metaphor Proverbs in Uzbek and Malay Cross – Culture (электронный ресурс) // URL: <https://www.academia.edu/76380663/> (дата обращения: 29.08.2024).
3. Cultural Insights: A Comparative Study of Uzbek and English Proverbs (электронный ресурс) // URL: <https://zenodo.org/records/14065971> (дата обращения: 02.09.2024).
4. Expressing of National and Cultural Identity in English and Russian Proverbs (электронный ресурс) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 29.08.2024).
5. Language as a Form of Expressing the National Identity: A Russian Perspective (электронный ресурс) // URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44841965> (дата обращения: 23.08.2024).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559507>

KONSTITUTSIYA – ERKIN FARAVON HAYOT GAROVI

Negmatjonova Zebo Baxtiyor qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti NTM

Xorijiy tillar fakulteti 1-kurs talabasi

jumayevashaxlo507@gmail.com

ANNOTATSIYA. Bu maqolada konstitutsiya tushunchasi va uning asosiy qismlari haqida to'liq ma'lumot berilgan. Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni bo'lib, fuqarolar huquqlari va erkinliklarini belgilaydi. Maqolada konstitutsiyaning o'zgarishi va xalqaro ta'siri ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, asosiy qonun, fuqarolar huquqlari, erkinliklar, davlat idoralari, ijtimoiy adolat, o'zgarishlar, xalqaro ta'sir, huquqiy standartlar, barqarorlik.

ANNOTATION. This article provides comprehensive information about the concept of a constitution and its main parts. The Constitution is the fundamental law of the state and defines the rights and freedoms of citizens. The article also examines the constitutional changes and their international impact.

Key words: constitution, basic law, civil rights, freedoms, government bodies, social justice, changes, international influence, legal norms, stability.

Аннотация. В данной статье представлена информация о понятии конституции и ее основных частях. Конституция является основным законом государства и определяет права и свободы граждан. В статье также рассматривается изменение конституции и его международное влияние.

Ключевые слова: конституция, основной закон, гражданские права, свободы, государственные органы, социальная справедливость, изменения, международное влияние, правовые нормы, стабильность.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, nafaqat davlatimizning asosiy qonuni balki har bir fuqaroning erkin va farovon hayot kechirishining garovidir. U fuqarolar huquqlari, erkinliklar va majburiyatlarini belgilab beradi. Konstitutsiya oliy qadriyat sifatida har bir shaxsga o‘z fikrini erkin ifoda etish, ta’lim olish, ishlash va o‘z hayotini qurish imkonini beradi. Erkin hayot, insoning o‘z fikr va irodasi bilan yashash imkoni yaratadi. Fuqarolar erkin fikr bildirish, o‘z g‘oyalarini ifoda etish huquqiga egadirlar. Faravonlik esa iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlar orqali ta’minlanadi. Konstitutsiya, faravon hayotni yaratish uchun zaruriyatlarni belgilab, adolat va tenglik tamoyillarini o‘z ichiga oladi. Konstitutsiyaning amaldagi roli shundaki, u nafaqat huquqlarni belgilabgina qolmay, balki ularni amalga oshirish va himoya qilish mexanizmlarini taqdim etadi. Demokratik jamiyatda fuqarolar konstitutsiyaviy asosda hayot kechirish, o‘zlarining haq-huquqlarini talab qilishga haqlidir. Konstitutsiya davlatning siyosiy va ijtimoiy strukturasi asosini tashkil etadi. [1].

U fuqarolarning davlat organlari organlari oldida himoya qiluvchi, ularning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi. Fuqarolarning saylov huquqi, so‘z erkinligi, yig‘ilish huquqi kabi asosiy haquqlar konstitutsiyada belgilangan. Konstitutsiya ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. U davlat siyosatini belgilab, turli guruhlar o‘rtasidagi nizolarni oldini olish imkonini yaratadi. Shuningdek, qonun ustuvorligi va adolatni ta’minlaydi.

Fuqarolarni konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar haqida bilimlarini oshirish, jamiyatda demokratiya va erkin fikrni rivojlantirish uchun zarurdir. Ta’lim orqali fuqarolar o‘z huquqlardan to‘g‘ri foydalanish va talab qilgan jarayonlarda faol ishtirok etish imkoniga ega bo‘lishadi. Konstitutsiya o‘zgarishi avvalambor jamiyat ehtiyojlariga javob berishi lozim. Ko‘pincha, konstitutsiya o‘zgarishlariga katta e’tibor beriladi. Chunki u davlat asoslarini o‘zgartirishi mumkin.

Konstitutsiya -davlatning asosiy qonuni bo‘lib, uning tuzilishi, organlari va fuqarolarining huquq va erkinliklarini belgilaydi. U davlatning asosiy tamoyillarini va nizomlarini o‘z ichiga oladi. Turli mamalakatlarda konstitutsiyalarning tarixi bedorlik va erkinlikni himoya qilish uchun kurash bilan bog‘liq. Birinchi yozma konstitutsiya

1215-yilda Angliyada qabul qilingan [Magna Carta] bo‘lib, bu yerda fuqaro huquqlari va davlat hokimiyatining cheklanishi belgilangan. Ko‘p mamlakatlarda konstitutsiyani o‘zgartirish jarayoni qiyinlashtirilgan, bu davlatning asosiy tamoyillarini saqlab qolishga xizmat qiladi. [2]. Konstitutsiyalar yozma va og‘zaki, qat’iy yumshoq, federal va unitar shaklda bo‘lishi mumkin. Yozma konstitutsiyalar ko‘pincha aniq hujjat sifatida qabul qilinadi.

Konstitutsiyalarda odatda fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklari ko‘rsatilgan. Bu huquqlar davlat tomonidan himoya qilinadi. Konstitutsiya davlatning hokimiyat organlarining o‘zaro aloqalarini, masalan, parlament, hukumat va sud tizimini belgilaydi. Bu tizimlarda har bir organning vakolatlari va majburiyatlari aniq ko‘rsatilgan. Ko‘plab davlatlar konstitutsiyani qabul qilayotganda, jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlarni inobatga olishlari lozim. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar, inson huquqlarini himoya qilish uchun xalqaro standartlar ishlab chiqardi. Mamlakatlarda o‘z konstitutsiyalarida bu standartlarga mos kelishini ta‘minlashi lozim. Misol sifatida: O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 1992-yilda qabul qilingan bo‘lib, unda davlat suvereniteti, fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklari aks ettirilgan. Konstitutsiya prinsiplarini belgilab, jamiyatning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Konstitutsiya inson huquqlarini kafolatlash bilan birga, davlatning asosiy vazifalarini ham belgilaydi. [3]. Har bir fuqaro qonun oldida teng bo‘lishi, o‘z fikrini erkin bayon qilish, ta‘lim olish va mehnat qilish kabi huquqlarga ega bo‘lishi Konstitutsiya orqali ta‘minlanadi. Erkin hayot uchun huquqiy kafolatning mavjudligi jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlaydi. Fuqarolar o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishda qonunlar orqali himoya topganida, jamiyatda ishonch muhitini yaratadi. Faravon hayot esa mehnat, tadbirkorlik va ta‘lim sohalaridagi teng imkoniyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Konstitutsiya faqat qonunlar to‘plami emas, balki u xalqning kelajagi, erkinlik va faravonlik ramzidir. Shu sababli, uni hurmat qilish va unga rioya qilish – har bir fuqaroning burchidir.

Xulosa va takliflar: Konstitutsiya bir davlat va uning fuqarolari o'rtasidagi ishonch munosabatlarini mustahkamlovchi muhim hujjatdir. Faravon hayot, erkinlik va adolatni ta'minlash uchun konstitutsiyaviy prinsiplarga amal qilish har bir fuqaroning vazifasidir. Konstitutsiya nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega. U davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, barqarorlikni saqlash va adolatni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Konstitutsiya – har bir davlatning asosiy huquqiy hujjati bo'lib, fuqarolar huquqlari, davlat strukturasi va hokimiyat organlarining o'zaro munosabatlarini belgilaydi. [4]. U ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga mos ravishda ishlab chiqarishi lozim. Shu bilan birga, u xalqaro inson huquqlari standartlariga asoslangan bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, misol sifatida, davlatning suverenitetini va fuqarolarning asosiy huquqlarini ta'minlaydi. Umuman olganda, konstitutsiya jamiyatning rivojlanishida, adolat va tartibni saqlashda muhim rol o'ynaydi. [5]. Konstitutsiya, nafaqat huquqiy normative, balki ijtimoiy kelishuv vositasi sifatida ham xizmat qiladi. U fuqarolar o'rtasida adolat va tenglik tamoyillarini davom ettiradi. Har bir hukumat, Konstitutsiya asosida, xalqqa xizmat qilishi va ularning huquqlarini himoya qilish lozim. Shuningdek, konstitutsiyalarni davr talablariga moslashtirish, ularni o'zgartirish yoki yangilash zarurligini ta'minlaydi. Bu jarayonda jamiyatning har bir qatlamining fikri, ehtiyojlari va manfaatlari inobatga olinishi lozim. Konstitutsiya – davlatning mustahkam poydevori bo'lib, fuqarolar uchun erkin va faravon hayotning asosiy kafolatidir. [6]. Tinchlik, barqarorlik va rivojlanishga erishish uchun Konstitutsiyaga hurmat bilan yondashish, uning qoidalariga rioya qilish muhim hisoblanadi. Shunday ekan, har bir fuqaro Konstitutsiyani qadrlashi, uni o'rganishi va uning talablariga amal qilishi lozim, chunki u jamiyatning tinchligi va faravonligi garovidir. Konstitutsiya fuqarolariga o'z huquqlari va erkinliklarini to'g'ri amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Foyadalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: 2019.
2. Baratov R.O'., va boshqalar. O'zbekistonning eng yangi tarixi. Darslik. TDTrU. 2022.
3. Jumayeva Sh. S. THE IMPORTANCE OF GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY. 1 (9), 114-117.2023/12/11.
4. SOCIAL AND SPIRITUAL ENVIRONMENT AND ITS INFLUENCE ON UPBRINGING AND EDUCATION. International Journal of Formal Education 2 (11), 349-354..
5. Combination of Mythological, Religious and Philosophical Worldviews.Jumayeva Sh.S. International Interdisciplinary Research Journal.270-274 p.2023.Volume 2, Issue 5 Year 2023 ISSN: 2835-3013p.
6. The Culture of Reading as a Phenomenon of Spiritual Life. Jumayeva Sh.S. Kayumova S.A.,BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:5|2023 .
7. GLOBALLASHUV VA XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGI. Jumayeva Sh.S. ,Qayumova S.Q. Educational Research in Universal Sciences (ERUS).June 2023.1151-b.
8. АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА МАФКУРАВИЙ ҲИМОЯ.Жумаева Ш.С. Educational Research in Universal Sciences (ERUS).June 2023.1012-b.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559512>

YOSHLARNI OMMAVIY MADANIYAT TA'SIRIDAN HIMOYA QILISHNING ASOSIY VOSITALARI

Jumayeva Shaxlo Suyunovna

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti NTM o'qituvchisi

jumayevashaxlo507@gmail.com

Sodiqova Shahzoda Sirojiddin qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti NTM

Xorijiy tillar kafedrası 1-kurs talabasi,

s.sodiqova.06@mail.ru

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada “ommaviy madaniyat”ning falsafiy, madaniy ildizlari borasida, uning mamlakatimizga kirib kelishi va yoshlar tarbiyasiga xatarli taxdidi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “Ommaviy madaniyat”, milliy qadriyat, axborot xuruji, mafkuraviy immunitet, ekstremizm, terrorizm.

ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ МОЛОДЕЖИ ОТ ВЛИЯНИЯ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ

АННОТАЦИЯ. В статье говорится о философско-культурных корнях «массовой культуры», ее проникновении в нашу страну и ее опасной угрозе молодежному образованию.

Ключевые слова: «Народная культура», национальная ценность, информационная атака, идеологический иммунитет, экстремизм, терроризм.

THE MAIN MEANS OF PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM THE INFLUENCE OF MASS CULTURE

ABSTRACT. *The article discusses the philosophical and cultural roots of "mass culture", its penetration into our country and its dangerous threat to youth education.*

Key words: *"Folk culture", national value, information attack, ideological immunity, extremism, terrorism.*

Kirish. “Ommaviy madaniyat” milliy madaniyatlarning kushandasi bo‘lib, u madaniy xilma-xillikni xushlamaydi, uning asl maqsadi – bu olamni bir xil rangda ko‘rishdir. Garchi ommaviy madaniyat okean ortida yagona davlat shakllanishida qo‘l kelgan bo‘lsada, bugunga kelib uning G‘arbda yuz berayotgan axloqiy tanazzulning muqaddimasi ekani ham ayonlashdi. So‘nggi bir necha o‘n yilliklar davomida “ommaviy madaniyat” o‘sha jamiyatlarni sun‘iy, soxta ideallar bilan chalg‘itibgina qolmay, odamzot uchun muqaddas bo‘lgan tabiiy juftlikni ham inkor etdi, g‘ayriinsoniy axloq va munosabatlarni qonuniylashtirdi va buni, demokratiyaning oliy namunasi deya ko‘z-ko‘z qildi. Ommaviy madaniyatning shiddat bilan rivojlanishida tijorat qoidalari ham kuchli ta’sir o‘tkazmoqda. Har qanday zamon va makonda barcha narsalardan foyda ko‘rishga tayyor dastyorlar topilishi uzoqni ko‘zlab zimdan ish ko‘ruvchi ommaviy madaniyatchilarning mushkulini oson qiladi, ishini jadallashtiradi. Bunday mol-dunyoga sig‘inuvchi dastyorlar faqat bugunni, yana ham aniqrog‘i hozirni ko‘radi va tan oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Zamonaviy texnika va texnologiyalarning rivojlanishi tufayli “ommaviy madaniyat” keng tarqalmoqda. Endilikda odamlarning ayrim guruhlari an’anaviy madaniyatni –axloq-odobni, urf-odatlarini tan olmay qo‘ydi. Shu kungacha “ommaviy madaniyat”, deganda o‘zida axloqsizliklarni jamlagan behayolliklarni tushunardik. Endilikda ommaviy madaniyat qirralari iqtisodiyot, siyosat va mafkurada ham ko‘zga tashlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev globallashtirish sharoitida ma’naviyatga qarshi

turli xurujlar haqida gapirar ekan: "Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi", deb alohida ta'kidlaydi. [1].

Tabiiyki, "ommaviy madaniyat" degan niqob ostida axloqiy buzqlik va zo'ravonlik, individualizm, egotsentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, uning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik anana va qadriyatlari, turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi. Amerikalik faylasuf va yozuvchi Duayt Makdonald o'zining "Ommaviy madaniyat nazariyasi" maqolasida bu haqda shunday yozadi: "...Ommaviy kommunikatsiya tizimi orqali ommaviy madaniyat jamiyat a'zolarining mutlaq ko'pchiligiga amal qiladi, inson dunyosining barcha ko'rinishlarida: ma'lum turmush tarzi va kiyim uslubidan tortib, turning ma'lum cheklovlarigacha; mafkuraviy tamoyillarga rioya qilishdan yaqinlar o'rtasidagi maxsus munosabatlargacha o'z qoidalarini o'rnatadi. [2]. Ma'lumki, olomonga bo'ysunuvchi bu turdagi odamlar boshqalardan farq qiladi. Psixologlar anchadan beri olomon ruhiyatini o'rganishga urinadi, ammo hamon uning ildiziga yetib borilmagan. "Ommaviy madaniyat" bu xalq madaniyatining ma'lum qismi emas, balki omma, ya'ni olomonga mo'ljallangan madaniyatdir. Tarixdan ma'lumki, bir guruh odamlar (olomon) tomonidan uyushtirilgan isyonlar turli mojarolarni keltirib chiqargan hamda mamlakat va xalqlar taqdirini butunlay o'zgartirib yuborgan. Biz buni 1917-yilgi qonli inqilob, so'ngi yillarda kuzatilayotgan Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikadagi voqea-hodisalardan ko'rib-bilib turibmiz. Olomon atrofdagilarning gap-so'zlarini deyarli qabul qilmaydi. Chunki u faqat his-hayajonga berilgan bo'ladi. Faqat o'zi tanlagan yo'l to'g'ri deb o'ylaydi.

Tahlilchilarning fikricha, inqirozli daqiqalarda sahnada paydo bo'ladigan "ommaviy odam" o'zini hamisha agressiv tutadi. O'zini har qanday madaniyatdan uzoq tutuvchi olomon hamisha xavflidir. [3].

NATIJALAR. Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda. Yangi zamon "ommaviy madaniyat" mahsulotlarining kutilgan xaridoriga aylandilar. [4]. Ular uchun bu mahsulotlarning o'zimizniki yoki xorijniki ekanligi unchalik ham ahamiyatli emas edi va hamon shu jarayon davom etmoqda. "Jahon to'ri" deb nom olgan internet tizimi orqali "ommaviy madaniyat" mahsulotlari hech qanday to'siqsiz mamlakatimizga kirib kelmoqda va ayniqsa, yoshlar o'rtasida keng tarqalmoqda.

MUHOKAMA. Ma'lumki, o'smirlar, yoshlar, talabalar yangilikka intiluvchan, tengqurlariga havasmand, modaparast, xorij standartlarini oson qabul qilishga ruju qo'ygan bo'ladi. Ulardagi ana shu ijtimoiy-psixologik holat kirib kelayotgan shubhali qadriyatlarga tanqidiy yondashuvni cheklab qo'ymoqda. Maqbul yoki nomaqbulligi haqida muayyan fikr-mulohazasi bo'lmagan yoshlar hayotimizga, milliy mintalitetimizga mos kelmaydigan mafkuraviy mahsulotlarni matbuot orqali qabul qilishga oshiqmoqda. "Ommaviy madaniyat" tashqi ko'rinishi, oson o'zlashtirilishi bilan ularni qiziqtirmoqda. [5]. Turfa g'oya va ramzlar zamonaviy modalar ommaviy madaniyat mahsulotlari yoshlardan chuqur fikr-mulohaza yuritishni talab etmaydi, har xil hayot tashvishlaridan, turmush muammolaridan "xalos" etadi, jasadni va ruhni dam oldirish, ularni o'qishga, bilim olishga emas, balki o'ynab-quvna, "yashab olish"ga chaqiradi. Aslida "ommaviy madaniyat"ning, uni tarqatayotganlarning ham asl maqsadlari shundan iborat. Mamlakatimiz aholisining qariyb 60 foizini yoshlar tashkil etishini va "ommaviy madaniyat" mualliflari aynan ana shu auditoriyani nazarda tutayotganini e'tiborga olsak, vazifalarimiz mas'uliyati aniq ayon bo'ladi.

Ommaviy madaniyat inqilobiy xususiyat va dinamiklikka ega bo'lib, sinflar, an'analar va didlar o'rtasida har qanday to'siqlarni buzadi; u barcha madaniyatlararo xususiyatlarni eritib yuboradi, o'z yo'lidagi hamma narsani aralashtirib yuboradi. Shu bilan birga, barcha qadriyatlarni yo'q qilishi ham mavjud. Madaniyatda

gomogenizatsiya (madaniy bir xillik, qo'shilib ketish) va undan keyingi madaniy "kolonizatsiya" shunday sodir bo'ladi[6].

“Ommaviy madaniyat” G‘arb dunyosida o‘tgan asrning ikkinchi yarmida shakllandi. Uni G‘arbda «populyar» yoki qisqartirilgan holda, «pop-kultura» (ya’ni «ommaviy madaniyat») deb atashadi. Garchi «madaniyat» deb atalsa-da, aslida, tub mazmun-ma’nosiga, maqsad-niyatiga ko‘ra «ommaviy madaniyat» chinakam madaniyatning kushandasidir. Mutaxassislar (faylasuf va sotsiolog olimlar)ning fikricha, hali ilm-fanda «antikultura» («g‘ayrimadaniyat») degan ilmiy tushuncha shakllanmaganligi uchun «Pop (ommaviy) madaniyat» tushunchasi, nochorlikdan qo‘llanilmoqda. Chunki, «ommaviy madaniyat», aslida madaniyatsizlik, ya’ni ma’naviyatsizlik va axloqsizlik sinonimidir. «Ommaviy madaniyat» shu boisdan, eng avvalo, yuksak iste’dod va o‘lmas ma’naviy-axloqiy g‘oyalar bayroqdori bo‘lgan mumtoz madaniyatga, san’atga, uning boyliklariga qarshi tish-tirnog‘i bilan kurashib, uni inkor etib kelyapti. G‘arb dunyosining o‘zidagi faylasuflar, sotsiolog olimlar, «Bizga «To‘qqizinchi simfoniya» (Betxoven) kerak emas!» yoki «Mona Liza»ni loyga qorishtiramiz!» kabi jaholatparastlikka asoslangan xitoblar «ommaviy madaniyat» tarafdorlari va muxlislarining dasturiy qarashlari negizini tashkil etadi, deb yozadilar. [7]. Taassufli jihati shundaki, gohida g‘oyatda iste’dodli insonlar ham «ommaviy madaniyat» targ‘ibotchilarining qutqusiga uchrab, uning tegirmoniga suv quymoqda. Masalan, rassom Salvador Dali Leonardo da Vinchining «Mona Liza» («Jakonda») asarini kulgi qilib, Mona Liza lablari ustiga mo‘ylov chizgan va «Mo‘ylovli Jakonda» asarini yaratgan. Tadqiqotchilarning fikricha, mana shunday «achchiq istehzoli, qora mazmunli kulgi» - «ommaviy madaniyat» faoliyatining eng yetakchi belgilaridan biridir. «Ommaviy madaniyat» namoyandalari qora, zaharxanda, behayo kulguni «isyon ifodasi» deb bilishadi. «Nimaga qarshi isyon» degan savol tug‘iladi. Agar «pop-madaniyat» dunyoga «ehson» eta-yotgan «pop-art» («tasviriy san’at» desa ham bo‘ladi), «pop-muzika», «pop-adabiyot» natijalariga qarab hukm yuritadigan bo‘lsak, ular insoniyat yaratgan barcha qadriyatlarni isyonkorlik bilan inkor etadi: yuksak madaniyatni, ma’naviyatni, axloqni, yuksak orzu-maqсадlarni

mensimaydi.. Ular uchun ezgulikning o'zi yo'q. Jumladan, san'at - alohida iste'dodlar tomonidan yaratiladigan ma'naviy boylik, mo'jiza ekanligi kabi ijodning oliy mezonlari «pop-madaniyat» tarafdorlarining o'ta darajada g'ashini keltiradi. Ularcha, hamma san'atkor bo'lishi mumkin. Hamma narsa san'at atalishi mumkin. «Pop-art» - ommaviy san'at shu xulosa manbaida vujudga kelgan. «Pop-art»chilarning dasturiy qarashi shundayki, ular insonni emas, aksincha, narsalar va buyumlarni e'zozlashadi; ma'naviy dunyoni emas, maishiy-iste'molchilik his-tuyg'ularini qadrlaydilar va ularni keng ommalashtirishga intiladilar. Ularning ma'naviy pozitsiyasi - ma'naviyatni o'ldirish va «narsalarga qullik»ni rag'batlantirishdir. Amerikaning taniqli adibi R. Bredberi aytganidek, «ommaviy madaniyat» maktabidan o'tgan avlod uchun hayotning ma'nosi - avtomobil, televizor, muzlatkichga ega bo'lish. Agar televizor ikkita bo'lsa, ularga shuncha yaxshi.

Xulosa. Biz bugun yurtimizda yangi hayot barpo etar ekanmiz, bir masalaga alohida e'tibor berishimiz lozim. «Ommaviy madaniyat» tahdidi, bugungi zamon voqelikka ochiq ko'z bilan, real va hushyor qarashni, jahonda va yon-atrofimizda mavjud bo'lgan, tobora kuchayib borayotgan ma'naviy tahdid va xatarlarni to'g'ri baholab, ulardan tegishli xulosa va saboqlar chiqarib yashashni talab etadi. Shu bois yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod ongida murakkab va tahlikali hayot haqida, uning shafqatsiz o'yinlari to'g'risida biryoqlama va soxta tasavvur bo'lmasligi lozim. Unutmasligimiz kerakki, ogoxlik va xushyorlik, mafkuraviy yetuklik va manaviyatlilik davrimizning talabidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi. «Xalq so‘zi», 04.08.2017.
2. Ибрагимов, С. (2022). ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА “ОММАВИЙ МАДАНИЯТ” НИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИГА ТАХДИДИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(11), 397-403.
3. 1. Jumayeva Sh.S.Eshboboyeva M. THE USE OF PEDAGOGICAL METHODS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL CREATIVITY IN MODERN EDUCATION.2023..73-79 pp. Vol. 1. Issue 3.Conference of Finlandy.
4. Ш.С.Жумаева. Ахборот хавфсизлиги ва мафкуравий ҳимоя. Educational Research in Universal Sciences, 2023/6/24.286-290b.
5. Ю.Х.Манзаров, Ш.С.Джумаева. СОЦИОДИНАМИКА ДУХОВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2016г. № 1.стр 41-42.
6. Жумаева Ш. Семья и воспитание личности в творчестве Алишера Навои. Традиционнке культуры народов мира :семья и семейные ценности в системе общественных отношений. НИИ БелГУ. 23 март. 2024 г.200-204 стр.
7. Жумаева Ш.С. ИСЛАМИЗАЦИЯ КАВКАЗА И ВЛИЯНИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ ОБЩЕСТВА. SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF MODERN GLOBAL CHALLENGES.Baku, Azerbaijan. May 3, 2024 y.158-160стр.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559536>

PARRANDACHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI VA MUAMMOLARI

Bobomuratov Imomqul Islamovich

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada parrandachilik sohasining xususiyatlari va rivojlanishi o'rganilgan. Tadqiqot ishini bajarish jarayonida mahalliy statistik ma'lumotlardan foydalanib, parrandachilikning hozirgi holati va muammolari o'rganilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности и развитие птицеводческой отрасли. В процессе проведения исследовательской работы с использованием местной статистики изучается текущее состояние и проблемы птицеводства.

Abstract: The article discusses the features and development of the poultry industry. In the process of conducting research using local statistics, the current state and problems of poultry farming are being studied.

Kalit so'zlar: Bozor iqtisodiyoti, qishloq xo'jaligi, chorvachilik, tarmoq, statistika, oziq ovqat xavfsizligi, parranda, parrandachilik, parranda bosh soni, parranda mahsuloti, parranda tuxumi, parranda go'shti, broyler, qishloq xo'jalik korxonalari, fermer xo'jaliklari, iqtisodiy samaradorlik, mahsulot tannarxi, eksport, import, taqqoslash, dinamika, aholi, tendensiya, tahlil, aholi turmush darajasi, aholi bandligi.

Mamlakatimizda parrandachilik sohasini yanada rivojlantirish va eksportga mo'ljallangan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va mahsulot turlarini kengaytirish, shuningdek aholini mahalliy ishlab chiqarilgan sifatli va arzon parrandachilik mahsulotlari bilan ta'minlash bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Parrandachilik-chorvachilikning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, u aholini parhez oziq ovqat mahsulotlari (tuxum va parranda go'shti), sanoatni xom ashyo (pat, par, em ozuqa) bilan ta'minlaydi. Shuningdek parranda go'ngi qishloq

xo'jaligi ekinlarini etishtirish uchun qimmatli organik o'g'it hisoblanadi. Parrandachilik tarmog'i uni tashkil qilishda kam xarajat talab etadigan, bozor sharoitlariga moslanuvchan, xarajatlari tezlik bilan qoplanuvchi tarmoq bo'lib, nafaqat aholining turmush darajasini yaxshilashda, shu bilan birga aholi bandligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shuning uchun parrandachilik tarmog'i rivojlanishini har tamonlama iqtisodiy statistik tahlil qilish zarurati tug'iladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Parrandachilik tarmog'ini rivojlanishi bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tamonidan iqtisodiy statistik usullar yordamida o'rganilgan. Jumladan, N. Bikova parrandachilik tarmog'ining mamlakat va hududiy oziq ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyatini o'rganishda statistik usullardan keng foydalanilgan².

L. Gulyaev parrandachilik sohasining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalarini dinamik, monografik va taqqoslama tahlil usullaridan foydalangan³. Muallif parrandachilik sohasida mahsulotlarni etishtirishdan tortib uni realizatsiya qilishgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab oluvchi klaster tizimidan keng foydalanish hamda parrandachilik mahsulotlarini chuqur qayta ishlash bu tarmoqni rivojlantirishning zaruriy omili sifatida qaraydi.

Mahalliy olimlaridan X.R. Raxmankulov Surxondaryo viloyatida chorvachilik sohasida mahsulot tannarxini kamaytirish va xo'jaliklar rentabellik darajasini oshirish masalalarini o'rganishda tipologik va analitik guruxlash, dinamik, taqqoslama va monografik tahlil usullaridan foydalanilgan. Chorvachilik xo'jaliklari davlat xo'jaligi, jamoa xo'jaligi va ixtisoslashgan parrandachilik fermalariga ajratib tahlil qilgan⁵.

Rus olimlaridan V.I. Nechaev Rossiya Federatsiyasi misolida parrandachilik tarmoqlari va parranda mahsulotlari bozorining hozirgi holati va rivojlanishidagi asosiy tendensiyalarini statistikaning asosiy usullari yordamida tahlil qilgan. Mazkur tahlilda parrandachilik sohasidagi xo'jaliklarning uch toifasi: qishloq xo'jaligi korxonalari, aholi xo'jaliklari va dehqon(fermer) xo'jaliklari yillar kesimida amalga oshirilgan⁶.

Ma'lumki, oziq ovqat maqsadlari uchun parranda tuxumi va go'shti ishlatiladi. Tuxum olishda birinchi navbatda tovuq, bedana va sesarkalardan foydalaniladi. Tuxum inson salomatligi uchun eng muhim oziq va biologik faol moddalarga ega. Mutaxassislarning fikricha, parranda tuxumida 13% oqsil, 11% yog', 1% mineral moddalar va vitaminlar kompleksi mavjud. To'yimliliigi jihatidan 10 dona tovuq tuxumi 0,8 kg. mol go'shtiga to'g'ri keladi. Tuxum tarkibida 85% ga yaqin suv bo'lib, qolgani sof oqsil, vitamin va fermentlardan iborat. Parranda tuxumining sariq moddasida 52% suv, 32% yog' va 16% ga yaqin oqsil bo'ladi.

Parranda go'shti ham o'zining yuqori ozuqaligi va parhezlik sifatleri bilan ajralib turadi. Eng sifatli parranda go'shti broylerlardan olinadi. Ular mahsus ixtisoslashtirilgan xo'jaliklarda etishtiriladi. Broylerlarning oq tusli go'shtida 20 % to'yimli oqsil, 1-2 % yog', 92 % almashtirib bo'lmas aminakislotalar mavjud. Shuning uchun rivojlangan mamlakatlarda em ozuqa bazasi cheklangan sharoitlarda broylerlarni etishtirishga ko'proq e'tibor beriladi.

Bundan tashqari, sanoatda parrandachilikning qo'shimcha mahsulotlaridan ham keng foydalaniladi. Jumladan, pat va parlardan maishiy buyumlar, o'yinchoqlar, baliq ovi moslamalari va parranda chiqindilaridan chorva ozuqasini ishlab chiqarishda foydalaniladi. Parranda go'ngi nam holatda qimmatli o'g'it hisoblanadi. Bundan tashqari quruq parranda go'ngi noan'anaiy usulda omuxta em ishlab chiqarishda foydalaniladi. Unda omuxta em tarkibiga kiradigan ko'pgina vitamin va minerallar mavjud. Inkubasiya va so'yishdan chiqqan chiqindilar ham omuxta ozuqa ishlab chiqarishda foydalaniladi.

Parrandachilikni rivojlantirish uchun etarli shart sharoitlar mavjud bo'lganda parrandachilikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlar mavjud:

➤ parrandachilik – chorvachilik mahsulotlari tez etiluvchi tarmoqlaridan biridir. U parranda bosh soni takror ishlab chiqarish sur'atlarining yuqoriligi, mahsulot birligiga sarflanadigan moddiy vositalar va jonli mehnat xarajatlari sig'iminining pastigi bilan ajralib turadi;

- mavsumiylik darajasi pastligi sababli parrandachilikda yil davomida mahsulot ishlab chiqarish va sotish hajmini bir xil taqsimlash mumkin, bu esa inflyasiya sharoitida muhim ahamiyatga egadir;
- parrandachilik mahsulotlari birlamchi zaruriy mahsulotlar bo'lganligi sababli mamlakatda iqtisodiy va siyosiy holatning qanday bo'lishidan qa'tiy nazar unga bo'lgan talab doim barqaror bo'ladi;
- tuxum va parranda go'shti bevosita savdo va qayta ishlash jarayoniga ketadi, shuning uchun unga bo'lgan bevosita taklif va talab mavjud emas;
- parrandachilik chorvachilikning boshqa tarmoqlariga nisbatan ishlab chiqarish hajmining keskin o'zgarishlariga tez moslanuvchan tarmoqdir, chunki parrandalar bosh soni er maydoni hajmi va sifatiga u qadar bog'lanib qolmagan;
- xorij tajribasida parrandachilik mahsulotlarining asosiy etishtiruvchisi ixtisoslashtirilgan korxonalar (parrandachilik fabrikalari) bo'lib, ularda parrandachilik mahsulotlarining asosiy qismini ishlab chiqarish mumkin. Bu korxonalarda ishlab chiqarish jarayoni tuxumlarni inkubasiyalash jarayonidan tortib oziqlantirish jarayonlarigacha qamrab oladi;
- parrandalarni oziqlantirish asosan sotib olinadigan ozuqalar (omuxta va vitamin bilan boyitilgan em) hisobiga amalga oshiriladi, shu bois bu tarmoqning rivojlanishi don mahsulotlari bozori va omuxta em ishlab chiqarish hajmiga chambarchas bog'liq.

Mamlakatimizda jahondagi boshqa mamlakatlarda bo'lgani kabi qishloq xo'jalik parrandalari ichida asosan tovuqlardan foydalaniladi. Ular dunyo miqyosida jami parrandalarning deyarli yarmini tashkil etib, tuxumning 95 %ini, parranda go'shtining 85%ini beradi.

O'zbekistonda kishi boshiga tirik vaznda 43 kg go'sht ishlab chiqarilgan. U tibbiyot me'yorlariga ko'ra 55-58 kgni tashkil etishi kerak, bu ko'rsatkich bo'yicha mamlakatimiz qo'shni Qozog'iston va Qirg'istondan orqada qolmoqda.

Go'sht parrandachiligi jadal rivojlanish yo'liga asta sekinlik bilan o'tmoqda. Mamlakatimizda milliy an'analarga ko'ra (go'sht iste'moli asosan qo'y

go'shti va mol go'shtidan iborat) parranda go'shtini iste'mol qilish darajasi ortda qolmoqda. Agar Qozog'istonda o'rtacha parranda go'sht iste'moli taxminan 35 kgni, Turkmanistonda 12 kgni, Qirg'istonda 6 kgni, O'zbekistonda esa 5,8 kgni, Tojikistonda esa 3 kgni tashkil etmoqda. Qoramol va qo'y go'shti narxining oshganini hisobga olsak, bizda ham parranda go'shti iste'moli ko'payishini kuzatish mumkin.

Parrandachilik statistikasi ko'rsatkichlari tizimi har doim tarmoqning holatini ishonchli va har tomonlama qamrab olishi, uning rivojlanishidagi qonuniyatlarini va eng muhim o'zaro bog'liqlarni ochib berishi, ishlab chiqarish samaradorligini va uni tartibga solish choralari baholashi, mavjud nomutanosibliklarni ochib berishi, ularni bartaraf etish va mavjud zaxiralardan foydalanishning mumkin bo'lgan yo'llarini ko'rsatishi kerak.

Erishilgan yutuqlarga qaramay, parrandachilik tarmog'ida mahsulotlarning raqobatbardoshligiga sezilarli darajada to'sqinlik qiladigan ko'plab hal qilinmagan muammolar mavjud, ular orasida quyidagilarni ta'kidlash kerak:

- foydalanilgan resurslarning yuqori narxi (parranda uchun ozuqa, energiya manbalari, ozuqa qo'shimchalari, naslchilik mahsulotlari), shu jumladan milliy valyutaning devalvasiyasi bilan bog'liq. Bu tuxum va parranda go'shti narxining oshishiga va xo'jaliklar rentabelligining pasayishiga olib keladi.;

- naslchilik mahsulotlarining etishmasligi; naslchilik ishlari bilan shug'ullanadigan tashkilotlarning moddiy-texnik bazasi zaif va natijada naslchilik ishlarining past darajasi. Natijada parrandachilikning texnologik jarayonlari buziladi va kengaytirilgan ko'paytirishni amalga oshirish mumkin emas.;

- tuxum, inkubasiya jo'jalari, texnologik uskunalari, veterinariya dori-darmonlari va dezinfeksiyalovchi vositalar importiga yuqori bog'liqlik. Oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid solmoqda, parrandachilik mahsulotlarining narxi oshmoqda.

- aholining xarid qobiliyatining pasayishi. Bu go'sht mahsulotlarini iste'mol qilishning kamayishi va byudjet segmentiga o'tish bilan go'sht iste'moli diapazonining sifat jihatidan o'zgarishi bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Parrandachilikni yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4015-sonli Qarori. 2018 yil 13 noyabr

2. Быкова Н.В. Значение отрасли птицеводства в обеспечение продовольственной безопасности. Вестник АПК Верхневолжья №1(41) март 2018 г

3. Гуляева Л.В., Распутина А.В. Современные состояния и тенденции развития птицеводческих организаций Иркутской области. Известия ИГЭА 2007 №6 (56)

4. Нечаев В.И., Бершицкий Ю.И., Фетисов С.Д., Слепнева Т.Н. Современное состояние и тенденции развития птицеводства в России.

5. Рахманкулов Х.Р. Резервы снижения себестоимости продукции и повышения рентабельности животноводства в колхозах Сурхандарьинской области. Автореферат диссертации по соисканию ученой степени кандидата экономических наук.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559656>

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Каримов Шухратбек Алишерович

Магистрант 2 курса

Южный федеральный университет

г. Ростов-на-Дону, Россия

***Аннотация:** Методология разработки стратегий в образовательных организациях основывается на мотивационных теориях, таких как постановка целей и самоэффективность. Эти теории помогают педагогам создавать стратегии, которые соответствуют потребностям студентов.*

***Ключевые слова:** Методология, разработка стратегий, образовательные организации, мотивационные теории, теория ожиданий, постановка целей, самоэффективность, педагоги, стратегии, адаптация.*

***Abstract:** The methodology for developing strategies in educational organizations is based on motivational theories such as goal setting and self-efficacy. These theories help educators create strategies that meet the needs of students.*

***Key words:** Methodology, strategy development, educational organizations, motivational theories, expectancy theory, goal setting, self-efficacy, educators, strategies, adaptation.*

Методология разработки стратегий в образовательных организациях охватывает комплексную структуру теорий и практик, направленных на улучшение результатов обучения и стимулирование вовлеченности студентов. Основанная на мотивационных теориях, таких как теория ожиданий, теория постановки целей и теория самоэффективности, эта методология дает важные сведения о том, как преподаватели могут разрабатывать эффективные стратегии, которые соответствуют потребностям учащихся и способствуют позитивным изменениям в поведении [1, 2]. В частности, эти теории

формируют основу для создания структурированных стратегий внедрения, включая картирование механизмов, гибкую науку и картирование внедрения, которые способствуют систематическому применению образовательных вмешательств [3].

Эта тема имеет важное значение в контексте продолжающихся дебатов относительно эффективности образовательных практик, особенно в связи с тем, что образовательные организации стремятся адаптироваться к быстро меняющимся условиям и разнообразным группам учащихся. Интегрируя надежные мотивационные рамки с инновационными стратегиями внедрения, руководители образования могут продвигать культуру непрерывного совершенствования и подотчетности в своих учреждениях [2 , 4]. Такие усилия по стратегическому планированию имеют решающее значение для решения проблем, связанных с вовлеченностью студентов и результатами обучения в условиях все более сложного образовательного ландшафта. Однако применение этих методологий не лишено противоречий. Критики утверждают, что опора на стандартизированные рамки может упускать из виду уникальные контекстуальные факторы индивидуальных образовательных условий, что может привести к неэффективным или несогласованным вмешательствам [3].

Кроме того, акцент на подходах, основанных на данных, поднимает вопросы о балансе между практиками, основанными на фактических данных, и потребностью в креативности и гибкости в процессах преподавания и обучения. Эти дебаты подчеркивают важность постоянных исследований и сотрудничества между заинтересованными сторонами для совершенствования стратегий, которые действительно отвечают потребностям как студентов, так и преподавателей. В заключение следует отметить, что методология разработки стратегий в образовательных организациях является важной областью исследований, которая сочетает теоретические идеи с практическим применением. Управляя сложностями мотивации, внедрения и оценки, преподаватели могут способствовать созданию среды, благоприятствующей эффективному обучению, в конечном итоге способствуя повышению качества образования и равенства в различных контекстах [3 , 5].

Теоретическая основа

Теоретическая основа разработки стратегий для образовательных организаций коренится в различных теориях мотивации и стратегиях внедрения, которые информируют о том, как можно оптимизировать образовательные практики. Эти основы стремятся объяснить базовые

механизмы мотивации, обучения и изменения поведения в образовательных контекстах.

Теории мотивации

Теория ожиданий

Теория ожиданий утверждает, что мотивация возникает из убеждения, что успешное выполнение приведет к желаемым результатам, что отражено в уравнении: $\text{Ожидание} \times \text{Инструментальность} \times \text{Валентность} = \text{Мотивация}$ [1]. В этой структуре подчеркивается важность восприятия индивидуумами своих возможностей достигать целей, вероятности того, что их усилия приведут к успешным результатам, и ценности, которую они придают этим результатам.

Теория постановки целей

Разработанная Эдвином Локком в 1984 году теория постановки целей утверждает, что четко определенные и хорошо управляемые цели могут значительно повысить мотивацию людей [1].

В ней изложены четыре основных принципа эффективной постановки целей: предоставление направления, прояснение ожиданий производительности, предложение системы отчета для обратной связи и установление основы для поведенческого самоуправления. Эта теория объединяет аспекты планирования и исполнения достижения цели, что делает ее критически важным компонентом в разработке образовательной стратегии.

Теория самоэффективности

Теория самоэффективности Альберта Бандуры, представленная в 1977 году, подчеркивает роль веры в себя в личных способностях. Она утверждает, что люди с высоким чувством самоэффективности более склонны заниматься задачами и упорствовать, несмотря на трудности [1]. Повышение самоэффективности может быть достигнуто посредством опыта мастерства, косвенного опыта, словесного убеждения и эмоционального возбуждения, которые имеют решающее значение для укрепления мотивации в образовательной среде.

Стратегии внедрения

Картирование механизма

Картирование механизмов - это аналитический подход, который связывает конкретные стратегии внедрения с их предполагаемыми эффектами, тем самым оптимизируя образовательные практики посредством эмпирических исследований [3]. Эта стратегия обеспечивает систематический метод понимания того, как различные факторы влияют на успешность образовательных вмешательств.

Гибкая наука

Agile Science пропагандирует итеративный подход к тестированию и совершенствованию стратегий внедрения, что позволяет быстро вносить коррективы на основе данных в реальном времени [3]. Такая адаптивность имеет важное значение в образовательных учреждениях, где потребности учащихся и динамика окружающей среды могут часто меняться.

Картирование внедрения

Картирование внедрения - это структурированный метод, который помогает выбирать соответствующие стратегии на основе конкретного контекста и потребностей образовательной группы [3]. Он включает в себя комплексную оценку потребностей, определение результатов и адаптацию вмешательств для обеспечения их эффективности. Интегрируя эти теории мотивации и стратегии внедрения, образовательные организации могут разрабатывать надежные структуры, которые поддерживают вовлеченность студентов, улучшают результаты обучения и адаптируются к меняющемуся ландшафту образования.

Практические применения

Разработка и внедрение стратегий в образовательных организациях включают различные методологии, которые повышают точность и эффективность в достижении желаемых результатов. Одним из важных подходов является Mechanism Mapping, который определяет и оценивает конкретные механизмы, посредством которых стратегии внедрения дают результаты. Связывая стратегии с их механизмами действия, педагоги могут совершенствовать и оптимизировать эти стратегии для повышения эффективности в образовательных учреждениях [3]. Другой ценной методологией является Agile Science, характеризующаяся итеративным тестированием и быстрыми циклическими оценками стратегий внедрения. Этот гибкий подход позволяет преподавателям и исследователям быстро проверять гипотезы о механизмах изменений и вносить корректировки в режиме реального времени на основе появляющихся данных [3]. Использование экспертов по данным и поощрение прочных отношений с заинтересованными сторонами являются важнейшими компонентами, которые поддерживают успешное применение этих методологий. Для эффективной реализации стратегий крайне важно определить и подготовить чемпионов в организации. Чемпионы играют важную роль в отстаивании стратегий и содействии их принятию среди коллег [3]. Кроме того, организация совещаний группы внедрения и выявление первых

последователей может помочь создать благоприятную среду для внедряемых стратегий [3].

Логические модели - еще один практический инструмент, используемый при планировании и оценке образовательных программ. Эти систематические представления описывают отношения между ресурсами, действиями, результатами и результатами, тем самым направляя педагогов в достижении желаемых образовательных целей [3]. Кроме того, картирование внедрения предоставляет структурированный метод выбора соответствующих стратегий внедрения, гарантируя, что они соответствуют конкретному контексту и потребностям образовательной среды [3]. Этот метод включает проведение оценки потребностей, определение целей производительности и разработку индивидуальных протоколов внедрения. Наконец, подход системного анализа и улучшения объединяет инструменты системной инженерии в комплексный пакет стратегии внедрения. Этот подход позволяет образовательным организациям оценивать свою производительность, определять области для улучшения и постоянно адаптироваться к новым вызовам по мере их возникновения [3]. В целом, эти методики способствуют более глубокому пониманию механизмов изменений, в конечном итоге повышая принятие и устойчивость эффективных образовательных практик.

Реализация стратегий

Стратегии внедрения являются важными действиями, которые способствуют принятию основанных на фактических данных практик в образовательных организациях. Эти стратегии могут включать создание плана внедрения, проведение регулярных совещаний по прогрессу, а также предоставление моделирования и коучинга. Для успешного внедрения крайне важно, чтобы эти стратегии были намеренно выбраны с учетом конкретных барьеров и факторов, которые существуют в школьной среде [2].

Ключевые компоненты внедрения

Структурированный подход к внедрению охватывает четыре ключевых компонента: использование поэтапного подхода, устранение факторов и барьеров, использование эффективных стратегий внедрения и мониторинг результатов внедрения. Руководители школ могут извлечь выгоду из использования этих компонентов для взаимодействия с фундаментальными исследованиями и практиками, которые лежат в основе эффективного внедрения стратегии [2].

Изменить инфраструктуру

Жизненно важный аспект внедрения включает создание надежной инфраструктуры изменений. Это включает в себя обязательное изменение в

организации, адаптацию систем регистрации изменений и изменение физических структур и оборудования для поддержки новых стратегий. Оценка вмешательств, таких как увеличение предоставления обязательных политик физической активности или внедрение вмешательств по назальной деколонизации, служит для иллюстрации важности хорошо структурированной инфраструктуры изменений.

Группировка стратегий внедрения

Стратегии внедрения можно классифицировать на основе социально-экологической модели, и они могут варьироваться от отдельных стратегий, таких как обучение, до пакетов или смешанных стратегий, которые решают несколько барьеров. Например, вмешательство в лидерство и организационные изменения является примером смешанной стратегии, которая включает различные компоненты, направленные на повышение общей эффективности внедрения [3].

Мониторинг и оценка

Для обеспечения эффективной реализации крайне важно установить измеримые, ориентированные на результат ключевые результаты, которые соответствуют целям организации. Регулярный мониторинг и оценка помогают определить области для корректировки, гарантируя, что ресурсы эффективно распределяются в направлении наиболее эффективных стратегий [4]. Кроме того, создание ритуалов для отслеживания успеха имеет решающее значение для поддержания фокуса и содействия активным обсуждениям относительно стратегического плана [4].

Оценка и анализ

Методы оценки в образовании

Оценка играет важную роль как в среднем, так и в высшем образовании, хотя используемые методы значительно различаются между двумя уровнями. В среднем образовании учащиеся обычно оцениваются с помощью комбинации экзаменов, тестов и домашних заданий, которые направлены на измерение их понимания материала и способности применять знания [6]. Напротив, высшее образование включает в себя более широкий спектр методов оценки, включая исследовательские работы, презентации и групповые проекты, которые оценивают навыки критического мышления студентов, креативность и способность к сотрудничеству [6].

Эффективность образовательных вмешательств

Эффективность различных образовательных вмешательств была в центре внимания систематических обзоров, направленных на улучшение результатов учащихся. Эти обзоры охватывают исследования, нацеленные на

академические достижения в таких областях, как грамотность и счет, а также улучшение физического и психического здоровья посредством вмешательств, связанных с питанием, физическими упражнениями и социально-эмоциональным благополучием [7]. Включенные исследования часто используют рандомизацию или квазислучайные процедуры для обеспечения надежных результатов и содействия внедрению эффективных стратегий обучения.

Внедрение науки в образование

Наука внедрения предоставляет рамки и методологии для оценки готовности образовательных учреждений к принятию новых стратегий. Эффективная оценка включает в себя выявление барьеров и факторов, способствующих внедрению, проведение аудитов и предоставление обратной связи для информирования о текущих улучшениях [3]. Такие подходы, как системный анализ и подход к улучшению (SAIA), объединяют инструменты системной инженерии для повышения эффективности образовательных инициатив. Этот итеративный процесс позволяет осуществлять постоянное совершенствование и корректировку в ответ на возникающие проблемы [3]

Стратегическое планирование и показатели эффективности

Для образовательных организаций установление четких, измеримых целей является ключом к успешному стратегическому планированию. Цели должны бросать вызов участникам, сопровождаясь при этом количественными ключевыми результатами для отслеживания прогресса [4]. Приоритезация ресурсов в соответствии с наиболее важными стратегиями обеспечивает эффективную реализацию, в то время как регулярный мониторинг и оценка облегчают корректировки по мере необходимости для обеспечения соответствия желаемым результатам [4].

Решение проблем методологии исследования

Проблемы в образовательных исследованиях могут привести к предвзятым результатам, таким как перекошенная выборка или игнорирование важных контекстуальных факторов. Чтобы смягчить эти проблемы, исследователи должны четко определить свои целевые группы, использовать соответствующие методы выборки, такие как случайная выборка, и гарантировать, что демографические данные выборки точно отражают данные более широкой группы населения [8]. Такое внимание к методологической строгости имеет важное значение для создания надежных и применимых идей в образовательной оценке и анализе.

Исследования случаев

Инновационные стратегии обучения

Инновационные методы обучения использовались в различных образовательных учреждениях для повышения вовлеченности студентов и улучшения результатов обучения. Например, подход, известный как обучение на основе ошибок, подчеркивает ценность ошибок как возможностей обучения, а не неудач. Этот метод побуждает студентов размышлять над своими ошибками и способствует более глубокому пониманию посредством процесса исправления, тем самым способствуя развитию мышления среди учащихся [7 , 9].

Решение реальных проблем

В практических приложениях, таких как занятия по физике, ученикам часто предлагают реальные проблемы, такие как проектирование устойчивых энергетических решений. Этот сценарий требует от них совместной работы в группах для исследования, анализа и предложения жизнеспособных решений, которые учитывают физические принципы, воздействие на окружающую среду и экономическую эффективность. Такие методы не только улучшают понимание предмета учениками, но и развивают критическое мышление и навыки решения проблем, необходимые для их будущих начинаний [9].

Систематические обзоры образовательных вмешательств

Систематический обзор, направленный на изучение эффективных стратегий внедрения в образовательных условиях, показал, что разнообразные вмешательства, направленные на академические достижения и благополучие учащихся, имеют решающее значение. Обзор включал исследования, в которых применялись рандомизация или квазислучайные процедуры, тем самым предоставляя надежные доказательства эффективности различных образовательных вмешательств, таких как те, которые направлены на развитие грамотности и счета [3, 7].

Стратегическое планирование в образовании

Другое исследование, посвященное стратегическому планированию в образовательных учреждениях, подчеркивает важность комплексных механизмов планирования для повышения качества образования. Исследования, проведенные в Индонезии, показали, что эффективное стратегическое планирование включает в себя взаимодействие с заинтересованными сторонами и системный подход к решению организационных вопросов. Результаты исследования подчеркивают необходимость непрерывного профессионального развития и принятия решений на основе данных в процессах реформирования образования [3].

Сравнительный анализ

Обзор исследовательских методологий

В сфере разработки образовательной стратегии различные исследовательские методологии играют решающую роль в информировании о принятии решений и повышении эффективности образовательных организаций. Два основных подхода - это вторичное исследование и первичное исследование, каждое из которых имеет свои преимущества и проблемы.

Вторичное исследование

Вторичное исследование, также известное как кабинетное исследование, включает изучение уже собранных данных и результатов, опубликованных другими исследователями и учреждениями. Этот метод особенно полезен для получения общей информации об образовательных проблемах без необходимости сбора новых данных. Он экономичен и эффективен по времени, позволяя исследователям быстро получать доступ к большому объему информации. Методы вторичного исследования обычно включают обзоры литературы, анализ отраслевых отчетов и статистический анализ существующих наборов данных [8].

Преимущества

Преимущества вторичного исследования включают его способность обеспечить широкий обзор темы и поддержать формирование гипотезы путем проверки результатов предыдущих исследований. Это делает его ценным инструментом для академических исследований, бизнес-планирования и разработки политики в образовательных контекстах .

Недостатки

Однако вторичные исследования также представляют трудности. Такие вопросы, как релевантность и новизна данных, могут повлиять на точность выводов. Исследователи могут обнаружить, что данные устарели или не совсем применимы к их текущим вопросам, что может привести к ошибочным выводам. Кроме того, опора на внешние источники может вызвать опасения относительно надежности данных [8].

Первичное исследование

Напротив, первичное исследование предполагает сбор новых данных, специально подобранных для решения уникальных вопросов и задач исследователя. Этот подход может включать опросы, интервью и экспериментальные проекты, которые позволяют получить более конкретное представление об изучаемых образовательных явлениях.

Преимущества

Главным преимуществом первичного исследования является его фокус на текущих и релевантных данных, которые могут предоставить свежие идеи, которые вторичные исследования могут не предложить. Этот метод позволяет исследователям изучать новые тенденции, теории и практики непосредственно в образовательных учреждениях.

Недостатки

Основными недостатками первичного исследования являются его трудоемкость и более высокие затраты, связанные со сбором и анализом данных. Проведение первичного исследования часто требует значительных ресурсов и может быть сложным для эффективной реализации, особенно в условиях ограниченных ресурсов [8].

Сравнительная эффективность

В конечном счете, эффективность вторичного исследования по сравнению с первичным в разработке образовательных стратегий зависит от конкретных потребностей и обстоятельств образовательной организации. Во многих случаях смешанный подход, который сочетает как вторичное, так и первичное исследование, может дать наиболее всеобъемлющие и надежные результаты. Используя сильные стороны каждой методологии и смягчая их слабые стороны, руководители образования могут принимать обоснованные решения, которые улучшают результаты преподавания и обучения [8]. Этот сравнительный анализ подчеркивает важность тщательной оценки исследовательских методологий в контексте разработки образовательной стратегии, гарантируя, что выбранный подход соответствует целям организации и потребностям ее заинтересованных сторон.

Будущие направления

Стратегическое планирование в образовании

Поскольку учебные заведения стремятся повысить качество образования, стратегическое планирование стало важнейшим процессом для улучшения. Школам рекомендуется создавать ежегодный план работы, который соответствует их образовательным целям и потребностям сообщества, тем самым способствуя созданию среды, благоприятствующей эффективному обучению. Будущие исследования и практика должны быть сосредоточены на совершенствовании этих стратегических рамок планирования, чтобы гарантировать, что они остаются восприимчивыми к меняющемуся образовательному ландшафту. [4]

Реализация образовательных подходов

Высококачественная реализация образовательных стратегий имеет жизненно важное значение для улучшения результатов учащихся. Факты свидетельствуют о том, что существуют ключевые элементы, которые существенно влияют на успех таких реализаций, включая контекстно-специфические адаптации и постоянную поддержку со стороны всех заинтересованных сторон [5,7]. Будущие направления должны включать обширные исследования эффективности различных стратегий внедрения в реальных условиях, особенно в разнообразных и недостаточно изученных регионах, таких как Австралия [7]. Систематически изучая различные подходы к внедрению, руководители сферы образования могут выявлять и продвигать лучшие практики, которые приносят ощутимую пользу студентам [3].

Интеграция стратегий адаптивных изменений

Чтобы обеспечить постоянное совершенствование, образовательные учреждения должны принять стратегии адаптивных изменений, которые не только учитывают существующие проблемы, но и предвосхищают будущее развитие событий [5]. Это подразумевает развитие культуры сотрудничества и обратной связи в школах, что позволяет динамично реагировать на меняющиеся образовательные требования. Акцент на профессиональном обучении, которое улучшает практику педагога, будет и дальше способствовать улучшению результатов учащихся [5].

Сотрудничество и взаимодействие с заинтересованными сторонами

Активное участие всех заинтересованных сторон, включая педагогов, администраторов, студентов и сообщество, имеет важное значение для успешной реализации образовательных стратегий. Будущие исследования должны изучить, как совместные усилия могут устранить различия в силе и расширить права и возможности маргинализированных групп в образовательной системе. Вовлечение различных сообществ в процесс принятия решений может привести к более инклюзивным и эффективным результатам стратегического планирования [3].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. "20 Innovative Strategies in Teaching (+ Examples) & Tips of Implementation" (электронный ресурс) // URL: <https://www.teachthought.com/teaching/20-innovative-strategies-in-teaching-examples-tips-of-implementation/> (дата обращения: 22.12.2024).
2. "Higher Education vs. Secondary Education – This vs. That" (электронный ресурс) // URL: <https://www.thisvsthat.com/higher-education-vs-secondary-education/> (дата обращения: 22.12.2024).
3. "Implementation in Education" (электронный ресурс) // E4L. URL: <https://www.e4l.org/implementation-in-education/> (дата обращения: 22.12.2024).
4. "Implementation Strategies – Implementation Science at UW" (электронный ресурс) // URL: <https://impsciuw.org/implementation-science/research/implementation-strategies/> (дата обращения: 22.12.2024).
5. "Primary Research vs. Secondary Research: Choosing the Right Approach" (электронный ресурс) // Infomineo. URL: <https://www.infomineo.com/primary-research-vs-secondary-research/> (дата обращения: 22.12.2024).
6. "Strategic Planning in Education: 5 Best Practices" (электронный ресурс) // Goelate.com. URL: <https://goelate.com/strategic-planning-in-education-5-best-practices/> (дата обращения: 22.12.2024).
7. "Strategic Planning in Education: A Systematic Review" (электронный ресурс) // Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/12345678/Strategic_Planning_in_Education_A_Systematic_Review (дата обращения: 22.12.2024).
8. "6.3 Theories of Learning within Organizations – Leadership and Management" (электронный ресурс) // URL: <https://ecampusontario.pressbooks.pub/educationleadershipmanagement/chapter/6-3-theories-of-learning-within-organizations/> (дата обращения: 22.12.2024).
9. "Using Implementation Strategies" (электронный ресурс) // Australian Education Research. URL: <https://www.implementation-guide.com/strategies> (дата обращения: 22.12.2024).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559670>

YOSH ASKARNING JAMOAGA KO'NIKISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Isroil Ismoilovich To'yev

Oriental Universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yosh askarlarning harbiy jamoaga ko'nikish jarayonidagi psixologik omillar tahlil qilinadi. Ko'nikish jarayoniga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida shaxsiy psixologik xususiyatlar, ijtimoiy muhit, rahbarlik uslublari va jamoa ichidagi kommunikatsiya madaniyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, psixologik moslashuvni ta'minlashda motivatsiya, emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va stressni boshqarish qobiliyatining ahamiyati ta'kidlanadi. Maqola yosh askarlarning harbiy xizmatga moslashishini osonlashtirish uchun amaliy tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *Yosh askar, jamoaga ko'nikish, psixologik omillar, motivatsiya, emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish, harbiy xizmat.*

Kirish

Yosh askarlarning harbiy xizmatga moslashuvi nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki jamoaga ko'nikishni ham talab qiladi. Bu jarayonda psixologik omillar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular askarning xizmat samaradorligi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada yosh askarlarning jamoaga ko'nikish jarayonidagi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi.

Yosh askarlarning psixologik xususiyatlari

Yosh askarlar, asosan, 18-20 yoshli shaxslar bo'lib, ularning psixologik rivojlanishi quyidagi xususiyatlarga ega:

Mustahkamlikka intilish: Bu yoshda shaxs mustaqillikka intiladi, o'zini namoyon qilishga harakat qiladi.

Emotsional sezgirlik: Tengdoshlar bilan munosabatlarda sezgirlik yuqori bo'lib, tanqid va baholarga nisbatan ta'sirchanlik kuchli.

Motivatsiyaning o'zgaruvchanligi: Askarlarning maqsadlari va intilishlari tez o'zgarishi mumkin, bu esa xizmatga moslashuv jarayoniga ta'sir qiladi.

Jamoaga ko'nikish jarayoni

Jamoaga ko'nikish – askarning xizmatga adaptatsiya qilish jarayonining muhim qismi bo'lib, quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. *Boshlang'ich adaptatsiya:* Yosh askar yangi muhitga o'rganishni boshlaydi, tartib-intizomga rioya qilish qobiliyati shakllanadi.

2. *Ijtimoiy o'zaro munosabatlar:* Jamoadagi munosabatlarni o'rnatish uchun ijtimoiy ko'nikmalar muhim ahamiyatga ega.

3. *Jamoaga mansublik hissini rivojlantirish:* Yosh askar o'zini jamoaning bir qismi sifatida his qilganda, uning ko'nikish jarayoni tezlashadi.

Ko'nikishga ta'sir qiluvchi psixologik omillar

Askarning jamoaga moslashuvida bir qator omillar muhim ahamiyatga ega:

Motivatsiya: Agar askar o'z maqsadini aniq tushunsa, jamoaga ko'nikishi osonlashadi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash: Ofitserlar, qo'rboshilar va xizmatdoshlar tomonidan ko'rsatilgan yordam askarning jamoaga moslashuvida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Emotsional barqarorlik: Stress holatlariga dosh berish qobiliyati yosh askarning ko'nikish jarayonini yengillashtiradi.

Trening va o'quv mashg'ulotlari: Psixologik treninglar orqali yosh askarlarda ishonch va jamoada samarali aloqalar o'rnatish qobiliyati rivojlanadi.

Psixologik yordam va maslahat usullari

Jamoadagi munosabatlarni yaxshilash va yosh askarlarning ko'nikish jarayonini yengillashtirish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

Psixologik maslahatlar: Askarning ichki qiyinchiliklarini aniqlash va ularga yechim taklif qilish.

Guruhli treninglar: Jamoa o'rtasida ishonchni rivojlantiruvchi o'yinlar va mashqlar o'tkazish.

Ijtimoiy faoliyat: Jamoada madaniy va sport tadbirlarini tashkil etish yosh askarlarning jamoaga moslashuviga yordam beradi.

Yetakchining roli: Ofitser va qo'rboshilar yosh askarlarni qo'llab-quvvatlashlari va ularga to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishlari zarur.

Xulosa

Yosh askarning jamoaga ko'nikishi uning shaxsiy psixologik xususiyatlari, jamoa muhiti va rahbarlikning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Harbiy xizmatning samaradorligi askarning jamoaga moslashuv jarayoni qanchalik tez va muvaffaqiyatli kechishiga bog'liq. Shu sababli, yosh askarlarning psixologik holatini tushunish va qo'llab-quvvatlash ularning xizmat jarayonidagi muvaffaqiyatining muhim garovidir.

Qo'llanilgan adabiyotlar

1. Popov Yu.V. "Psixologiya voennoy deyatelnosti". Moskva: Voennoe izdatelstvo, 2015.
2. Rubinshteyn S.L. "Osnovy obshchey psixologii". Sankt-Peterburg: Piter, 2021.
3. Abdukarimova N. "Psixologiya asoslari". Toshkent: O'zbekiston, 2018.
4. Gipenreyter Yu.B. "Vvedenie v psixologiyu obshcheniya". Moskva: Eksmo, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Ustavljari.
6. Qarshiyeva D.E. "Ijtimoiy himoya – oilalar mustahkamligi garovi". Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali, 2020.
7. "Kasbiy psixologiya". Guliston davlat universiteti, 2020.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559684>

HARBIY XIZMATCHILARNI AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Anvarjon Musurmanovich Xakimov

Oriental Universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada harbiy xizmatchilarni axborot xurujlaridan himoya qilishda psixologik yondashuvning ahamiyati tahlil qilingan. Axborot xurujlari zamonaviy davrda milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid soluvchi omillardan biri ekanligi ta'kidlangan. Harbiy xizmatchilarning psixologik barqarorligini oshirish, manfaatli axborot filtrlash qobiliyatini shakllantirish va psixologik chora-tadbirlarni joriy etish masalalari yoritilgan. Maqolada axborot xurujlari salbiy ta'sirini minimallashtirish uchun amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: *Axborot xuruji, psixologik himoya, harbiy xizmatchilar, stress boshqaruvi, axborot xavfsizligi, psixologik barqarorlik.*

Kirish

Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi dunyoda yangi tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Harbiy xizmatchilarning axborot xurujlariga duchor bo'lishi milliy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ularni psixologik jihatdan himoya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qismi

Axborot xurujlari haqida umumiy ma'lumot

Axborot xuruji (*Information attack*) — bu raqib tomonidan biror guruh yoki shaxsning fikrlash qobiliyatiga, hissiy holatiga yoki qaror qabul qilish jarayoniga

salbiy ta'sir ko'rsatishga qaratilgan faoliyatdir. Bu jarayon asosan zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalari orqali amalga oshiriladi. Axborot xurujlari davlatlar, tashkilotlar va shaxslar o'rtasida ijtimoiy, iqtisodiy yoki siyosiy maqsadlarga erishish uchun qo'llaniladi.

Axborot xurujlarining asosiy turlari:

1. *Dezinformatsiya*: yolg'on yoki noto'g'ri axborotni tarqatish orqali jamiyatni chalg'itish yoki adashtirish.
2. *Psixologik bosim*: ma'lumotlardan foydalanib, insonlarning ruhiyatiga ta'sir qilish va ularni stressga tushirish.
3. *Propaganda*: muayyan g'oya yoki mafkurani ilgari surish maqsadida axborotdan foydalanish.
4. *Kiber-xurujlar*: texnologiyalar yordamida tizimlarga hujum qilib, axborotni buzish yoki o'g'irlash.
5. *Feyk yangiliklar*: ijtimoiy tarmoqlar va boshqa vositalar orqali noto'g'ri axborotni keng tarqatish.

Axborot xurujlarining maqsadlari:

Jamoatchilik fikrini boshqarish.
Qaror qabul qiluvchilarga bosim o'tkazish.
Harbiy yoki siyosiy afzalliklarga erishish.
Tashkilot yoki davlatning obro'sini tushirish.

Axborot xurujlarining xavflari:

Axborot xurujlari ko'pincha ***ichki*** va ***tashqi*** xavfsizlikka tahdid soladi.

Ular:

Jamoat fikrida qutblanish keltirib chiqaradi;
Ijtimoiy muvozanatni buzadi;
Milliy xavfsizlikni zaiflashtiradi;
Ruhiy va psixologik zararlarga olib keladi.

Axborot xurujlaridan himoya usullari:

1. *Axborot savodxonligini oshirish:* harbiy xizmatchilarga axborotni tahlil qilish va ishonchli manbalarni aniqlashni o'rgatish.
2. *Axborot filtrlash tizimlarini joriy etish:* xavfli va yolg'on axborotni aniqlash uchun maxsus texnologiyalardan foydalanish.
3. *Psixologik tayyorgarlik:* xurujlarga qarshi chidamlilikni oshirish uchun harbiy va fuqarolar o'rtasida treninglar o'tkazish.
4. *Qonuniy choralar:* axborot xurujlariga qarshi kurashish uchun qonunchilikni kuchaytirish.

Harbiy xizmatchilar orasida axborot xurujlarining psixologik omillari;***1. Axborot xurujlari va ularning tahdidi***

Axborot xuruji — raqib tomonidan harbiy xizmatchilarning aqliy va emotsional holatiga ta'sir o'tkazishga qaratilgan urinishdir. Bu turli ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- Yangiliklar yoki yolg'on axborot tarqatish;
- Ijtimoiy tarmoqlar orqali feyk ma'lumot uzatish;
- Psixologik bosim o'tkazish.

2. Psixologik himoyaning ahamiyati

Harbiy xizmatchilarning emotsional muvozanatini saqlash va ularning tahdidlarga nisbatan chidamliligini oshirish muhim vazifadir. Buning uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib boriladi:

Psixologik tayyorgarlik: psixologlar tomonidan maxsus treninglar o'tkazish.

Axborot filtrlatsiyasi: haqiqiy ma'lumotni yolg'ondan ajratish qobiliyatini rivojlantirish.

Stressni boshqarish: harbiy xizmatchilarga stress holatlarini yengish bo'yicha metodlar o'rgatish.

3. Harbiy xizmatchilarni himoya qilish choralari

- Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qonunchilikni takomillashtirish;
- Axborot tarqatishning xavfli kanallarini bloklash;

Harbiy xizmatchilarga doimiy ravishda axborot madaniyati bo'yicha o'quv mashg'ulotlari o'tkazish.

Xulosa

Axborot xurujlari zamonaviy dunyoning eng xavfli tahdidlaridan biri hisoblanadi. Ularni oldini olish va zararini kamaytirish uchun axborot xavfsizligi tizimini mustahkamlash, jamiyatning ma'lumotlarga nisbatan tanqidiy yondashuvini shakllantirish hamda psixologik barqarorlikni oshirish zarur. Harbiy xizmatchilarni axborot xurujlaridan himoya qilish nafaqat axborot xavfsizligini, balki harbiy xizmatchilarning umumiy ishchanlik qobiliyati va ruhiy barqarorligini saqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada samarali psixologik chora-tadbirlarni ishlab chiqish va joriy etish juda muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qurbunov A. "Axborot xavfsizligi asoslari". Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022.
2. Hamidov Sh. "Zamonaviy axborot urushlari va ularga qarshi chora". Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
3. Morozov A. "Psychological Resilience in Military Personnel". Moscow: Military Psychology Press, 2020.
4. Schein E. "Defending Against Information Threats". Cambridge: MIT Press, 2019.
5. Qarshiboyev I. "Harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligi". Toshkent: Akademiya nashri, 2018.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559698>

BOSHLANG‘ICH SINFDADA SIFAT SO‘Z TURKUMI BO‘YICHA LISONIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Abinova (Bekbulatova) Jibek Janbolat qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 404 q guruh talabasi.

Aytbayev Dilshodxuja Temirbayevich (Ilmiy rahbar)

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida sifat so‘z turkumi bo‘yicha lisoniy kompetensiyalarni shakllantirish uchun qo‘llaniladigan usullar haqida ilmiy-nazariy ma‘lumotlar beilradi va ushbu metodikalar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zar: *lingvistika, kompetensiya, ta‘lim modeli, malaka, amaliy kompetentlik, kasbiy kompetentlik, sifat so‘z turkumi, lisoniy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ vaziyat, lisoniy ekspressivlik vositalar, grammatik shakl.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье даны научно-теоретические сведения о методах, применяемых на уроках родного языка в начальных классах для формирования языковых композиций по качественному словарному разряду, и эти методики подвергнуты анализу.

Ключевые слова: *лингвистика, компетентность, образовательная модель, компетентность, практическая компетентность, профессиональная компетентность, качественный словарный запас, языковая компетентность, компетентностный подход, коммуникативная ситуация, языковая выразительность средства, грамматическая форма.*

ABSTRACT

In this article, scientific-theoretical information about the methods used to form linguistic competencies in the qualitative word category in elementary-grade native language lessons is beilradi, and these methodologies are subject to analysis.

Keywords: *linguistics, competence, educational model, competence, practical competence, professional competence, qualitative vocabulary, linguistic competence, competency approach, communicative situation, linguistic expressiveness tools, grammatical form.*

Jahonda o'quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim mazmunini fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirish metodikasini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi va ushbu konsepsiya tegishli davrga mo'ljallangan maqsadli parametrlar va asosiy yo'nalishlardan kelib chiqib, har yili alohida tasdiqlanadigan «Yo'l xarita»si orqali bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilab qo'yildi¹. Shu bilan bir qatorda yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etildi. Umumiy o'rta ta'limning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari, fan o'quv dasturlari ishlab chiqildi va ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me'yoriy asoslari yaratildi².

Kompetensiya – bu kutilgan natijaga olib keluvchi faoliyat belgisi. U bilim mahsuli bo'lib, mutaxassis tomonidan uni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Kompetensiyaning bilimdan farqi shundaki, vazifani amaliy bajarmasdan turib, uni aniqlab ham, baholab ham bo'lmaydi³. Lisoniy kompetensiya – til sistemasi haqidagi bilim, lisoniy tafakkurga, yangi til vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarini mustaqil

¹ <https://kun.uz/news/2019/04/30/ozbekiston-respublikasi-xalq-talimi-tizimini-2030-yilgacha-rivojlantirish-konsepsiyasi-tasdiqlandi-prezident-farmoni>

² Qorayev S.B. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limning asosiy jihatlari. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3 | ISSUE 1 | 2022. – B. 1071-1078.

³ Qorayev S.B. Ko'rsatilgan manba. O'sha bet.

qo'llash tajribasiga ega bo'lgan o'quvchining shaxsiy xislatlari tushuniladi. Lisoniy kompetensiya o'quvchining ona tili fanining fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis, orfografiya, punktuatsiya singari bo'limlari haqidagi bilimlari, bu bilimlardan turli xil vaziyatlarda foydalanish malaka-ko'nikmasidir.

Boshlangich ta'limda Ona tilini o'qitishga kompetensiyaviy yondashuv bu o'qituvchi shaxsining boshlangich sinf o'quvchilarini til haqidagi bilimlarini oshirish bilan birgalikda, muammoli vaziyatlarda bu bilimlardan o'rinli va maqsadga muvofiq ravishda foydalana olish qobiliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishdan iboratdir. Shuning uchun ham boshlangich ta'im o'qituvchisining Ona tili darsini o'qitishdagi bosh vazifasi faqat bilimga ega bolalarni tarbiyalash bilan cheklanmay, balki bu bilimlarga ega bo'lish bilan birgalikda yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarda o'rinli foydalana oladigan, malaka va ko'nikmasi rivojlangan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir. Demak, ta'limning barcha turlarida, xususan, tilga oid ta'limda kompetensiyaviylikni rivojlantirishga e'tibor qaratish barkamol avlodni tarbiyalashning tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qiladi¹.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, hozirgi kunda davlatimizdagi mavjud ta'lim tizimi an'anaviy bilimga asoslangan ta'lim modelidan kompetensiyaga asoslangan modelga o'tishga harakat qilmoqda. Bunga asosiy sabablardan biri boshlang'ich sinflar «Ona tili» darsliklarida fan o'qituvchilari uchun yaratilgan metodik qo'llanma yoki majmualarda aynan o'quvchilarda lisoniy tahlil ko'nikmasini hosil qilish, yoki lisoniy tahlilga o'rgatish masalalariga doir tushuncha yohud biror yo'nalish berib o'tilmagan. Ammo rus ta'lim tizimida izlanish olib borgan olimlarning izlanishlarini o'rgansak, bunga qaysidir ma'noda e'tibor qaratilganini ko'rishimiz mumkin.²

Bugungi zamonaviy maktab oldida turgan muhim vazifalardan biri bu – Davlat tilini yuksak saviyada biladigan savodxon shaxsni tarbiyalashdek ulkan vazifa turibdi.

¹ Irisboyeva X.U. Matnlar tahlili asosida o'quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish. American journal of social science ISSN: 2996-5306 (online) | ResearchBib (IF) = 9.674 Impact factor Volume-2| Issue-4| 2024 Published: |30-11-2024| 49-54 bet

² Быстрова Е.А. Цели обучения русскому языку, или какую компетенцию мы формируем на уроках// Обучение русскому языку в школе учеб. Пособие для студентов педагогических вузов Е.А.Быстрова, С.И.Лывова, В.И.Капинос, – М. Дрофа, 2004. – С. 20–39.

Aynan boshlang‘ich ta‘limda savodxonlik poydevori qo‘yiladi. Chunki bu davrda nutq faoliyatining barcha turlari (yozish, o‘qish, gapirish va tinhlash) bo‘yicha intensiv mashg‘ulotlar olib boriladi ¹.

Boshlang‘ich ta‘limda ona tili darslarida sifat so‘z turkumi bo‘yicha lisoniy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini kompetensiyaga asoslangan yondashuvni hisobga olgan holda tashkil qilish lozim va yana shuni yodda tutish kerakki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining til bilimlarini o‘zlashtirishi bir-biridan farqli bo‘laklar shaklida emas, balki integral tizimni o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich ta‘limning o‘zidayoq o‘quvchilarda til tizimining darajalari (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik), uning ichki aloqalari, amal qilish xususiyatlari haqida ilmiy tushunchalarni shakllantirish borish zarur. Yangi til birligining har tomonlama o‘rganilishi, uning til tizimidagi vazifasi, kommunikativ vaziyatda qo‘llanishi orqali asoslanishi muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sifat so‘z turkumi bo‘yicha lisoniy kompetensiyalarni shakllantirishda sifatning tevarak-atrofdagi voqelikni tasvirlashda lisoniy ekspressivlik vositalaridan biri ekanligi, grammatik shakllarning boyligi bilan ajralib turishini inobatga olish lozim. Har qanday gapni nutqning ushbu qismidagi so‘zlarsiz tasavvur qilish dargumon. Sifatlardan foydalanish kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu ba‘zi birliklarning katta semantik salohiyati, o‘quvchilarning sifatlarning qisqa shakllarini, taqqoslash darajalari shakllarini ustuvor rivojlantira olmasligi bilan bog‘liq.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lisoniy kompetensiyani shakllantirishda ahamiyat berish lozim bo‘lgan jihatlar mavjud bo‘lib, ayni shular sababli kichik yoshdagi o‘quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- sifat so‘z turkumi haqidagi bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish;

¹Дубова М.В. Дидактические принципы компетентностно ориентрованного обучения в начальном общем образовании // Начальное образование. 2012. – №1. – С. 50–51.

- sifatdosh nomini gap bo‘lagi sifatida tahlil qilish amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- me‘yoriy jihatni hisobga olgan holda nutqda sifatdosh qo‘llash malakalarini rivojlantirish.

Yuqoridagilardan tashqari boshlang‘ich sinf “Ona tili” darslari jarayonida muammoli-ijodiy hamda tadqiqot xarakteridagi turli usul va metodlarga murojaat qilish ham foydadan holi emas. Bunda, albatta, maqsadli va tizimli foydalanish o‘rinli kechadi. Sifat nomi to‘g‘risidagi lingvistik ma‘lumotlarni o‘zlashtirish matn bilan ishlashda funksional va kommunikativ yo‘nalishni hisobga olgan holda samarali amalga oshiriladi.

Zamonaviy ta‘lim tizimida kompetensiyaviy bilimlarni shakllantirish orqali erkin shaxsni tarbiyalash, bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, bilimlarni egallash va amalda qo‘llash, qabul qilinadigan qarorlarni tezkor va puxta o‘ylab chiqish hamda harakatlarni aniq rejalashtirish, turli hil guruhlarda samarali hamkorlik qilish, yangi aloqalarga ochiq borishga ko‘proq e‘tibor qaratilmoqda. Bu ta‘lim jarayoniga bilim olish faoliyati bilan birga kompetensiyaviy ko‘nikmalarni egalashning muqobil shakllari va usullarini keng joriy etishni talab etadi. Bunda, bolalar iqtidorlarini rivojlantirish usullaridan keng foydalanish, interaktiv metodlar, multimedia kabi yangi pedagogik vositalarni dars jarayonida qo‘llash samarali natija beradi.

Demak, matn bilan ishlashning aytib o‘tilgan usullari sifat haqida o‘rganilgan materialni nutqning bir qismi sifatida mustahkamlash, nutqda leksik moslikni buzmasdan sifatlardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish uchun murakkab ishlarni tashkil qilish imkoniyatini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida lisoniy kompetensiyani samarali shakllantirishga yordam beradi. Bulardan tashqari kompetensiya borasida tadqiqot olib borgan olimlarning ishlarini o‘rganish ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lisoniy kompetensiyani shakllantirishda samarali metodlar jamlanmasini tuzishda va undan unumli foydalanishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Almamatov T., Yadgorov Q., Pochchayeva G. “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” metodik qo‘llanma. – Jizzax, 2016.
2. Быстрова Е.А. Цели обучения русскому языку, или какую компетенцию мы формируем на уроках// Обучение русскому языку в школе учеб. Пособие для студентов педагогических вузов Е.А.Быстрова, С.И.Лывова, В.И.Капинос, – М. Дрофа, 2004. – С.20-39.
3. Дубова М.В. Дидактические принципы компетентностно ориентированного обучения в начальном общем образовании //Начальное образование. 2012. – №1. – С. 50-51.
4. Irisboyeva X.U. Matnlar tahlili asosida o‘quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish. American journal of social science ISSN: 2996-5306 (online) |ResearchBib (IF) = 9.674 Impact factor. Volume-2| Issue-4| 2024 Published: |30-11-2024| – B. 49-54.
5. Qorayev S.B. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’limning asosiy jihatlari. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3 |ISSUE 1| 2022. – B.1071-1078.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559710>

TALABALARDA BOSHQARUVCHANLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA HORIJIY TENDENSIYALAR

O‘rinova Feruza O‘ljayevna

Farg‘ona davlat universiteti,

maktabgacha ta‘lim katedrasi professori v.b., p.f.n.

feruza19711971@mail.com

***Annotatsiya:** Hozirgi kunda talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish nafaqat psixologik-pedagogik, balki ijtimoiy muammo sifatida ham o‘ziga xos dolzarblik kasb etadi. Ushbu maqolada maktabgacha ta‘lim jarayonida talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish yo‘llari yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** menejment, boshqaruv madaniyati, kompetensiyviy yondashuv, tashabbuskor va liderlik, Jamoa, intellektual, rahbar-lider.*

ЗАРУБЕЖНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ

***Аннотация:** Формирование и развитие управленческих качеств у студентов является не только психолого-педагогической, но и социальной проблемой. В данной статье описаны пути формирования и развития управленческих качеств у школьников в период дошкольного образования.*

***Ключевые слова:** менеджмент, культура управления, компетентностный подход, инициатива и лидерство, команда, интеллектуал, менеджер-лидер.*

FOREIGN TENDENCIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF MANAGEMENT QUALITIES IN STUDENTS

Abstract: *The formation and development of management qualities in students is not only a psychological-pedagogical, but also a social problem. This article describes ways to form and develop management qualities in students during preschool education.*

Keywords: *management, management culture, competence approach, initiative and leadership, team, intellectual, manager-leader.*

KIRISH

Zamonaviy ta'limda talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish nafaqat psixologik-pedagogik, balki ijtimoiy muammo sifatida ham o'ziga xos dolzarflik kasb etadi. Bugungi kunda boshlang'ich sinflarda talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, dunyoqarashlarini kengaytirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash qay darajada ahamiyat kasb etayotgan bo'lsa, ularda boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish ham shu qadar muhim vazifa hisoblanadi. Binobarin, talabaarda maktabgacha ta'limdarvridanoq boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda muloqotga tez kirishuvchan bo'lishlariga erishish ularning kelajakda demokratik jamiyatning faol a'zolari bo'lib voyaga etishlarini ta'minlovchi omillardan biri sanaladi.

Maktabgacha ta'lim talabalarida boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirishda ularning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlari, shuningdek, layoqat, qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olish kutilgan natijaning qo'lga kiritilishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Boshqaruvchanlik layoqatiga egalik shaxsning jamoa faoliyatini uyushtirish, ijtimoiy, shu jumladan, ma'naviy ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda tashkiliy masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish, tadbirlarni metodik jihatdan maqsadga muvofiq o'tkazilishini ta'minlash hamda tadbirlar jarayonida har bir ishtirokchi tomonidan

muayyan vazifalarning bajarilishkga rahbarlik qilish ehtiyojining mavjudligini ifodalaydi. Jamoa faoliyatini uyushtirishda tashkilotchi shaxs o‘z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish, mas’uliyatni chuqur his etish, dadil harakatlanish, berilgan so‘z (va’da)da qat’iy turish, har bir a’zoga nisbatan talabchan bo‘lish, jarayon natijasi uchun javobgarlik hissini tuyish kabi sifatlarni o‘zida namoyon eta olishi lozim.

Bo‘lajak tarbiyachilarni boshqaruv madaniyatining ilmiy yo‘nalishlarini belgilash va uni amalga oshirish uchun mutaxassislarni tayyorlash bizga tadqiqot muammosining pedagogik masalalarini o‘rganishga kirishish va maktabgacha ta’lim tashkilotida ishlaydigan boshqaruv kadrlarining boshqaruv madaniyatining mohiyatini aniqlashga imkon berdi. Muammoning ko‘p bosqichliva ko‘p qirrali xususiyatini inobatga olgan holda o‘rganish - kasbiy faoliyatga kompetensiyviy yondashuvning mohiyatini ochib berishdan va maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun mutaxassislarni tayyorlashdan, asosiy tadqiqot tushunchalari – boshqaruv madaniyati va madaniyatlilikni aniqlashdan, so‘ngra maktabgacha ta’lim tashkilotidagi boshqaruv kadrining kasbiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida boshqaruv madaniyatining psixologik-pedagogik xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar natijasida “...maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu tashkilotlarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish” [1] kabi yo‘nalishlar belgilangan.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Maktabgacha ta’limyoshi psixologik nuqtai nazardan mustaqillik, o‘z imkoniyatlarini baholash va o‘z-o‘zini boshqarish kabi sifatlar shakllanadigan davr sanaladi. Mazkur yosh davri bolalarining turli faoliyat ko‘rinishlaridagi, mehnat va ta’lim jarayonlaridagi ishtiroklari ularda faollik, harakatchanlik, mustaqil qaror qabul qilish, o‘z imkoniyatlarini baholash hamda o‘zlari mansub bo‘lgan mikroguruhda tengdoshlarining hatti-harakatlarini tahlil qilish layoqatlarining shakllanishiga sezilarli

ta'sir ko'rsatadi. SHuningdek, maktabgacha ta'limdavrida sinf rahbarlari hamda fan o'qituvchilari tomonidan talabalarning turli ko'rinishdagi faoliyatlarini tizimli, doimiy kuzatib borishlari talabalarni o'z xatti harakatlariga baho berishga o'rgatadi.

O'qituvchilar maktabgacha ta'lim talabalarini o'yin, mehnat va o'quv faoliyatida erishayotgan eng oddiy muvaffaqiyatlari uchun ham rag'batlatirib borishlari ularda o'z imkoniyatini munosib baholash, o'z kuchiga ishonish, mustaqillik, tashabbuskorlik va maqsadga intiluvchanlik kabi sifatlarni shayutaantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Boshqaruv sohasidagi xorijiy tendensiyalar o'z-oziga xos shakllari mavjud. Ularning barchasi tinchlik, baholash, marketing, moliyaviy muammolar, axborot texnologiyalari shuningdek, shaxsiy rivojlanish, zamonaviy pedagogika nazariya, inovatsion texnologiyalardir. Bularning har biri o'zini ajralmas sifatlarini tasdiqlab o'tadi, hamda ular bir-birlari bilan farqli ravishda bog'liqdir. O'rta maxsus va umumiy ta'lim muassasalarining boshqarishining bugungi xorijiy tendensiyalarida qo'llanma muvaffaqiyati, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va talabalarning shaxsiy rivojlanishiga e'tibor beradi.

Maktabdagi faoliyatlari davrida o'qituvchilar tomonidan maktabgacha ta'lim talabalarini o'z atrofida tengdoshlarini ergashtira olish, topshirilgan vazifani bajarishda mas'uliyatli bo'lish, bajarilgan ishlar natijasi haqida mas'ul sub'ektlarga o'z vaqtida hisobot berib borish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tez anglash, xatolarni tan ola bilish va uni bartaraf etishda tashabbus ko'rsatish va bu yo'lda mustaqil harakat qilishga izchil ravishda o'rgatib borish pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi.

Boshqaruvchanlik zamonaviy, ishbilarmon shaxsga xos sifatlar majmui sanaladi. Ingliz olimi F.Teylorning fikriga ko'ra, zamonaviy shaxs qiyofasida aql-idrok, maxsus ma'lumot hamda texnikaviy bilimlarga egalik, chidamlilik, bardoshlilik, xushmuomalachilik, ta'sirchanlik, qat'iyatlilik, xaqiqatgo'ylik, mulohazakorlik kabi sifatlar namoyon bo'ladi.

Boshqaruv sohasida faoliyat yuritayotgan olim A.Fayol tashkilotchi shaxs, eng avvalo, uzoqni ko'ra olish qobiliyatiga ega bo'lishi zarurligini uqtiradi. Uzoqni ko'ra

olish qobiliyati negizida jamoa ijtimoiy faoliyatini tashkil etish layokati, mustaqkam sogʻlik, intellektual salohiyat, jismoniy barkamollik, yuksak madaniyatlik va axloqyailik. Muallifning fikricha, boshqaruvchanlik sifatlari jamoani uyushtira olish, mutaxassis (kadr)larni joy-joyiga qoʻyish, istiqbolda hal etiluvchi vazifalar (uyushtiriluvchi tadbirlar)ni rejalashtirish, qatʼiy nazoratni yoʻlga qoʻyish bilan xarakterlanadi. Shaxsda boshqaruvchanlik sifatlari muayyan psixologik xususiyatlarning namoyon boʻlish jarayonida shayudanadi.

Xalqaro ilgʻor tajribalarga asosan, AQSH, Angliya, Germaniya, Rossiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning maktabgacha taʼlim tizimida boshqaruv jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalashni amalga oshirishning ilmiy asoslangan metodik tizimini yaratish borasida salmoqli amaliy natijalarga erishilgan. Shunga koʻra, raqobatbardosh, malakali, tashabbuskor va liderlik koʻnikmalariga ega boʻlgan boʻlajak tarbiyachilarni tayyorlashda oliy taʼlim tizimida egallagan nazariy bilimlarni boshqaruv amaliyotida qoʻllay olish koʻnikmalarini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan mutaxassislarning boshqaruv faoliyatlarida umumkasbiy va mutaxassislikka doir muammolarga yechim topish va amalga tatbiq etishda boshqaruv madaniyatini shakllantirish muhim oʻrin egallaydi. Shu nuqtai nazardan boʻlajak mutaxassislarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashda hamda ularning tashabbuskorlik, liderlik kabi rahbarlikning oʻziga xos jihatlarni rivojlantirish uchun boshqaruv madaniyatini shakllantirishga alohida eʼtibor qaratish zarur hisoblanadi.

Ushbu muammoning yechimi muqarrar ravishda maktabgacha taʼlim tashkiloti mutaxassisining kasbiy faoliyati va maktabgacha taʼlim tashkilotining mutaxassisini kasbiy tayyorgarligi jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni ochib beradigan gʻoyalar va nazariy prinsiplarga murojaat qilishni amalga oshiradi. Kompetensiyaviy yondashuv - bu taʼlim natijalariga yoʻnaltirilgan yondashuv va natijasi oʻrganilgan maʼlumotlarning miqdori emas, balki insonning turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatidir. Ustuvor maqsadlar - taʼlim yoʻnalishlari quyidagilardir: oʻz taqdirini oʻzi belgilash, oʻzini oʻzi anglash, sotsializatsiya va individning rivojlanishi [2].

Rahbarlik uslubi menejment madaniyatining ma'lum elementlariga ega bo'lishini taqozo etadi. Madaniyat – boshqarish uslubining eng muhim majmuasidir. Yuksak madaniyatlilik, uyushqoqliq, aniqlilik va tezkorlik singari odamiylik fazilatlari har bir rahbar uchun namuna bo'lmog'i kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pedagogik boshqaruv natijaga qarab mo'ljal olish bilangina kifoyalanmaydi, u pedagogik hodisaga jarayon sifatida yondashadi. Boshqaruv – yangi g'oyalar uchun ochiq faoliyat. U o'z mohiyatiga ko'ra innovatsiondir. Har bir rahbar yoki pedagog pedagogik boshqaruv san'atida muttasil takomillashuvi mumkin. Hech kimni samarali rahbar bo'lishga o'rgatish mumkin emas. Bo'ning uchun ta'lim oluvchining shaxsiy ishtiroki, uning jiddiy nazariy ishga tayyorligi talab etiladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, butun dunyoda ishlab chiqarish va uni boshqarish borasida modernizatsiya siyosatining tan olinishi, barcha davlatlarning o'ziga xos demokratiya tamoyillari asosida jamiyatni, xususan, mehnat jamoalarini boshqarish siyosatiga o'tishi munosabati bilan boshqaruv masalalariga ham munosabat o'zgardi. Jumladan, mustaqil O'zbekistonda ham erkin fuqarolik jamiyati qurish tamoyillarining yangidan belgilanganligi, Prezidentimiz tomonidan barcha jabhalarda, xususan, ijtimoiy sohalarda insonparvarlik siyosatining keng singdirilishi munosabati bilan rahbar va lider shaxslarga nisbatan ijtimoiy fikrda ham muayyan o'zgarishlar ro'y berdi. Bugun O'zbekiston sharoitida bunyodkorlik sifatlariga ega bo'lgan, o'z oilasi, mahallasi, shaxsan o'zi va jamiyat mafnaatini o'ylab mehnat qilayotgan fuqaro jamiyat tomonidan ijtimoiy himoyada bo'lib, uning faoliyatini muvofiqlashtirish, unga yetarli darajada ish sharoitlarini yaratishga mas'ul bo'lgan rahbar, eng avvalo, unga g'amxo'r bir inson sifatida qarashi, mehnatdan manfaatdorlik psixologiyasini uning ongiga singdira bilishi lozim. Xalqqa yaqin bo'lib, uning dardi bilan yashash, har bir ishning istiqbolini yaqqol tasavvur qila olish – zamonaviy rahbar-liderni xos fazilatlardir.

Zamonaviy psixologiya fani tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, boshqaruvda, ayniqsa, uning uslublarini tanlashda sintetik tanlovning bo'lishi ko'proq ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni //O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. Toshkent, 2017. – B. 39. www.lex.uz
2. Qodirova F., Jo‘rayeva N. Maktabgacha ta’limga zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent, 2018 y. 57 b
3. N.M.O‘rinova M.O‘.U‘rolova. Ta’lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuv. Farg‘ona – 2012.
4. Olimov.Q.T. Zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar. – Buxoro, 2015 y. 45 b
5. Robert Wagenaar, A History of ECTS, 1989-2019. Developing a World Standard for Credit Transfer and Accumulation in Higher Education. International Tuning Academy, 2020.
6. V.X.Xodjayev, Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari, Ped.f.n...diss. – Toshkent, 2009, 19 b
7. Uljaevna U. F. et al. Necessary conditions for the development of creative thinking in future teachers //Modern Journal of Social Sciences and Humanities. – 2022. – T. 4. – C. 444-448.
8. Uljayevna O. R. F., Saydamatovna S. Z. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning o‘quv-uslubiy ta’minoti //science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B3. – C. 349-355.
9. Urinova F., Azizmatova z., Fazliddinova s. Didactic foundations for forming the professional competence of the future teacher. //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – т. 3. – №. 4 part 4. – с. 197-202.
- 10.O‘rinova f. Innovative reforms in the modern preschool education system //Science and innovation. – 2023. – т. 2. – №. B2. – с. 557-561.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559724>

ZAMONAVIY SHAROITDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Mamadiyeva Shohsanamxon Hamdamovna

Marg‘ilon shahar 19 - davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori

***Annotatsiya:** Dunyoda shaxsning ijodiy faoliyatini rivojlantirish shakllantirish kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirishda yangi ijtimoiy ehtiyoj va zamonaviy talablarga javob beradigan ijodkor kadrlarni tayyorlashni taqozo etmoqda. Xalqaro miqyosda shaxsning ijodkorlikka tayyorgarligini rivojlantirish va metodik amaliyotini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etib, xalq ta’limi tizimini modernizatsiyalash, bugungi kun talablariga mos ravishda integratsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan ta’lim dasturlarini joriy etish, bolalarining ijodkorlik faoliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilg‘or innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb muammo sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyalari, imkoniyatlari, pedagogik shart- sharoitlari kabi masalalar yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Zamonaviy yondoshuv, ijodkorlik, ijod, tanqidiy fikrlash, kompetensiya, ijodiy faoliyat, ijtimoiy ehtiyoj, qobiliyat, kreativlik.*

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

***Аннотация:** Развитие творческой активности человека в мире требует развития профессиональной компетентности, повышения качества образования, подготовки творческих кадров, отвечающих новым социальным запросам и современным требованиям. На международном уровне большое значение имеют развитие готовности человека к творчеству и формирование методических практик, модернизация системы государственного образования, интеграция ее в соответствии с требованиями сегодняшнего дня, внедрение*

компетентностных образовательных программ, разработка передовых инновационных механизмов, которые служат формированию творческой деятельности детей, признаны актуальной проблемой. В данной статье рассматриваются такие вопросы, как технологии, возможности и педагогические условия создания творческой деятельности у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Современный подход, креативность, креативность, критическое мышление, компетентность, творческая активность, социальная потребность, способность, креативность.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF PRE-SCHOOL CHILDREN IN MODERN CONDITIONS

Abstract: The development of creative activity of a person in the world requires the development of professional competence, the improvement of the quality of education, the training of creative personnel who meet the new social needs and modern requirements. At the international level, the development of a person's readiness for creativity and the formation of methodical practices are of great importance, modernizing the public education system, integrating it in accordance with today's requirements, introducing competency-based educational programs, and developing advanced innovative mechanisms that serve to form the creative activities of children. exit is recognized as an urgent problem. This article covers issues such as technologies, possibilities, and pedagogical conditions for creating creative activity in preschool children.

Key words: Modern approach, creativity, creation, critical thinking, competence, creative activity, social need, ability, creativity.

KIRISH

Uzluksiz ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim jarayoni bola shaxsining rivojlanishi, atrof olamni idrok etishi, bilimlarni o'zlashtirilishi malaka va ko'nikmalar, ilmiy tasavvurlarning hosil bo'lishida muhim bosqich hisoblanadi. Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tarbiyachilarida bilish jarayoni tasavvur, ijodiy faoliyat natijasida yuz beradi. Bolaning berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanishi, ijodiy faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yor va mezonlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa bolada

atrof -olam ob'ektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko'p qirrali pedagogik-psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo'lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

Maktabgacha ta'lim jarayoni, birinchi navbatda, gumanizm prinsipi asosida tashkil etilishi kerak. Chunki O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi siyosati milliylik xarakteriga egaligi bilan ajralib turadi. Insoniylik prinsipi asosida tashkil etiladigan maktabgacha ta'lim jarayoni bolalar erkin rivojlanishini ta'minlashi kerak. Butun dunyoda ro'y berayotgan integratsiyalashuv va globallashtirish jarayoniga bog'liq holda ta'limning mazmun-mohiyati ham o'zgarib bormoqda. Shu bois maktabgacha bolalarning muhim vazifasi – o'z-o'zini anglash salohiyati, yangi intellektual darajaga ega bo'lgan mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish vazifasi qo'yilmoqda. Bunday bolalar nazariy tafakkur yuritish, ijodiy faoliyatni amalga oshirish, o'z xatti-harakatlari va faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim.

Xususan, "Shaxsdagi ijodkorlik xususiyatlarini qanday tarbiyalash mumkin?"- degan dolzarb muammo bugun paydo bo'lmagan. Azal-azaldan ijodkorlikning boshlanishi bo'lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi pedagoglarni ham, tadqiqotchilarni ham hozirgi davrgacha qiziqtirib keladi. Ta'lim va tarbiya, shaxsning j a m i y a t d a shakllanishi, qobiliyatlarni rivojlantirish hanuzgacha pedagogikaning eng dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyasining asosiy xususiyatlaridan biri uning insonparvarligi va ijtimoiylashuvi hisoblanadi. Insonparvarlik bilimning "milliylashuvi"ni taqozo etadi, ya'ni o'quv jarayoni shunday tashkil qilinishi kerakki, bunda bilim shaxsiy ma'no-mazmunga ega bo'ladi. Ta'limning insonparvarligi shaxsni barkamol rivojlantirish, uning ijodiy salohiyatini yuksaltirishning asosiy shartlaridan biri sanaladi.

Ijtimoiylashuv mohiyatida ma'naviy madaniyat, ijodiy faoliyatga yo'naltirish, ilmiy izlanish metodlari bilan qurollanishga chorlash yotadi. Bunda ilmiy bilishning evristik usul va metodlari alohida o'rin tutadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish, kichik maktab yoshidan boshlab o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o'tkir zehni, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga etkazish garovi bo'lib hisoblanadi.

Bu davlatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri – har tomonlama barkamol insonni voyaga etkazish g'oyasiga mos keladi. Maktabgacha ta'limda bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Maktabgacha ta'limning faol va etakchi sub'ektlari bo'lgan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san'at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o'ziga xos jihatlari tarbiyachidan ijodiy yondashuvni talab qiladi. Bog'cha va tarbiyachining vazifasi bolalarga ta'lim berishgina emas, balki ularning qobiliyatlarini ham o'stirishdan iborat. Qobiliyatlarni o'stirishda o'quv ishining ahamiyati nihoyatda kattadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha ta'lim tarbiyachisi o'z bolalarida qanday qobiliyatlarning borligi, ularning o'qishga bo'lgan intilishlari, o'quv materialini o'zlashtirish darajalari, eslab qolishlari va o'z bilimlarini topshiriqlarni bajarishda qo'llay olishlari, masalalarni echishda puxta fikr yuritishlari, yozma va og'zaki nutqni qanchalik egallaganliklariga qarab bilib olishi mumkin. Shuningdek, quyidagi sifatlar: ziyraklik, tez va puxta eslab qolish, o'ylay olish, topqirlik, rivojlangan xayol, ishda tashabbuskorlik, mustaqillik va uning mahsuldorligi bolalar qobiliyatlarining ba'zi bir ko'rsatkichlari bo'lishi mumkin.

Pedagog tarbiyachi bolalar bilan har bir ishda tashabbus va ijodkorlik ko'rsatkichlarida ularni har jihatdan rag'batlantirib turishi kerak. Bola qiynalib qolganda unga yordam berishga shoshilish yaramaydi. Qiyinchiliklarni esa asta-sekin oshirib borish lozim. Tarbiyachi ta'lim oluvchilar orasida ijodiy qobiliyati yuqori

bo'lgan bolani tavakkal qilishi; boy tasavvuri; ichki sezgining rivojlanganligi; falsafiy fikrlashi; fikr yuritish va harakatni tashkil etishdagi tezkorligi; tafakkur tezligiga egaligi; turli vaziyatlarni birdek qabul qilishi va ularga javob berishi; yuksak badiiy qadriyatlar, yangilik yaratish layoqatiga egaligi; o'ziga xos original g'oyalarni ilgari sura olish kabi sifatlarga qarab aniqlashi va bu sifatlarni o'quv jarayonida rivojlantirishga e'tibor qaratishi muhim.

Shuningdek, ijodiy faollik quyidagi ichki komponentlardan tashkil topadi:

- o'quv topshiriqlarini bajarishga tayyorlik;
- mustaqil faoliyatga intilish;
- topshiriqlarni ongli bajarish;
- o'qishning tizimliliigi;
- o'zining shaxsiy imkoniyatlarini oshirishga harakat qilish va boshqalar.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachisi bolalarda ijodiy faollikni shakllantirishda qator tamoyillarga amal qilishi talab etiladi:

1. Ta'limni individuallashtirish.
2. Ta'limni rivojlantirish.
3. Faoliyat turlariga qulay sharoitlarni yaratish.
4. Bolalar qobiliyatlarining faoliyatda namoyon bo'lishiga imkoniyatlar yaratish.
5. Faoliyatlar (ishlar) imkoniyatlaridan unumli foydalanish.
6. Ta'limning rivojlantiruvchilik tamoyilini qo'llash.

maktabgachasin tarbiyachisi bir nechta fandan mashg'ulot berishini inobatga oladigan bo'lsak, u o'z bolalarining ijodiy faolligini rivojlantirishda quyidagilarni ham inobatga olishi lozim:

– bolalarning o'quv predmetlari ichida qay biriga ko'proq qiziqishi va iqtidorini aniqlash;

– mashg'ulotlar bo'yicha tayyorlangan materiallar, masala, topshiriqlarning murakkabligi, ijodiyliigi, ilmiy-tadqiqot darajalarini o'z ichiga olgan holda ijodiy faollikni bolalar bilan ishlash buyicha tematik reja va dasturlarini tuzish;

– bolalarda ijodiy faollikni shakllantirish yuzasidan individual ish rejalari ishlab chiqish.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda faoliyatni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari bilan biz pedagogik jarayonning bir qator kompleks ijod qilishni tushunamiz, ularning amalga oshirilishida maktabgachasinf bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirish darajasini oshirishga qaratilgan deb o'ylaymiz.

Pedagogik shart-sharoitlarni qo'llash samaradorligi:

-qo'yilgan maqsadlarni yakunlash aniqligi, erishish kerak bo'lgan natijalar;

-pedagogik jarayonning funksiyasi va takomillashtirilishi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan shart-sharoitlar majmuasi orqali amalga oshirilishini tushunish.

Bundan ko'rinadiki, bizning olib borayotgan tadqiqot ishimizda, agar shart-sharoitlarning to'liq kompleksi amalga oshirilsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faolliyatini rivojlantirish jarayoni samarali bo'ladi, chunki tasodifiy, to'g'ri kelmaydigan sharoitlar tadqiqotning maqsadini samarali hal qila olmaydi.

Hozirgi rivojlangan va zamonaviy sharoitda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faolliyatini rivojlantirish muammolarini tahlil qilish bizga maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faolliyatini rivojlantirish darajasini oshirishga yordam beradigan quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni ajratishga imkonini berdi:

a) ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturini ishlab chiqish va joriy etish;

b) ota-onalar "Ota-onalar bilan hamkorlikda ijod" dasturi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga tayyorgarlik ko'rish va ko'maklashish;

g) maktabgacha ta'lim tashkilotlarida har bir bolaning qiziqishini inobatga oladigan to'garaklar tashkil etish.

Tarbiyachi mashg'ulot ishlanmasi tuzishda bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirishda samarali natija beradigan quyidagi faollashtirish vaziyatlarini inobatga olishi muhim:

- o'z fikrida turish;
- bahs-munozaralarda ishtirok etish;
- o'z o'rtoqlari va tarbiyachi oldiga savollar qo'yish;
- o'rtoqlarining javoblarini izohlash;
- o'rtoqlarining javobi va yozma ishlarini baholash;

- orqada qolganlarga ko‘maklashish;
- bo‘sh o‘zlashtiruvchilarga tushunmaganlarini tushuntirish;
- kuchi etadigan topshiriqni mustaqil tanlash;
- biluv topshiriqlarining bir necha variantdagi echimini topish;
- o‘z-o‘zini tekshirish, o‘zining biluv va amaliy xatti-harakatlarini tahlil qilish vaziyatlarini yaratish;
- biluv topshiriqlarini o‘ziga ma’lum bo‘lgan amallarni kompleks qo‘llagan holda bajarish.

XULOSA

Biz quyida tarbiyachilar uchun bolalarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish yuzasidan o‘quv vaziyatlarini yaratish va o‘tkazish texnologiyasini ishlab chiqish yuzasidan yo‘l-yo‘riqlarni ishlab chiqishga harakat qildik va uni keltirib o‘tamiz:

1. Izlanuvchi vaziyatning asosiy ta’limiy ob’ektini (narsa, tushuncha, hodisa, jarayon, an’ana, buyum va boshqalar). Bunda ob’ekt va bolalar uchun qiziqarli bo‘lgan muammoni aniqlash; bolalarga ularning o‘rganilayotgan ob’ekt bilan shaxsiy ichki aloqasini topishga yordam berish, ular uchun shaxsan ahamiyatli muammolarni qanday tayyorlash bo‘yicha o‘ylashga yo‘naltiradi. Buning uchun shaxsiy tajriba va bolalarga qo‘yiladigan ta’limiy natijalar ta’minlanadi.

2. Bolalarga echimi noma’lum bo‘lgan muammo yoki topshiriq beriladi. Ushbu topshiriqni amalga oshirish sinfda ta’limiy ko‘tarinkilik hamda bolalar topshiriqni bajarish orqali o‘zlarining faolligini namoyon etgandagina samarali bo‘ladi.

3. Topshiriqning ta’riflanishi muammoni jamoa bo‘lib muhokama qilishning natijasi bo‘lishi mumkin. Bolalar tomonidan ta’riflangan topshiriq shunchaki qiziqarli emas, balki tarbiyachi uchun yangilik bo‘lsagina maqsadga erishilgan bo‘ladi.

4. Bolaning o‘zi paydo bo‘lgan yoki yaratilgan vaziyat (topshiriq)ni shaxsan hal etishga imkoniyat yaratish - evristik vaziyatning asosiy bosqichi sanaladi. Bunda har qanday ta’lim natijasidan ijod belgisini aniqlash lozim.

5. Bolalarning ta’limiy ijod namunalarini namoyish etish: she’rlar, rivoyatlar, topshiriqlar, ta’riflar, ramzlar, rasmlar, loyihalar va shu kabilarni jamoada muhokama etib, ko‘rgazmalar tashkil etish, o‘zaro yozma taqrizlar yozdirish, ma’ruzalar bilan chiqishlar qilish.

6. Ta'limiy ijod na'munalari namoyish etilgandan keyin rasmlar, rivoyatlar, ta'riflar, olimlarning fikrlari, mashg'ulotliklaridagi ma'lumotlar, shaxsiy bilim va tasavvurlari bilan asoslay olish.

7. Bolalarning ijod na'munalarini qiyoslash, solishtirish, tasniflash bo'yicha faoliyatini tashkil etish. Bolalar tomonidan o'z qarashlari yoki ijod namunalarini aniqlash hollari yuz bersa, ularga o'z nuqtai nazarlarining o'zgarish sabablarini tushunishlarida ko'maklashiladi. Ta'limiy vaziyatlarning rivojlanishi ta'minlanadi.

8. Bolalarning bilishga oid qo'llanilgan usullar, paydo bo'lgan muammo va uni echish yo'llarini tushunishi bo'yicha fikr yuritish, tahlil etish. Bolalarga individual tarzda erishgan natijalarini aniqlashda ko'maklashish. Jamoa bo'lib yaratilgan ta'limiy natijalarni aniqlash. Maktabgacha ta'lim mashg'ulotlarida bolalarda ijodiy faoliyatni shakllantirishga mo'ljallangan turli ijodiy topshiriqlardan foydalanish asosida bolalarda mustaqil va ijodiy fikr yuritishga zamin hozirlash mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun birinchi navbatda ta'lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor yo'nalishlarini izlanuvchi ta'lim, muammoli vaziyatlar yaratish va ta'limga texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi bolalar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi. Maktabgacha ta'limda bolalarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish o'ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatga ega bo'lib, bular bolalarning aqliy faoliyatini rivojlantirish bilan bog'liq holda muammoli vaziyatlar yaratish, mashg'ulotlarga maqsadli yondashuv, bolalarning qobiliyati, qiziqishi, xohish va istaklarini hisobga olish, ahloqiy estetik hissiyotini tarbiyalash, bilimlar tizimi, malaka va ko'nikmalarini faoliyatning turli shakl va metodlarini egallab olishga yo'naltiriladi. Ijodiy faoliyat ta'limning uch turi orqali shaxsning ijodiy faoliyati, bilishga doir faoliyati, tashkiliy faoliyat kabi sifatlarning shakllanishi asosida rivojlanadi va bular ta'limning noan'anaviy shakl va metodlari vositasida samarali natijalarga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. F.O‘.O‘rinova. Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. Farg‘ona. 2024.
3. Urinova F. U. Steam implementation in the organization of activities of the development centers in preschool education //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 45-49.
4. O‘ljayevna O. F. Et al. Maktabgacha ta’lim tashkiloti boshqaruvining o‘ziga xos xususiyatlari //Pedagog. – 2024. – T. 7. – №. 5. – C. 827-831.
5. Oljayevna O. F. Et al. Tarbiyachi pedagoglarda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish //Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 410-415.
6. Oljayevna O. F. Et al. Bolalarda intellektual qobiliyatni rivojlantirish xususiyatlari //Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 404-409.
7. O‘rinova F., Bozorboyeva O. Maktabgacha yoshdagi bolalar intellektining rivojlanishida nutqning o‘rni //Development and innovations in science. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 20-24.
8. O‘rinova F. U., Shokirova M. J. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantiruvchi uslubiy shakllar //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 298-301.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559732>

ЭНЕРГЕТИКА САНОАТИНИНГ КИБЕРХАВСИЗЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА УНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ

Корабаев Элдор Алижонович

ТАТУ, Ахборот хавфсизлиги кафедраси катта ўқитувчиси

doda.uzb@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада энергетика саноати корхоналарининг киберхавфсизлик иқтисодиётини баҳолаш юзасидан тегишли усуллар, механизм ҳамда моделлар келтирилган бўлиб, муаллиф ёндошуви ҳам тақдим этилган.

Калит сўзлар: киберхавфсизлик иқтисодиёти, кибергигиена, киберхужумга қарши чора-тадбирларни иқтисодий асослари.

ENERGY INDUSTRY CYBER SECURITY ECONOMICS AND ASSESSMENT METHODS

ABSTRACT

In this paper, relevant methods, mechanisms and models for assessing the cyber security economy of energy industry enterprises are presented. Moreover, the author's approach is also presented.

Keywords: economics of cyber security, cyber hygiene, economic foundations of cyber attack measures.

КИРИШ. Энергетика саноати кудратли тармоқ саналгани боис, унинг мустаҳкам ахборот хавфсизлигини таъминловчи инфратузилмасининг ҳар бир мамлакатда мавжуд бўлиши муҳим саналади. Бугунги кунга келиб, анъанавий технологиялардан фойдаланиш фаолияти деярли жаҳон мамлакатларининг барча мамлакатларида кузатилмайди, рақамли технологияларнинг такомиллашиб бориши инсониятнинг кўплаб ижтимоий ва иқтисодий омиллашда технологик бошқарувга йўл очиб бериши билан бошқарилмоқда. Тобора ривожланиб бораётган рақамлаштириш энергетика тизимидаги корхоналарнинг борган сари

“ақлли” мақомига эга бўлишига сабаб бўлувчи “интеллектуал технология”ларни жалб этиши ошиб бормоқда. Бу жаҳон иқтисодий тилида инновацион энергетик хизмат фаолияти сифатида талқин этилади.

Интеллектуал технологиялар саноатнинг асосий қисмида енгиллик ва мукамаллик яратиб беришига қарамасдан, унинг амалиёига тадбиқ этган интеллектуал технологияларининг киберхужумларга нисбатан оғма хусусиятга эга бўлиб, ўзига хос мисли кўрилмаган рискларни келтириб чиқариши мумкин. Энергетика саноати корхоналарининг киберхужумидаги асосий кўзланган нишон молиявий манбалар саналмайди, аксинча молияни узлуксиз таъминлашга эга ахборот саналади. Шунга кўра, энергетика саноати корхоналарининг кибергигиенасига олиниши лоҳим бўлган асосий маълумотлар энергия таъминот ҳамда истеъмолчиларнинг конфиденциал маълумотлари саналади.

Энергетика саноати киберхавфсизлик иқтисодиёти каскад самара орқали баҳоланади, яъни электр таъминоти тизимидаги занжирларнинг узиши оқибатида юзага келади. Энергетика саноати корхоналарининг киберхавфсизлик иқтисодиёти фан сифатида ажралиб чиқмаган бўлсада, 2020 йилда оммалашгани боис энергетика саноати корхоналарининг ташаббуси билан ушбу ёндошувга эътибор қаратилди.

2015 йилда Европанинг тармоқ ахборот хавфсизлигининг экспертиза маркази киберхавфсизликнинг иқтисодий жиҳатдан микро ва макроиқтисодий асосларини кичик тузилмасини шакллантирди. Унга кўра, энергетика саноати корхоналарининг киберхавфсизлигининг макроиқтисодий асослари янги инновацион технологиялар, ахборот технология бозоридаги янги бозорларнинг тезкор авж олишига шароит яратиб бериши билан асосланади. Ахборот технологияларнинг кўпинча дастурий тили бир бўлгани боис уларнинг киберхавфсизлигини таъминлашга сарфланадиган маблағ 2015 йилда 20,1 млрд евро ни ташкил этса, унинг таъминланмаслиги оқибатида етказилиши мумкин бўлган зарар 640 миллиард евро маблағга баҳолаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Замонавий энергетика саноати корхоналарининг аксарият қисми автоматлаштирилган тизимлар асосида ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш фаолиятини олиб боришга кўникма ҳосил қилган бўлиб, бунда киберчоралар қўллашга бўлган талабнинг ортиши натижасида энергетика саноатида киберхавфсизлик муҳандисларининг ёлланиши даражаси ошиб бормоқда. Энергетика саноати корхоналарининг киберхавфсизликка учраши бошқа саноати корхоналарига қараганда юқорироқ фоизни ташкил этиб, унга таъсир этувчи омилларни тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

1.1-жадвал

Энергетика саноати корхоналарининг киберхужумга учрашига сабаблари¹

№	Киберхужум сабаблари	Киберхужумдаги улуши	Киберхужум мақсад ва оқибатлари
1	Тўлов варақалари орқали маълумотларга эга бўлиш	22%	Электр энергия учун тўловчининг молиявий реквизитларининг конфиденциаллиги йўқолади
2	Тўлов карталаридаги пулни ўмариш	19%	Тўлов карталарида электр энергия ўчиб қолишига қарши пул маблағининг доимий шакллантирилганлиги
3	Электр энергия таъминоти диспетчерлик хизматининг маълумотларининг батамом ўчирилиши ёки “рендом” ҳолатига туширилиши	18%	Асосий тўловчиларнинг қарздорликлари учун сунъий қора тўлов бозорининг шакллантириши
4	Режалаштирилган манзилли хонадонни ўмариш	16%	Хонадонни чироқсиз қолдирган ҳолда барча алоқа воситаларини блоклаш ва кўзланган буюмни ўмариш
5	“масахарабоз хакер” меъзонида иш кўрилиши яъни хакер машқ қилиб кўради, масхара қилади ва аморал сабаблар	10%	Хакерлик фаолияти борасида ўзининг ҳамкасблари орасида ташриф қоғозини шакллантириш

¹ <https://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>

Мазкур жадвал “Халқаро электралоқа иттифоқи” ташкилотининг “Киберхавфсизликнинг глобао дастури”ни асослашда келтирилган маълумот бўлиб, унда 210 тадан 125 та мамлакатнинг статистика асосида шакллантирилган. Коста-Рика Республикаси Президенти илмий даражага эга Оскар Ариас Санчес “Дунё узлуксиз ҳаракатда бўлиши лозим. У бирлашиши керак. Ҳеч бир мамлакатда бу муаммомага яхлит ўзи ечим топилмайди. Бордию халқаро принциплар асосида иш олиб борилса, халқаро аҳамиятга эга ҳакерлар фаолиятига руҳсат бериш мамлакатларни глобал ва минтақавий даражада стратегик мувофиқлаштиришга эришишади”-деган мулоҳаза остида киберхавфсизликни иқтисодий жиҳатдан аҳамиятини баён қилган.¹

Энергетика саноати корхоналарининг киберхавфсизлик иқтисодиётининг бош тамойиллари 2016 йилда АҚШ ахборот технологиялари иқтисодчи олими Стив Гробман томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, унинг асосномаси орқали “Глобал киберхавфсизлик дастури” тамойиллари шакллантирилди.² Унга кўра мазкур тамойиллар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Ҳуқуқий чора-тадбирлар ва уларни бошқариш мутахассисларининг мавжудлигини таъминлаш.
2. Техник чора-тадбирлар ва жараёнларнинг доимий тайёрлигини таъминлаш.
3. Ташкилий тузилма ва механизмларни шакллантириш
4. Кибергигиенавий салоҳиятни ошириш
5. Киберхамкорликни ўрнатиш.

Ҳуқуқий чоралар ва уларни бошқариш юзасидан шакллантирилган тамойилнинг бош моҳияти киберкобилиятлиларни қўлга киритиш ва уларнинг муҳитидаги дастурчиларни доимий назорат остида ушлаб туришдан иборатдир.

¹ Глобальная программа кибербезопасности (ГПК) МСЭ. Основа для международного сотрудничества в области кибербезопасности.

² Steve Grobman. The Second Economy: The Race for Trust, Treasure and Time in the Cybersecurity War. Apress. 2016 y, 374 p

Бунинг иқтисодий жиҳатдан ёндошуви иқтисодий хавфсизликни таъминлаш билан тавсифланади.

Техник чора-тадбирларнинг ва жараённинг доимий тайёрлигини таъминлаш бу ҳар бир киберфаолиятни қатъий даражада хавфини баҳолаши ва унинг оқибатида юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий талофатлар орқали ташкил топади.

Ташкилий тузилма ва механизмларнинг шакллантирилиши иерархик бошқарувнинг ахборот конфиденциаллигига нисбатан мустаҳкам позицияда бўлишини таъминлаш билан боғлиқ саналади. Киберхужумни амалга оширишда баъзан биргина ходимнинг линки етарли саналади.

Кибергигиенавий салоҳиятни ошириш корхонадаги ишчи ходимларнинг ҳар бир компьютер ва ахборот технология воситаларидан фойдаланишга нисбатан конфиденциаллигини таъминловчи масъулият ва мажбуриятларни таъминлаган ҳолда иш фаолиятини олиб бориши назарда тутилади.

Киберҳамкорликни ўрнатиш мамлакатлараро киберхужумларнинг такрорларини олишга, киберстратегияни шакллантиришга ҳамда муқобил танловлар асода муваффақиятини таъминлаш даражасининг юқори бўлишига имконият яратиб бериши туфайли муҳим саналади.

Рақамли иқтисодиётга ўтиш даврида барча мамлакатларнинг кибермуҳандислик фаолиятига бўлган талаби ортиб бориши билан мутаносибликни сақламоқда. Иқтисодий киберхавфсизлик муҳандислиги стратегияси АҚШнинг Карнеги Меллон университети муҳандис иқтисодчи олималари Керол Вуди ҳамда Рита Креллар томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, уни механизми олтига муҳим йўналиш билан таъминланиши таъкидлаб ўтилган.(1.1-расм)

1.1-расм. Иқтисодий киберхавфсизликни таъминлаш йўналишлари¹

Иқтисодий киберхавфларнинг рискларини аниқлашда иқтисодий киберхавфсизлик муҳандислиги тизими ахборот технологиялари воситалари орқали таҳдидлар ва стратегик миссия хавфини бартараф этишни ўз ичига қамраб олади. Киберхавф борасидаги тасаввурлар стратегик жиҳатдан қафолат берувчи қарорларини қабул қилишга ундайди, шунингдек рискларни таҳлил қилишда киберхавфсизлик бўйича тажрибанинг йўқлиги қафолатни нотўғри танловини амалга ошириш орқали хатоларга йўл қўйиши мумкин.

Тизим ва компонентларнинг ўзаро таъсирини таҳлил қилиш иқтисодий киберхавфсизлик муҳандислигига доир технологияларнинг компонентлари ҳамда ташқи таъсир тизимлараро мониторинг ҳолатини баҳолаш, унинг камчилик ва афзалликларини аниқлаш имконини беради. Ишонч билан стратегик миссиянинг ҳимоя тизими такомиллаштирилиши амалга оширилади.

НАТИЖАЛАР

Киберкрименологик воситаларни жорий этиш биргина изоҳ орқали ифодалаш етарли бўлмай, унинг ўз ичига олган барча малаларини тизимлаштириш тадқиқотда кўзланган вазифаларни амалга оширади:

Ҳар бир ўзаро боғлиқ воситаларнинг таъсири орқали кибертаҳдидларнинг компонентлари ўртасида тақсимланиши талаб этилади.

¹ Woody, C., and Creel, R., 2021: Six Key Cybersecurity Engineering Activities for Building a Cybersecurity Strategy. Carnegie Mellon University, Software Engineering Institute's Insights (blog), Accessed October 16, 2023, <https://insights.sei.cmu.edu/blog/six-key-cybersecurity-engineering-activities-for-building-a-cybersecurity-strategy/>

Баҳолаш тизими ўта шаффоф бўлиши талаб этилади. Мазкур шаффофлик киберхавфсизлик ва иқтисодчилар гуруҳини қамраб олиши мумкин холос.

Воситаларнинг ўзаро боғлиқлиги статик саналмагани боис, ишончнинг ҳимоя қилиниши рақамлаштирилиши бир индивид томонидан олиб бориши талаб этилади.

Ишлаб чиқаришнинг ҳаётийлик циклида хавфсизликни таъминлашни мувофиқлаштиришда ҳар ишлаб чиқариш босқичида хушёрона ахборот технологияларини бошқариш, уларнинг дастурий архитектурасидаги блокларнинг иқтисодий блокларга боғланмаганлигини таъминлашга қаратилган бўлиши талаб этилади. Бу рақамли иқтисодий тизимларни раб этсада, унинг яъни иқтисодий блокларнинг фаолиятини рақамлаштириш хусусий ва ажратилган ҳолда олиб борилиши билан тавсифланади.

Киберхужумларга контржавоб ва қайта алоқани манзилини блоклаш ёки фoш этиш тажовузкор профилининг максималлашуви ҳамда таҳдидларни моделлаштириш, хужум дарахтини таҳлил қилиш, потенциал нотўғри фойдаланиш ҳолатларини ишлаб чиқиш сингари сценарийлар асосида механизациялаштирилиши талаб этилади.

Киберхавфсизликни ўлчов услубини ишлаб чиқиш киберхужум ва кибергигиенанинг ўзаро нисбат устуворлигини баҳолашни тавсифлайди. Бу борада корхоналар ўзларнинг баҳолаш усуллари ва моделларини янада махфий тутадилар. Шунга кўра, тадқиқот ишида иқтисодий киберхавфсизлик стратегияси учун баҳолаш усулини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Nasdaq компаниясининг иқтисодий киберхавфсизлиги индекси корxonанинг иқтисодий самарадорлигини назорат қилиш мақсадида ишлаб чиқилган бўлиб, технология ва инновацион бозорда ўзига хос киберхужум ҳимоячиси сифатида нуфузга эга, ваҳоланки бу ахборот технологиялари дастурларини ишлаб чиқарувчи корхона саналмайди. Унинг баҳолаш усули модификацияланган индекси сифатида ликвидлик бўйича сарҳисоб қилиниши билан ажралиб туради:

$$C_i = \frac{(F_i + E_i) * P_{Fi}}{D_i} (1.1)^l$$

Бу ерда:

C_i - иқтисодий киберхавфсизлик индекси;

F_i -корхонанинг мавжуд акцияларининг мутаносиб қийматининг ўлчови;

E_i -қимматбаҳо қоғозларга эга бўлганлан сони;

P_{Fi} -қимматбаҳо қоғозларнинг ўртача қиймати;

D_i -қимматбаҳо қоғозлар ва акцияларнинг сўнгги сотилган нархларининг ўртача қиймати.

Мазкур индекс 3 натижавийликни баҳолашда кўмак беради:

1. Қимматбаҳо қоғозларнинг даромадлилик даражасини аниқлаш;
2. Даромадга эга бўлишнинг мутаносиб ўсишини аниқлаш;
3. Реинвестицион слаоҳиятга эга акция ва қимматбаҳо қоғозлардан фойдаланиш даромадлиги.

Юқорида келтирилган индексларнинг барчаси йирик пул маблағлари билан иш олиб боришини инобатга олганда, ташқи рисклардан киберхужумлар энг юқори риск даражасини эгаллайди, негаки унинг таъсири ва унга нисбатан риск стратегиясини қўллаш абстрактив бошқарувга асосланади. Бу эса иқтисодий рискларнинг ўсишини таъминлашга таъсири юқори саналади. Шунга кўра, биз мазкур баҳолаш усулидан фойдаланган ҳолда уни қуйидагича такомиллаштириш орқали 4 та индексни аниқлашга эришишимиз мумкин:

$$C_i = \frac{(F_i + E_i + R_i) * P_{Fi}}{D_i} (1.2)^2$$

Бу ерда R_i -кўзланган қимматли қоғозларнинг иқтисодий рисклари.

Рисклар бўйича баҳолашнинг киритилиши киберхужум қилувчи томонидан солиштирилиши ҳамда режа асосида амалга ошириш эҳтимолия юқорилиги туфайли рискларни инобатга олган ҳолда манзилли киберҳимояни шакллантиришга қаратилиши мақсадга мувофиқдир. Шунга кўра, биз тўртинчи

¹ Nasdaq CTA Cybersecurity IndexSM Methodology. 2015 y <https://www.betashares.com.au/wp-content/uploads/2016/10/Nasdaq-CTA-Cybersecurity-IndexSM-Methodology-1.pdf>

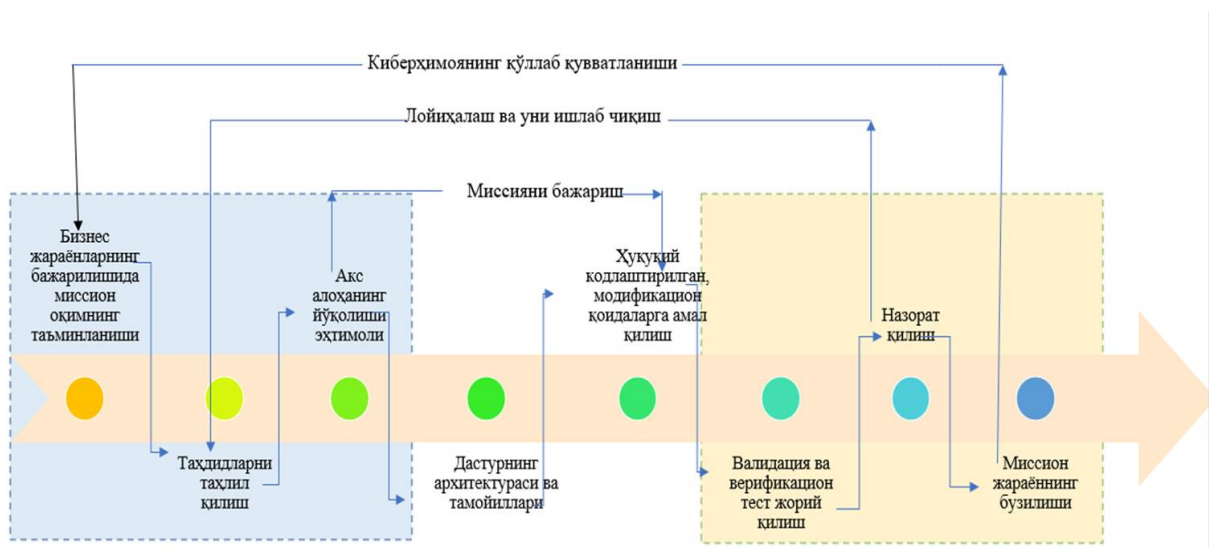
² Муаллиф ишланмаси

индекс сифатида иқтисодий рискларнинг даражасини аниқлашга муваффақ бўламиз.

МУҲОКАМА

Иқтисодий киберхавфсизлик стратегияси барча эҳтимолли киберхавфсизликка тегишли бўлган йўлларни режасиз, лойиҳасиз ҳамда мониторингсиз амалга оширилиши бефойда саналади. Бунинг учун кибергигиенани ҳстобга олган ҳолган мувофиқликни таъминлаш талаб этилади. Киберкомпозицион ёндошув асосида стратегияни амалга оширишнинг тўғри олиб борилиши натижасида куйидагиларга эришиш мумкин:

1. Ишончли муносабатларни режалаштириш ва уларни изчил лойиҳалаштириш.
2. Тизим ҳамда дастурий таъминотда конфиденциаллик, яхлитлик ҳамда антишаффофликни сақлашда тегишли хавфсизликни белгиловчи талаб ва меъзонларни ишлаб чиқиш, унга амал қилиш тартибининг фаоллиги.
3. Киберҳужумларнинг амалга оширилишини қабул қилиш учун иқтисодий қопқонларни режалаштириш ҳамда унинг лойиҳасини махфий тутиш.
4. Операцион хавфсизликни режалаштириш, иқтисодий миссияни бажаришда киберҳимояни таъминлаш блокларини алоҳида сақлаш.
5. Киберҳужумларнинг иқтисодий рискларини баҳолаш ва маълумотнинг ташқи оқими манбаларини узлуксиз назорат қилиш.

1.2-расм. Иқтисодий киберхавфсизликни баҳолаш механизми¹

¹ Dolan (muallif), Diana Barrero Zalles. Transparency in ESG and the Circular Economy: Capturing Opportunities Through Data. Business Expert Press 2021 y, 176 p

Иқтисодий киберхавсизликни ишлаб чиқаришнинг ҳаётийлик циклини баҳолаш механизми ўз ичига 3 босқични қамраб олиб, унинг корхонанинг ташкий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш жиҳатдан таъсир салмоғи юқори саналади. (1.2-расм)

Юқорида келтирилган расмда асосий механизмнинг функционаллашуви фақатгина таҳдидларни бошқариш билан тавсифланади. Аммо шунга қарамасдан, субъектив таҳдидлар ҳам ўзига технологик етукликни талаб этиши билан асосланади.

Кибермаконнинг дахлсизлигини таъминлаш тушунчаси 2013 йилда “Gemalto” корхонасининг Р.Норри томонидан иқтисодий моҳияти очиб берилган бўлиб, у киберхужумларни қайд этиб бориш ва унинг кутубхонасидан унмли фойдаланиш, шунингдек иқтисодий кибергаудит профилида мутахассис заруратини асослаб берди. Унинг киберхужумларни қайд қилишда Компрометацион даража индексидан фойдаланиш таклифи асосида ўмарилган маълумотлар, молиявий маблағлар ҳамда талофат кўриш даражасини таҳлил қилиб боришни сарҳисоб қилиш андозасида шакллантирилган. Унинг фикрига кўра киберхужумларни таҳлил ва назорат қилишда унинг классификациясини тузиш талаб этилади.¹

Кибериктисодиётни классификациясини тузиш ҳар бир киберхужумдан сўнг алмаштирилиши, кенгайтирилиши ҳамда оммалаштирилиши мумкин бўлиб, бу асосан корхонанинг киберҳимоя тизими бошқарувчисига тегишлидир. Кибериктисодиётни классификацияси асосан ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий инфратузилмасининг камчиликлари ҳамда ҳимояга муҳтож соҳа ва тармоқларини кўпроқ қамраб олади. Бунда асосан иқтисодий ва молиявий махинацияларни амалга оширишда технологик қўллаб-қувватлаш сифатидаги иштирокининг таъминланиши билан тавсифланади.

¹ Шитова Ю.Ю., Шитов Ю.А. Современные тренды экономической кибербезопасности. Мир новой экономики. 2019;13(4):22-30. <https://doi.org/10.26794/2220-6469-2019-13-4-22-30>

1.3.-расм. Кибериктисодиётнинг классификацион иерархияси¹

1.3-расмда келтирилган иерархияга асосан кибериктисодий хужумларнинг амалга оширилиши “Gemalto” корхонаси томонидан кузатилган бўлиб, унда асосан коррупцион иктисодий тизим, пулларни ювиш ҳамда молиявий алдов схемаларини рақамли технологиялар асосида фаолият олиб бориши саналади. Хусусан, кўланкавий иктисодиёт тушунчаси асосан солиқ тўловларда қўлланиладиган иктисодий махинацион модел саналиб, унда пул маблағларини ноқонуний тарзда хизмат ва маҳсулот учун савдо ишларини олиб бориш ва солиқ тўловини қилмаслик учун расмийлаштиришнинг олиб борилмаслиги саналади. Бу кибериктисодий хужумларнинг асосий қисмини ташкил қилиб, унда кибериктисодий аудиторларнинг изланишлари асосида яширилган даромад ва солиқни тўлаш қийматининг рақамли тарзда яширилиши билан тавсифланади.

Кибериктисодий классификацияни таҳлил қилишда кибериктисодий фаолиятни амалга оширишга таъсир этувчи омилларни тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

¹ Angus Bancroft. The Darknet and Smarter Crime: Methods for Investigating Criminal Entrepreneurs and the Illicit Drug Economy (Palgrave Studies in Cybercrime and Cybersecurity). Palgrave Macmillan, 2019 y, 254 p

1.2.-жадвал

Кибериктисодий хужумларнинг келиб чиқиш омиллари¹

№	Кибериктисодий хужум омиллари	Кибер хужумдаги улуши (2016-2022 йй)	Баҳолаш усули	Баҳолаш усулининг таркиби
Ойлик иш ҳақи				
1.	Ойлик иш ҳақининг пастлиги	22%	$M_c = \frac{M_T - M_p}{X}$	M_c -киберхужумни амалга оширган аниқланган ишчиларнинг ойлик иш ҳақи; M_T -хакернинг тариф бўйича олиши лозим бўлган иш ҳақи қиймати; M_p -реал вақт олган иш ҳақи; X -киберхужум қилган хакерларнинг сони.
2.	Ойлик иш ҳақининг пастлиги кибериктисодий аудитор текширув олиб боради	4%	$M_{ск} = \frac{M_{тд} - M_{ср}}{X}$	$M_{ск}$ -киберхужумни тадқиқ этишда ойлик иш ҳақи инобатга олиш; $M_{тд}$ -ишчиларнинг тариф бўйича олиши лозим бўлган иш ҳақи қиймати ва ҳисоботдаги берилганлиги; $M_{р}$ -реал вақт олган иш ҳақи(ни солиқ базаси орқали текшириш)қийматлари; X -киберхужум қилган ходимлар сони.
Иқтисодий махинация				
1.	Корхона эгаси томонидан буюртма асосида	14%	$I_m = \frac{I_T - M_T}{T_T - C_T}$	I_m -иқтисодий махинация коэффициенти; I_T -иқтисодий тўловлар; M_T -молиявий операциялар бўйича қиймати; T_T -ҳисобга олинган товар моддий бойликлари қиймати ва унинг кирим-чиқими; C_T -реализация қилинган товар бўйича солиқ тўловлари.

¹ Лахани К. Янсита М. Цифровое преимущество. Искусство конкурировать в эпоху искусственного интеллекта. Бамбора, М.: 2021 г, 319 стр, Павлюк Ю. Digital всемоуший. 101 инструмент для повышения продаж с помощью цифровых технологий. Эксмо, 2021 г, 208 стр.

2.	Суғурта қилиш корхоналаридан пул ундириш	15%	$C_m = \frac{I_T - M_T}{B_{TL} - C_{FT}}$	C_m -суғурталаш орқали махинация коэффициенти; B_{TL} -талофат етказилган товар моддий бойликлари қиймати; C_{FT} -суғурталанган объект ва унинг қоплаш фоизи(шартнома бўйича).
3.	Молиявий шантаж	7%	-	Кредит операцияларининг ва хусусий пул маблағларининг иқтисодий нофаол тарзда сарфланиши.
Тажриба ва синов				
1	Тизимнинг мустақамлигини синаш	5%	-	Хакерларнинг тизимли уринишлари ва имкониятларини синаб кўриш

ХУЛОСА

Юқорида келтирилган баҳолаш усулида келтирилган кибериктисодий хужум улушлари “Глобал киберхавфсизлик дастури” доирасида ҳисоботлардан шакллантирилди. Шунингдек, баҳолаш жадвалида тиббий дори воситаларининг логистик бошқа манзилга йўналтирилиши, нафақахўрларнинг нафақа маблағларининг ўмарилиши, шунингдек тўлов карталарига киберхужумлар акс эттирилмади, нега мазкур хужумлар асосан мулоқот қилиш орқали амалга оширилган.

Энергетика саноати корхоналарининг ташкилий-иқтисодий фаолиятида ахборот хавфсизлиги механизмлари юқори конфиденциалликга эга бўлиб, уни жаҳон тажрибасида тегишли йиллик ҳисоботлар, стратегик ҳамда ҳамкорлик дастурлари ва лойиҳалар орқали тадқиқ этиш асосида чегара ҳосил қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Глобальная программа кибербезопасности (ГПК) МСЭ. Основа для международного сотрудничества в области кибербезопасности.
2. Steve Grobman. The Second Economy: The Race for Trust, Treasure and Time in the Cybersecurity War. Apress. 2016 y, 374 p
3. Woody, C., and Creel, R., 2021: Six Key Cybersecurity Engineering Activities for Building a Cybersecurity Strategy. Carnegie Mellon University, Software Engineering Institute's Insights (blog), Accessed October 16, 2023, <https://insights.sei.cmu.edu/blog/six-key-cybersecurity-engineering-activities-for-building-a-cybersecurity-strategy/>
4. <https://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>
5. Nasdaq CTA Cybersecurity IndexSM Methodology. 2015 y <https://www.betashares.com.au/wp-content/uploads/2016/10/Nasdaq-CTA-Cybersecurity-IndexSM-Methodology-1.pdf>
6. Dolan (muallif), Diana Barrero Zalles. Transparency in ESG and the Circular Economy: Capturing Opportunities Through Data. Business Expert Press 2021 y, 176 p
7. Шитова Ю.Ю., Шитов Ю.А. Современные тренды экономической кибербезопасности. Мир новой экономики. 2019;13(4):22-30. <https://doi.org/10.26794/2220-6469-2019-13-4-22-30>
8. Angus Bancroft. The Darknet and Smarter Crime: Methods for Investigating Criminal Entrepreneurs and the Illicit Drug Economy (Palgrave Studies in Cybercrime and Cybersecurity). Palgrave Macmillan, 2019 y, 254 p
9. Лахани К. Янсити М. Цифровое преимущество. Искусство конкурировать в эпоху искусственного интеллекта. Бамбора, М.: 2021 г, 319 стр, Павлюк Ю. Digital всемоуций. 101 инструмент для повышения продаж с помощью цифровых технологий. Эксмо, 2021 г, 208 стр.

10. Mukhammadkhuja Sobirkhuja ugli Saitkamolov. LEGAL FUNDAMENTALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENERGY INDUSTRY ENTERPRISES, Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation, 45360-45374, 2022

11. Сaitкамоллов Мухаммадхужа Собирхужа угли. (2022). Современные тенденции развития энергетики. Техасский журнал междисциплинарных исследований , 6 , 222–230. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/1087>.

12. Saitkamolov Mukhammadkhuja Sobirkhuja ugli. “Modern Tendencies in the Development of the Energy Industry”. Texas Journal of Multidisciplinary Studies 6 (March 27, 2022): 222–230. Accessed November 7, 2023. <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/1087>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559742>

**ELEKTR ENERGETIKA SANOATIDA TASHKILY-IQTISODIY
FAOLIYATINING AXBOROT XAVFSIZLIGINI MODELLASHTIRISH
ISTIQBOLLARI**

Korabayev Eldor Alijonovich

TATU, Axborot xavfsizligi kafedrası katta o'qıtuvchisi

doda.uzb@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Elektr energetika sanoatida tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining axborot xavfsizligini modellashtirish istiqbollari, Drift modelining raqamli texnologiyalarni optimallashtirish matritsasi, Bosqichma-bosqich muqobil tanlovlar algoritmlari keltirilgan bo'lib, muallif yondoshuvi ham taqdim etilgan.

***Kalit so'zlar:** kiberxavfsizlik iqtisodiyoti, kibergigiena, kiberhujumga qarshi chora-tadbirlarni iqtisodiy asoslari.*

**PROSPECTS FOR MODELING INFORMATION SECURITY OF
ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ACTIVITIES IN THE ELECTRIC
POWER INDUSTRY**

ABSTRACT

This article presents the prospects for modeling information security of organizational and economic activities in the electric power industry, the Drift model's digital technology optimization matrix, and step-by-step alternative selection algorithms, and also presents the author's approach.

***Keywords:** economics of cyber security, cyber hygiene, economic foundations of cyber attack measures.*

KIRISH. Elektr energetika korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining axborot xavfsizligini ta'minlash o'z ichiga kiberxavfsizlik iqtisodiyotining modellarini qamrab olgan holda unda faoliyatlararo axborot bog'liqligini tanqislik, noaniqlik, ma'lumotlar ustidan hukmronlik hamda tezkor o'zgarishlarni mohirona boshqarishga xizmat qiladi. Nanoiqtisodiyotda axborot texnologiyalari iqtisodchi olimlarning tavsiyasiga ko'ra, kiberxavfsizlik iqtisodiyotining modellari korxonaning xavfsizlik holatining ma'lum hamda noma'lum darajalarini ekonometrik baholashda induktiv yondashuvga asosan tadqiq etadilar.

So'nggi yillarda kiberhujumlar dasturlarning viruslariga qarshi antivirus dasturlarining o'zidan kelib chiqmoqda. So'nggi besh yillik kiberxavfsizlik iqtisodiyotini tahlil qilganda Skandinaviya, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Hindiston, Avstraliya hamda Braziliya singari mamlakatlar iqtisodiy infratuzilmani kiberhimoya qilish maqsadida izchil investitsiyalarni kiritmoqdalar. Ularning aksariyat qismi neft-gaz, logiyatika, energetika hamda avtomobilsozlik faoliyatiga safarbar etilib, banklarning ishtiroki tobora pasayib bormoqda. Demak, banklarning hisob raqamlarining kiberhujumga bardoshlilik emas, balki unda manzilli qidirish tizimining mukammalligi tufayli kiberhujumlarning tahdididan past darajadagi risk bilan holi sanaladi. Biroq, bu holat boshqa soha va tarmoqlar uchun risk ko'rsatkichi xavfni baholash yuzasidan yetarlicha chora-tadbirlar qo'llashga da'vat etadigan darajada sanaladi.

Kiberxavfsizlik iqtisodiyoti investitsion faoliyati 2002-yilda L.A.Gordon tomonidan kiritilgan bo'lib, axborot tizimlari bo'yicha operatsiyalarni davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi hamda kelgusi 10 yil ichida mazkur sohaga investitsiyalar oqimining multistatsionar oqimi amalga oshirilishini bashorat qilgan.

¹ Darhaqiqat, so'nggi besh yil ichida axborot aktivlarining xavfsizligiga Osiyo mamlakatlaridan 33, Lotin Amerikasi mamlakatlaridan 4, Yevropa mamlakatlaridan 12 hamda Shimoliy Amerikadan 3 ta mamlakat kiberxavfsizlik uchun investitsion

¹ Gordon L. A., Loeb M. P., The economics of information security investment, ACM Transactions on Information and System Security (TISSEC) 5 (2002) 438–457

loyihalar qabul qilgan. AQSh iqtisodchi olimi Kuxning fikriga ko'ra, kiberxavfsizlikning asosiy muammosi - bu iqtisodiy muammolar emas, balki tashkiliy muammolardir. Bu esa uning iqtisodiy qo'llab-quvvatlanmasligi tufayli na mexanizm va model shaklida o'zini namoyon etadi. Yagona iqtisodiy-matematik xususiyati xos bo'lib qolaveradi. Ammo, bu singulyar oqimlarni keltirib chiqaradi, buning natijasida kiberhujumlarning iqtisodiy risk darajasi yanada oshadi.¹

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Kiberxavfsizlik iqtisodiyotida izlanishlar olib borish davomida monotizimning ilmiy-amaliy hamda kibergigiyenaga amal qilgan holda Kuxning Drift modelidan foydalanish asosida issiqlik elektrostansiyalarning axborot xavfsizligining iqtisodiy samaradorligini ta'minlanishini asoslash tavsiya etiladi. Mazkur model aslida raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirilgan barcha texnika vositalari uchun mo'ljallangan bo'lib, uning asosiy ustunlik jihati iqtisodiy konseptual asosga hamda axborot texnologiyalarining dasturiy tuzilmasi bilan mutanosib hisoblay olish jihatlari mavjud. Shunga ko'ra, uning issiqlik elektrostansiyalaridagi raqamli texnologiyalarga kiberhujumdan himoya qilishning texnik-iqtisodiy jihatdan matematik-modellashtirilgan sarhisobini qilish mumkin.

Drift modeli asosida hisob-kitob qilishda raqamli texnologiyalar matritsasini tuzish taqozo etiladi. (1-rasm)

Bu yerda:

m-xom ashyo materiallariga javob beruvchi raqamli texnologiyalarning himoya darajasi;

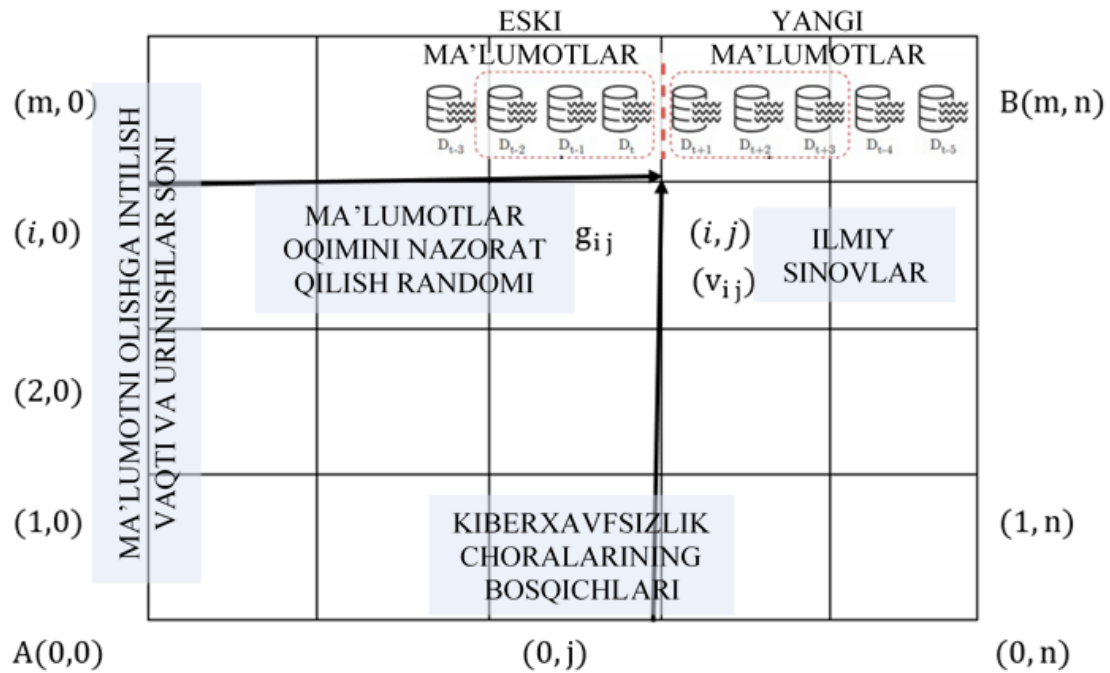
n-ishlab chiqarish jarayonlarining raqamli texnologiyalari himoya darajasi;

g-kiberxavfsizlikning iqtisodiy risk darajasi;

i-texnologiyalar soni;

j-texnologiyalarning qiymati;

¹ Kuhn T. S., The structure of scientific revolutions, University of Chicago press, 2012

1-rasm. Drift modelning raqamli texnologiyalarni optimallashtirish matritsasi¹

A-daromadliligi;

B-likvidligi.

I dan j ga o'tishda xarajatlarning gorizontaldan vertikalga o'zgarishi kiberxavfsizlik risk darajasini aniqlashga yordam beradi. Ya'ni har qanday kiberhujum an'anaviy ishlash tizimini o'z holiga qo'yganda ro'y bermaydi, unda qaysidir element albatta o'zgartiriladi va matritsaviy o'zgarish, ya'ni antimatritsa qiymatlari kelib chiqadi. Uning o'zgarishi natijasi v_{ij} ning, ya'ni o'zgarishlarga (kiberhujumlarga) bardosh bera olish darajasini belgilab beradi. Bu esa kiberhujumlarning iqtisodiy jihatdan himoyalash dasturining standartiga hamda dasturiy tilining ishlab chiqaruvchining o'rnatgan va bergan dasturiy buyruqlarini ta'minlashning har tomonlama inobatga olinganligiga, shuningdek, iqtisodiy axborot tizimi bloklariga javob bera olishiga bog'liqdir.

A nuqtada daromadlilik 0 ga teng bo'lib, bunda iqtisodiy zararining yetkazilmaganligini, iqtisodiy ma'lumotlarning daxlsizligini hamda elektrostansiyadan

¹ Tashakkori A, C. Teddlie, C. B. Teddlie, Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches, volume 46, Sage, 1998

uzatma panellarinidan elektr energiyasini yo'naltirishga tegishli o'zgarish bo'lmaganligini anglatadi. Bu esa samaradorlikni bir muncha bo'lsada oshirishga xizmat qiladi, ya'ni V nuqtada xom ashyo va ishlab chiqarish jarayonlaridagi texnologiyalarning himoya darajalarining o'zaro aloqadorligidan kelib chiqadi.

m, n hamda iqtisodiy yo'qotishlar uchun g_{ij} , v_{ij} ($i=0,1,2,\dots,m$; $j=0,1,2,\dots, n$) himoya tizimida asosiy komponent himoya dasturlari bilan navbatma-navbat o'zining vazifasini o'tashi ko'zda tutiladi (eskirgan va yangi dastur bo'lishidan qat'iy nazar). Ularning matematik matritsaviy jihatdan $n(m+1)$ ning ortib borishi natijasida g_{ij} va $m(n+1)$ ning ortishi natijasida v_{ij} dagi o'zgarishlar mutanosibligini saqlaydi.

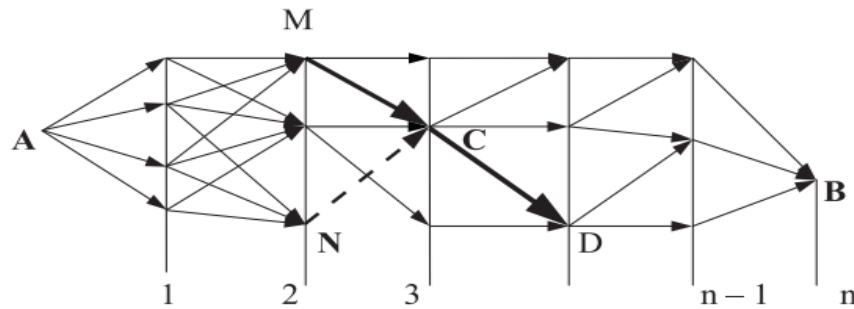
O'zgarishlarning oraliq farqini aniqlashda barcha tanlovlarni qayta tarkiblash usulidan foydalanish A nuqtadan V nuqttagacha jarayonlarning matritsaviy trayektoriyasini qiymatlarini va risk koeffitsiyentlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ammo, ushbu usulning eng katta kamchiligi shundan iboratki, unda variantlarni cheksiz ko'rmaydi, chegaraviy tanlovlarni har dekada orasida hisoblaydi. Har bir tanlov A nuqtadan V nuqtaga qadar m yo'qotishlar vertikaliga hamda n yo'qotishlar gorizontalgacha o'zgaradi, ammo uning optimallashtirilishida ikkala chiziq yotqiziqklarining ikki tomonlama yondashuvidan kelib chiqqan holda sarhisob qilinadi. Bizning holatimizda himoya tizimlari tanlovlar majmuasidan tegishlisi faollashtirilib o'zini orqali biroz ichki dasturlarni algoritmini buzishiga sabab bo'lishi mumkin. Ulardagi yolg'on qopqon ma'lumotlarni almashinuvi evaziga himoya qilinadi.

$$S = \frac{(m+n)!}{m!n!}(1)$$

Bu yerda S=kiberxavfsizlik himoyasining tanlovlari orasidagi yo'qotishlari;
m=n=10;

Bizning holatimizda S=184756 ga teng.

Keyingi hisob-kitob qilish tartibida m=n=1 ga tenglashtirilib, bunda asosiy optimallashtirilishi lozim bo'lgan tanlov bitta bo'lishi lozimligini anglatadi. (2-rasm).

2-rasm. Bosqichma-bosqich muqobil tanlovlar algoritmi¹

Tanlovlarning optimalligi aniqlangach ularni tashkiliy-iqtisodiy faoliyat yuzasidan ekonometrik jihatdan bashoratlaymiz.

v_i , g_j , N_j tanlovlarning chiziq yotqiziqalarida absissa o'qida approksimatsiyalashgan siniq chiziqlarni x ($i=1,2,\dots,n$) sifatida olinsa, uning chegarlanishini 10 birlik ichida 3 turga ajratamiz:

1. $v_m \geq A_m$ yoki $v_n \geq A_n$ m va n ba'zi tanlovlarni hisobga olganda;
2. $g_j \leq (v_{j+1} - v_j)/B_{j+1} \leq B_j$;
3. $N_j \leq (v_{j+1} - v_j)/B_{j+1} - (v_{j+1} - v_j)/B_{j+1} \leq D_j(C, M)$.

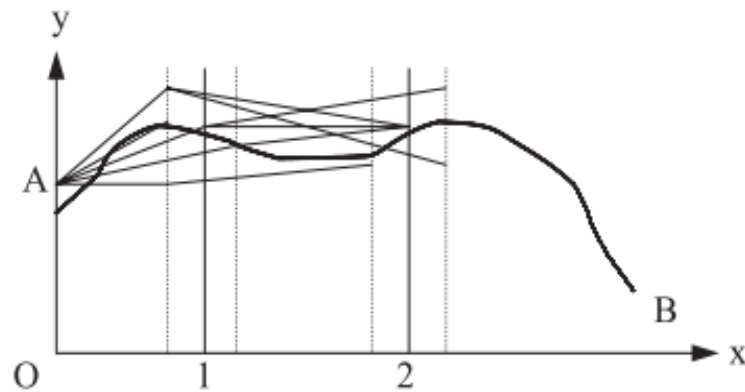
Bu yerda noma'lum ordinatalar siniq tanlov chiziqlari orasidan muqobilini topishga xizmat qiladi.

Ikkinchi turdagi tanlovning chegaralanishi dastlabki hosilani diskret analogli chegarasi sanalib, uning x bilan burchak bilan yasagan tangens burchak og'ishi approksimativ siniq chiziqqa keltiradi.

Uchinchi turdagi tanlov turli elementlarning kombinativ hosilasining natijaviyligi tufayli turli burlaklarga og'ish xususiyati mavjud emas. Kichik burchak og'ishida ham chegaraviy trass chiziqli holatni hosil qiladi.

Shunga ko'ra, 3 tanlovni fiksatsiyalashda eng kam og'ishlarga ega burchak qiyaligiga ega chegaviy chiziqlarning diskret analogiga to'xtash maqul sanaladi. Uning burchak og'ishi qiymatda 0,001 asosida ma'lumotlarning daxlsizligini saqlashga hamda kiberhujumda hujum manzilini yolg'on mo'ljaliga, ya'ni mavjud ahamiyatsiz tanlovga yo'naltirishga qaratiladi. (3.3.-rasm).

¹ Структченко В.И. Методы оптимизации и прикладных задачах.-М.:МОЛОН-Пресс, 2012-320 с.

3-rasm. Tanlovlarni himoyalash approksimativ sxemasi¹

Bizda ya'ni bir masala oldimizda ko'ndalang bo'ladi, 3 tanlovdan 1 biri o'zini oqladi. Qolgan ikki tanlovlarni «ishtirokchi afzalligi» orqali kutilayotgan riskni baholash imkoniyati yuzaga keladi. Demak, bizda ikki tanlovdan 50 foizi korxonaga foydasiga 2 tanlovning xizmat qilishi hamda 1 tanlovning bizga xizmat qilmasligining 50 foizi ehtimoli tursa, biz uni sarhisoblashda matematik kutish (W) formulasidan foydalanamiz (2).

$$w = \sum_{i=1}^N (B_i \times A_i) \quad (2)$$

B_i -tanlovning ijobiy yoki salbiy natija berishi;

A_i -tanlovning pul qiymati yoki zarari;

N -ehtimolli natijalarning soni.

$$W = (0,5 \times 2) + (0,5 \times (-1)) = 1 + (-0,5) = 0,5$$

Endilikda uning yo'qotishlarini, himoya darajasini va kombinatsion elementlar o'zgarishini hisoblash talab etiladi.

$$W = ((1/38) \times 35) + ((37/38) \times (-1)) = (0,02631578947 \times 35) + (0,9736842105 \times (-1)) = (0,9210526315) + (-0,9736842105) = -0,05263157903.$$

Birinchi tanlov holatida qolgan ikki tanlovning ham befoyda bo'lishiga olib keladi, shunga ko'ra, butunlay 0 ga teng tanlovni aks ettirmagan ma'qul, ya'ni uni ma'lum qiymatga to'ldirish tavsiya etiladi. Yo'qsa, korxonaga o'rtacha 5,26 foiz iqtisodiy zarar ko'rish ehtimoli mavjud. Bordiyu, mazkur tanlovlarni sonini 5 taga

¹ Структченко В.И. Методы оптимизации и прикладных задачах.-М.:МОЛОН-Пресс, 2012-320 с.

oshirsa u holda o'rtacha 26,3 foiz iqtisodiy talofatga uchrash mumkin. Uning natijasida korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining yo'qotishlari yuzaga keladi:

$$W=(-0,0526*1)+(-0,0526*10)+(-0,0526*5)=-0,0526-0,526-0,263=-0,8416$$

Bu holatda korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining axborot xavfsizligi 84 foiz zarar ko'rish ehtimoliga uchraydi. Bordinu, har bir hujum qilingan elementga ma'lum bir qiymat qo'yganda korxonaga 2 foiz yutqizishi mumkin xolos. Shu bois, tanlovlarni kuchaytirish orqali ularni bartaraf etishga butunlay erishilmasa-da, ularni yumshatish hamda chegaraviy so'ndirish imkoniyatidan foydalanish mumkin.

NATIJARLAR. Yuqoridagi hisob kitoblarga ko'ra modelning statsionarligini hisoblashda tashkiliy-iqtisodiy faoliyatning elementlarini prognozlashtirib ko'rish talab etiladi.

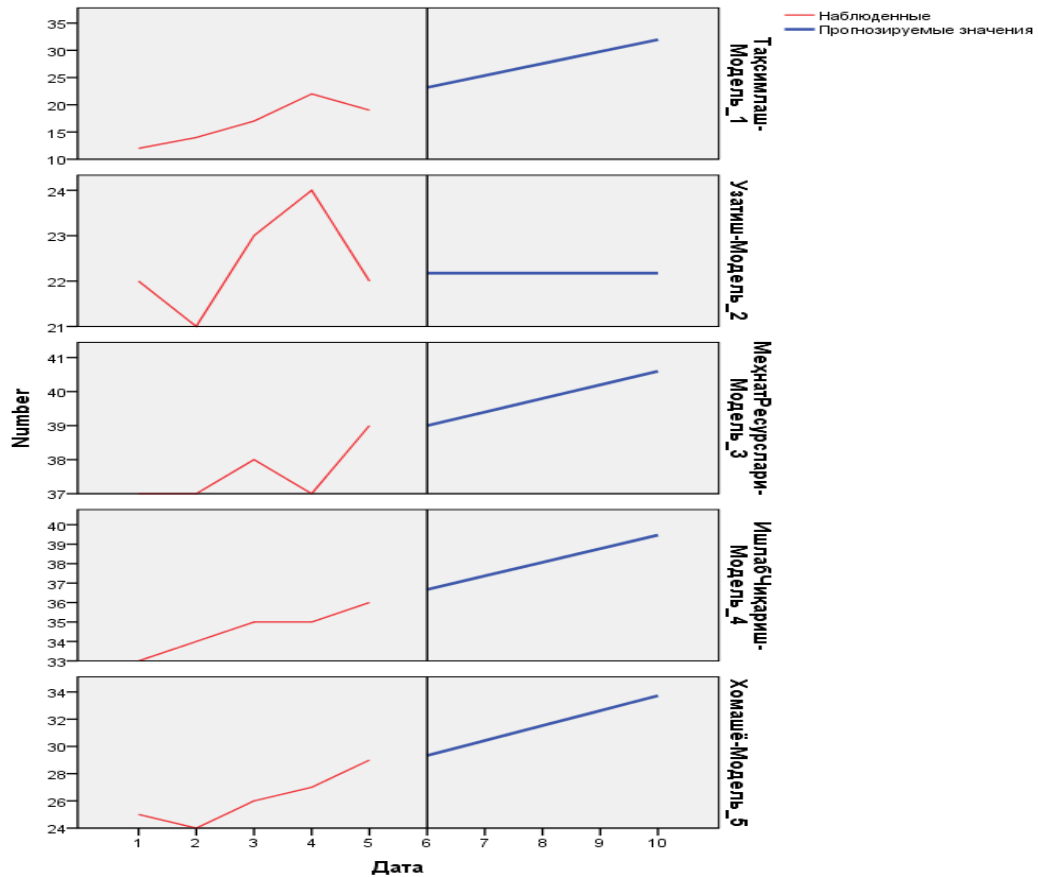
1-jadval

Drift modeli asosida ekonometrik kuzatishlar¹

<i>Modelni miqdoriy qiymatlarini yetkazish ko'rsatkichlari</i>										
Statistik yetkazish	SE	Mini mum	Maksi mum	Protsentil						
				5	10	25	50	75	90	95
Statsionar R-kvadrat	0,202	0,415	0,908	0,415	0,415	0,541	0,819	0,889	0,908	0,908
R-kvadrat	0,410	-0,127	0,917	-0,127	-0,127	0,155	0,675	0,848	0,917	0,917
KSKO	0,846	0,379	2,609	0,379	0,379	0,577	1,047	1,910	2,609	2,609
SOMO	2,874	0,696	7,877	0,696	0,696	0,936	2,485	5,804	7,877	7,877
MOMO	5,510	1,357	15,470	1,357	1,357	2,299	5,169	11,737	15,470	15,470
SMO	0,490	0,241	1,515	,241	,241	,341	,638	1,183	1,515	1,515
MMO	1,102	0,475	3,403	,475	,475	,837	1,292	2,662	3,403	3,403

Yuqorida keltirilgan ekonometrik kuzatishlarni tahlil qilganda, drift modeli asosida prognozlashning Barlett A. Testiga ko'ra statsionarligini tekshirish natijalarining ehtimoli ko'rsatkichlardan foydalanishimiz mumkin, shuningdek xatoliklar foizi 3,4 foizdan kichik sanaladi. Bu umumholda ijobiy natijaviylikni namoyon etadi.

¹ Barlett A. Testiga ko'ra SRSS Statistic 2.0 dasturida qilindi

4-rasm. Drift modelida omillar nisbati¹

Shuningdek, Barlett A. testiga ko‘ra qolgan asosiy ko‘rsatkichlarning solishtirilishi orasidagi omillar nisbati 5:3:1 sanaladi.

2-jadval

Drift modeli asosida «Toshkent IES» AJning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining kiberxavfsizligining ta’minlanish darajasi (foizda)²

Model	2023	2024	2025	2026	2027
Taqsimlash	23,17	25,37	27,57	29,77	31,97
Uzatish	22,17	22,17	22,17	22,17	22,17
Mehnat resurslari	39,00	39,40	39,80	40,20	40,60
Ishlab chiqarish	36,67	37,37	38,07	38,77	39,47
Xomashyo	29,33	30,43	31,53	32,63	33,73

¹ Barlett A. Testiga ko‘ra SRSS Statistic 2.0 dasturida qilindi

² Muallif ishlanmasi

MUHOKAMA

Xomashyo 2024-yilda kiberhimoyaning salkam 30 foizida saqlanib, unga egalik qilmoqchi bo'lganlarning 19 foizini kamaytirishga erishishi kutiladi. 2025-yilga kelib mazkur ko'rsatkich deyarli foizlarda o'zgarishlar namoyon etmasada, barqaror ko'rsatkichni 2027-yilga qadar saqlay oladi.

Ishlab chiqarish jihatdan korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining kiberhujumga bardoshlilik sezilarli darajada oshib, ishlab chiqarish 2023-yildan boshlab 2027-yilga qadar o'rtacha 0,9 foizga oshib boradi. Bu esa kibergigiyenani saqlashda 44 foiz samaradorlik namoyon etgan hisoblanadi.

Eng zaif va kiberhimoyaga bardosh berishga moyilligi past mehnat resurslarining kiberxavfsizlik jihatdan tashkiliy-iqtisodiy faoliyatdagi darajasi sezilarli ravishda oshib, 2023-yilda 39 foizni tashkil etishi bilan 2027-yilga kelib 10 foiz ortiq natijaviylikni keltirishi kutiladi. Bu har bir korxonaning amaliy faoliyatida muhim atributlardan sanalgani bois, tadqiq etilayotgan korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining kiberxavfsizlik mehanizmning samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Elektr energiyani uzatish tizimida korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatidagi xavfdan holi bo'lish darajasi barqaror 22,17 foizni tashkil etadi. Buning boisi shundaki, raqamli texnologiyalarning elektrostansiyaning aynan shu jarayonida yolg'on ma'lumotlar taqdim etilishi hisobiga kiberhujum darajasi kuzatilishi ehtimoli 3 foizni tashkil etadi.

Taqsimlash tizimi doirasida korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining mexanizmi yanada faol ish berganidan darak beradi, pronozga ko'ra ushbu ko'rsatkichlar o'suvchi xarakterga ega sanaladi. Yuqorida keltirilgan tashkiliy-iqtisodiy faoliyatni kiberxavfsizligi mexanizmini faollashtirish tavsiya etiladi.

XULOSA

AQSh iqtisodchi olimi Kuxning fikriga ko'ra, kiberxavfsizlikning asosiy muammosi bu iqtisodiy muammolar emas, balki tashkiliy muammolardir. Bu esa uning iqtisodiy qo'llab-quvvatlanmasligi tufayli na mexanizm va na model shaklida o'zini namoyon etadi. Uning yagona iqtisodiy-matematik xususiyati xaos bo'lib qolaveradi.

Bu singulyar oqimlarni keltirib chiqaradi, natijada kiberhujumlarning iqtisodiy risk darajasi yanada oshadi.

Drift modeli asosida prognozlashning Barlett A. testiga ko'ra statsionarligini tekshirish natijalarining ehtimolli ko'rsatkichlardan foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, xatoliklar foizi 3,4 foizdan kichik, ya'ni ijobiy natija sanaladi.

Mexanizmning taqsimlash tizimi doirasida korxonaning tashkiliy-iqtisodiy faoliyatining mexanizmi yanada faollashuvidan darak beradi, prognozga ko'ra ushbu ko'rsatkichlar o'suvchi xarakterga ega sanaladi. Shunga ko'ra, taklif etilgan tashkiliy-iqtisodiy faoliyatni kiberxavfsizligi mexanizmini faollashtirish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Глобальная программа кибербезопасности (ГПК) МСЭ. Основа для международного сотрудничества в области кибербезопасности.
2. Steve Grobman. The Second Economy: The Race for Trust, Treasure and Time in the Cybersecurity War. Apress. 2016 y, 374 p
3. Woody, C., and Creel, R., 2021: Six Key Cybersecurity Engineering Activities for Building a Cybersecurity Strategy. Carnegie Mellon University, Software Engineering Institute's Insights (blog), Accessed October 16, 2023, <https://insights.sei.cmu.edu/blog/six-key-cybersecurity-engineering-activities-for-building-a-cybersecurity-strategy/>
4. <https://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>
5. Nasdaq CTA Cybersecurity IndexSM Methodology. 2015 y <https://www.betashares.com.au/wp-content/uploads/2016/10/Nasdaq-CTA-Cybersecurity-IndexSM-Methodology-1.pdf>
6. Dolan (muallif), Diana Barrero Zalles. Transparency in ESG and the Circular Economy: Capturing Opportunities Through Data. Business Expert Press 2021 y, 176 p
7. Шитова Ю.Ю., Шитов Ю.А. Современные тренды экономической кибербезопасности. Мир новой экономики. 2019;13(4):22-30. <https://doi.org/10.26794/2220-6469-2019-13-4-22-30>
8. Angus Bancroft. The Darknet and Smarter Crime: Methods for Investigating Criminal Entrepreneurs and the Illicit Drug Economy (Palgrave Studies in Cybercrime and Cybersecurity). Palgrave Macmillan, 2019 y, 254 p

9. Лахани К. Янсити М. Цифровое преимущество. Искусство конкурировать в эпоху искусственного интеллекта. Бамбора, М.: 2021 г, 319 стр, Павлюк Ю. Digital всемонущий. 101 инструмент для повышения продаж с помощью цифровых технологий. Эксмо, 2021 г, 208 стр.
10. Mukhammadkhuja Sobirkhuja ugli Saitkamolov. LEGAL FUNDAMENTALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENERGY INDUSTRY ENTERPRISES, Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation, 45360-45374, 2022
11. Сaitкамоллов Мухаммадхужа Собирхужа угли. (2022). Современные тенденции развития энергетики. Техасский журнал междисциплинарных исследований , 6 , 222–230. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/1087>.
12. Saitkamolov Mukhammadkhuja Sobirkhuja ugli. “Modern Tendencies in the Development of the Energy Industry”. Texas Journal of Multidisciplinary Studies 6 (March 27, 2022): 222–230. Accessed November 7, 2023. <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/1087>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559754>

ENHANCING ENGLISH SPEAKING SKILLS IN PRIMARY CLASSES (3RD AND 4TH) AS A FOREIGN LANGUAGE

Akmaljonova Makhliyo Ilyosbek qizi

Master's degree student of Namangan state institute of foreign languages named after Iskhaqhan Ibrat

Gmail: Makhliyoakmaljanova@gmail.com

Academic advisor: **Erkulova Feruza Melikuziyevna**

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, PhD

Abstract: *In an increasingly globalized world, the ability to speak English is becoming essential for young learners, particularly those in primary education. This article examines a variety of effective methods and activities that both educators and parents can adopt to enhance English speaking skills in students in the 3rd and 4th grades. Through a review of existing literature, the significance of early language acquisition is highlighted, drawing on influential theories such as Krashen's Input Hypothesis, Swain's Output Hypothesis, and Vygotsky's Social Development Theory. These theories collectively emphasize the importance of comprehensible input, active language practice, and social interaction in the process of learning a new language. The article categorizes key strategies into three main areas: creating a nurturing environment, utilizing engaging activities, and incorporating technology. It highlights the necessity of fostering a safe classroom atmosphere, employing role-playing and storytelling to captivate students' interest, and using digital tools as effective means to boost students' confidence and skills in spoken English. By implementing these strategies, educators can lay a strong groundwork for effective communication, academic success, and cultural understanding among young learners.*

Key words: *English language acquisition, primary education, speaking skills, early language learning, teaching strategies, interactive activities, classroom engagement, language development, communication skills, student participation, peer interaction, technology integration, language games, vocabulary building, fluency practice.*

**BOSHLANG'ICH (3 VA 4) SINFLARDA CHET TILI SIFATIDA INGLIZ
TILIDA SO'ZLASHUV KO'NIKMALARINI OSHIRISH**

Akmaljonova Mahliyo Ilyosbek qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti magistratura talabasi

Gmail: Makhliyoakmaljanova@gmail.com

Ilmiy maslahatchi: **Erqulova Feruza Meliquziyevna**

Pedagogika fanlari doktori, PhD

***Annotatsiya:** Borgan sari globallashib borayotgan dunyoda ingliz tilida so'zlashish qobiliyati yosh o'quvchilar, ayniqsa boshlang'ich ta'limdagilar uchun zarur bo'lib bormoqda. Ushbu maqolada 3 va 4-sinf o'quvchilarida ingliz tilida so'zlashuv ko'nikmalarini oshirish uchun o'qituvchilar ham, ota-onalar ham qo'llashi mumkin bo'lgan turli samarali usullar va tadbirlar ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali, Krashenning kirish gipotezasi, Swainning chiqish gipotezasi va Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi kabi nufuzli nazariyalarga asoslanib, tilni erta o'zlashtirishning ahamiyati ta'kidlanadi. Ushbu nazariyalar birgalikda yangi tilni o'rganish jarayonida tushunarli kiritish, faol til amaliyoti va ijtimoiy o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidlaydi. Maqola asosiy strategiyalarni uchta asosiy yo'nalishga ajratadi: tarbiyalash muhitini yaratish, qiziqarli faoliyatdan foydalanish va texnologiyani birlashtirish. Bu sinfda xavfsiz muhitni yaratish, talabalarning qiziqishini jalb qilish uchun rolli o'yinlar va hikoyalardan foydalanish va o'quvchilarning ingliz tilida so'zlashuv qobiliyatini oshirish uchun raqamli vositalardan samarali vosita sifatida foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar yosh o'quvchilar o'rtasida samarali muloqot, akademik muvaffaqiyat va madaniy tushunish uchun mustahkam zamin yaratishi mumkin.*

***Kalit so'zlar:** ingliz tilini o'zlashtirish, boshlang'ich ta'lim, nutq ko'nikmalari, tilni erta o'rganish, o'qitish strategiyalari, interfaol faoliyat, sinfda faollik, tilni rivojlantirish, muloqot qobiliyatlari, o'quvchilar ishtiroki, tengdoshlar bilan muloqot, texnologiya integratsiyasi, til o'yinlari, so'z boyligini oshirish, ravon gapirish amaliyoti.*

ПОВЫШЕНИЕ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В НАЧАЛЬНЫХ (3 И 4) КЛАССАХ КАК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Акмалжонова Махлиё Илёсбек кизи

Магистрантка Наманганского государственного института иностранных языков имени Исхакхана Ибрата

Gmail: Makhliyoakmaljanova@gmail.com

Научный руководитель: **Еркулова Феруза Меликузиевна**
Доктор философии в области педагогических наук, PhD

***Аннотация:** В условиях все большей глобализации способность говорить на английском языке становится необходимой для молодых учащихся, особенно в начальной школе. В этой статье рассматриваются различные эффективные методы и виды деятельности, которые могут использовать как педагоги, так и родители для повышения навыков говорения на английском языке у учащихся 3 и 4 классов. С помощью обзора существующей литературы подчеркивается важность раннего освоения языка, опираясь на влиятельные теории, такие как гипотеза входа Крашена, гипотеза выхода Суэйна и теория социального развития Выготского. Эти теории в совокупности подчеркивают важность понятного ввода, активной языковой практики и социального взаимодействия в процессе изучения нового языка. Статья классифицирует ключевые стратегии по трем основным направлениям: создание благоприятной среды, использование увлекательных занятий и внедрение технологий. Она подчеркивает необходимость создания безопасной атмосферы в классе, использования ролевых игр и рассказывания историй для увлечения интереса учащихся и использования цифровых инструментов в качестве эффективных средств повышения уверенности и навыков разговорного английского языка у учащихся. Реализуя эти стратегии, педагоги могут заложить прочную основу для эффективной коммуникации, академического успеха и культурного взаимопонимания среди молодых учащихся.*

***Ключевые слова:** освоение английского языка, начальное образование, навыки говорения, раннее изучение языка, стратегии обучения, интерактивные занятия, вовлечение в класс, развитие языка, навыки общения, участие учащихся, взаимодействие со сверстниками, интеграция технологий, языковые игры, построение словарного запаса, практика беглости речи.*

Introduction. In today's globalized world, proficiency in English has become increasingly important, especially for young learners. For children in primary classes (3rd and 4th grades), developing speaking skills in English as a foreign language can set the foundation for effective communication, academic success, and cultural understanding. This article explores various strategies and activities that teachers and parents can implement to enhance English speaking skills in young learners.

Literature Review. Research indicates that early language acquisition is critical for long-term language proficiency. According to Krashen's Input Hypothesis (1982), language learners acquire language more effectively when they are exposed to comprehensible input that is slightly above their current level of proficiency. This implies that teachers should provide opportunities for students to engage with language that challenges them but is still understandable.

Swain's Output Hypothesis (1985) emphasizes the importance of producing language as a means of learning. Swain argues that when learners are encouraged to speak, they are forced to process language at a deeper level, leading to better retention and understanding. Activities that promote speaking, such as role-playing and group discussions, align well with this hypothesis.

Furthermore, Vygotsky's Social Development Theory highlights the significance of social interaction in learning. Vygotsky posits that language development occurs through social interaction and collaborative dialogue. This theory supports the use of group work and peer interactions in language learning environments.

In a study by Goh Burns (2012), it was found that integrating speaking strategies into the curriculum significantly improved students' confidence and competence in speaking English. The study suggests that teachers should incorporate various speaking activities tailored to students' interests to enhance engagement and motivation.

Methods. A variety of strategies were identified and categorized into key areas of focus:

1. Creating a Supportive Environment

- Establishing a classroom atmosphere where students feel safe and encouraged to express their thoughts is crucial for language acquisition. Teachers can initiate icebreaker activities at the beginning of the school year to help students get to know each other and build rapport. Creating a "no wrong answers" policy can further encourage participation, as students will feel less anxious about making mistakes. Additionally, teachers should model positive language use and provide constructive feedback, focusing on what students do well before addressing areas for improvement.

Celebrating small victories, such as mastering a new phrase or successfully completing a dialogue, can significantly boost students' confidence and motivation.

2. Integrating Fun Activities

- Engaging students in role-playing activities allows them to practice real-life scenarios that they might encounter outside the classroom. For example, setting up a mock restaurant where students take turns being customers and waitstaff can be both fun and educational. Storytelling is another powerful tool; students can create their own stories or retell familiar tales using picture prompts, which helps develop their narrative skills and vocabulary. Incorporating games such as charades or “Simon Says” not only makes learning enjoyable but also encourages spontaneous speaking and quick thinking in English. These activities can be tailored to different themes or vocabulary sets, ensuring that they remain relevant and engaging for the students.

3. Utilizing Technology

- Technology can be a great ally in language learning. Language learning apps like Duolingo or Babbel offer interactive exercises that adapt to the learner's level, making practice accessible and enjoyable. Teachers can also introduce students to platforms like Flipgrid, where they can record themselves speaking on various topics and share their videos with classmates for feedback. Furthermore, utilizing educational YouTube channels can expose students to native speakers, helping them improve their pronunciation and listening skills. By integrating technology into lessons, teachers can cater to different learning styles and keep students engaged through multimedia resources.

4. Encouraging Daily Practice

- Consistent practice is key to language retention and fluency. Parents can play a significant role by incorporating English conversations into daily routines, such as discussing plans for the day or describing activities during family outings. To reinforce this practice, teachers might suggest simple homework assignments that require students to speak English at home, such as interviewing a family member about their favorite book or movie. Establishing after-school speaking clubs or conversation

circles can also provide students with additional opportunities to practice speaking in a relaxed environment. These clubs can focus on themes like storytelling, debate, or even current events, allowing students to explore diverse topics while practicing their language skills.

5. Incorporating Music and Rhymes

- Music is a powerful tool for language learning because it engages students emotionally and helps them remember vocabulary through melody and rhythm. Teachers can introduce popular English songs that are age-appropriate and easy to sing along with, encouraging students to learn the lyrics and discuss their meanings. Additionally, using nursery rhymes can be particularly effective for younger learners; the repetitive nature of rhymes aids memory retention and pronunciation practice. Activities such as creating musical performances or karaoke sessions can further enhance engagement, allowing students to showcase their speaking skills in a fun and dynamic way.

6. Promoting Group Work

- Collaborative learning fosters communication skills and builds confidence among peers. Organizing group discussions on engaging topics—such as favorite hobbies, books, or recent events—encourages students to articulate their thoughts in English while listening to others' perspectives. Teachers can implement structured group work where each student has a specific role (e.g., facilitator, note-taker) to ensure participation from all members. Pairing students for short dialogues or conversation exchanges can also be beneficial; they can practice asking questions and responding in English, which enhances their conversational skills. This peer interaction aligns with Vygotsky's theory of social development, emphasizing the importance of collaborative dialogue in language learning.

7. Utilizing Visual Aids

- Visual aids are instrumental in helping young learners grasp new vocabulary and concepts. Flashcards featuring images and words can be used for interactive activities where students practice speaking by describing the images or creating

sentences around them. Teachers can also use storyboards or comic strips to encourage students to narrate stories verbally, reinforcing both comprehension and speaking skills. Incorporating realia—real-life objects related to lessons—can provide context and make learning more tangible. For instance, bringing in items related to a lesson on food allows students to practice vocabulary in a meaningful way while engaging in discussions about their preferences and experiences.

Discussion. The findings suggest that a multifaceted approach to teaching English-speaking skills can significantly benefit primary learners. By creating an inclusive and engaging classroom atmosphere, educators can foster a love for language learning that extends beyond the classroom. The integration of technology and daily practice further supports skill development, while fun activities and collaborative work enhance motivation and confidence. Ultimately, these strategies not only improve language proficiency but also prepare students for future academic challenges and effective communication in a diverse world.

Conclusion. Enhancing English speaking skills in primary classes requires a comprehensive strategy that combines supportive environments, engaging activities, technology integration, and consistent practice. By adopting these methods, educators can create a dynamic learning experience that empowers young learners to become confident English speakers.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559764>

ABDURAUUF FITRAT ILMIY MEROSI VA UNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Kengasheva Bonu Maksimovna

Jizzax Davlat pedagogika Universiteti

O‘zbek tili va adabiyot fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning jadidchilik faoliyati, uning asarlarida o‘sha davr va zamon haqiqatlari va nuqsonlarini ochib berish haqida, hamda yoshlarning ma‘rifatli bo‘lishiga qaratilgan harakatlar, yangi alifbo haqida fikrlar tarixi batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, “Munozara” asari; alifbo, imlo masalasi, uyg‘onish, “Jamiyati hayriya”, yosh buxoroliklar, Samarqanddagi faoliyati, “Chig‘atoy gurungi”, 1938 yil 4 oktabr.

Annotation: This article describes in detail the history of Abdurauf Fitrat’s revolutionary activity, the revelation of the truths and defects of that time and era in his works, the actions aimed at the enlightenment of young people, and the history of thoughts about the new alphabet.

Key words: Jadidchilik, enlightenment, the work "Discussion"; alphabet, spelling problem, revival, "Jamiyati Hayriya", young Bukharans, activity in Samarkand, "Chigatoy Gurungi", October 4, 1938.

Аннотация: В данной статье подробно описана история революционной деятельности Абдурауфа Фитрата, раскрытие истин и недостатков того времени и эпохи в его произведениях, действия, направленные на просвещение молодежи, а также история мыслей о новом алфавите.

Ключевые слова: Джадидчилик, просветительство, произведение «Дискуссия»; алфавит, проблема правописания, возрождение, «Джамияти Хайрия», молодые бухарцы, деятельность в Самарканде, «Чигатой Гурунги», 4 октября 1938 г.

Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq".

Shavkat Mirziyoyev

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Jadidchilik (arabcha: *jadid* — yangi) — XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakatdir. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqaldi. Jadidchilik avvaliga madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan.

Jadidlar harakati Turkiston o'lkasida tasodifan shakllanib qolgan harakat bo'lmay, balki chuqur asoslarga ega, tarixiy ildizlardan oziqlangan holda vujudga keldi, shakllandi va kuchli ijtimoiy, siyosiy va amaliy mohiyatga ega bo'lgan harakatga aylandi. Bu harakat bir tomondan islom dinining asoslariga, uning ma'rifatparvarlik g'oyalariga, ikkinchi tomondan ilg'or ilm-fan yutuqlariga tayanishni, milliy qadriyat va o'zlikni saqlab qolgan holda zamon kishisini tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib olgan edi. Bu harakatni yuzaga keltirgan yana bir omil Chor hukumati amaldorlarining Rossiyadagi musulmonlarga bepisandlik qilishi va musulmon aholini oyoq uchida ko'rsatishi va buning natijasida mahalliy musulmon qatlamida paydo bo'lgan xo'rlik hissi edi. Har bir hududda jadidlarning rahbarlari bor edi. Ana shulardan biri Buxoroda – Fayzulla Xo'jayev va Abdurauf Fitrat edi.¹

¹ B.Hasanov , N Karimov - Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari "Toshkent islom universiteti" nashriyot- matbaa birlashmasi , Toshkent 2016 , 7-bet

Abdurauf Fitratni o'quvchiga alohida tanishtirishga xojat yo'q. Buxoro jadidchiligining ko'zga ko'ringan vakili. Jamoat arbobi, olim, demokrat va yozuvchi Sharq milliy-taraqqiyparvarlik harakatidagi yorqin siymosi O'zbekiston va xorijda uning ijodi va tarjimai holini batafsil o'rgangan holda fitratshunoslik yuzaga kelgan. Abdurauf Fitrat shunday yozgan: "Ey ulug' Turon, arslonlar o'lkasi. Senga na bo'ldi. Dunyoni titratgan yo'lbars bolalaring qani. Nechun tovushlari chiqmaydir?... Nechun chekindilar? Nechun ketdilar? Kurash maydonlarini o'zgalarga nechun qo'ydilar."¹

Fitrat 1909-yilda tojik tilida yozgan "Munozara" asarida ma'rifatparvar adib sifatida Buxoro amirligi idorasiga ma'lum bir islohatlarni o'tkazish g'oyasini ilgari surgan edi. Lekin biz uning bu asari haqida fikr yuritmaymiz. Uning faqatgina ikkita asari: "Bayonoti sayyohi hindi" asariga murojaat etamiz. Ulardan dastlabkisida Buxoroga kelgan xind sayyohi nomidan hikoya qilinadi. Bu asar 1912-yil Istanbulda nashr etilgan. Albatta, buxoroliklar hayoti haqida, tashqaridan kuzatgan sayyoh nomidan Fitrat o'z mulohazalarini bildirgan. Uning fikricha, ruhoniylar vakillarining qoloq va nodonligi, shariat va umuman islom xulqiy me'yorlarini notug'ri talqin qilishi, buxoroliklar hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi va buni o'z asarlarida ko'rsatib berishga harakat qildi. Ma'lumki, Buxoro butun jahonga buyuk ilm kishilari vatani, mashhur olimlar, shoirlar, tabiblarni etkazib bergan maskan sifatida mashhur bo'lgan. Biroq Buxoro va umuman, Turkiston «ilmlarning yorqin yulduzi, insoniyat kitobining nurafshon sahifasi edi, uni nodonlik botqog'iga botirdilar». Va u bunda Qur'onni o'z xohishicha talqin etuvchi Buxoro ruhoniylarini ayblaydi. Fitrat keltirgan bir qator misollar afsunlarga asoslangan tibbiyot ahvoli, xizmatga maosh to'lash tizimi bo'lmagan, va hamma narsa aholidan nohaq yig'imlar asosiga tayangan davlat boshqaruvi, adolat - da'vogar chuntagidan pul bilan o'lchanadigan sud ishlari matnni tushunmay o'qish va yodlash bilan belgilangan ta'lim, bu sohada kamchiliklar va boshqa soha vakillari bilan uchrashuvlari qiziqarli hikoya tarzida beriladi.

Buyuk o'zbek tilshunosi Fitrat 1923-1930-yillarda maktablarda o'qitilgan "Sarf" nomli o'zbek tilining birinchi grammatikasida shunday yozgan edi:

¹ "O'zbekiston adabiyoti va sa'nati" 1992 yil 5 iyun

“O‘zbek tili ham umumiy turk tilining bir tarmog‘idir. Umumiy turk tilida bo‘lgan 9 ta unli o‘zbek tilida ham mavjuddur”. Fitrat bu 9 ta unli tovushni shunday ko‘rsatgan edi: Aa, Ää, Ee, Ii, Iı, Oo, Öö Uu, Üü (9 ta harf). Ya’ni yo‘g‘on o (o‘) yonida ingichka “ö”, yo‘gon “u” yonida ingichka “ü”, yo‘gon “ı” yonida ingichka “i” tovushlari uchun harflar kerak, deb.¹

Fitrat fikricha o‘zbek tilida kuchli “singarmonizm” (tovushlarning bir-birilariga uyg‘unligi) borlig‘ini ham alohida ta’kidlab o‘tgan edi u asarining “Fonetika” bobida. Shu misollarni bergan: Ingichka “kelmäk” va yo‘g‘on “barmaq”. Shu sababdan “kelmoq” deb yozish xatoli, “kelmäk” yozish kerak deb yozgan edi . Fitrat taqdim etgan quydagi 33 harfli o‘zbek lotin alifbosi ma’qullansa, bu alifbo bugungi kunda Turkmaniston, Ozarbayjon va Turkiyada ishlatilayotgan lotin alifbolariga ham yaqin bo‘ladi, hamma turkiy xalqlar bir-birilarining asarlarini va matbuotini o‘qiy olar edilar.

Unli harflar: Aa, Ää, Ee, Ii, Iı, Oo, Öö Uu, Üü (9 ta harf)

Undoshlar: Bb, Cc, Çç, Dd, Ff, G g, Ğğ, Hh, Xx, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Dđ, Pp, Rr, Ss, Shh, Tt, Vv, Yy, Zz (24 harf). [24 + 9 = 33 ta harf]

Hozirgi jamiyatimizda alifbo, harflar masalasi dolzarb bo‘lib turgan vaqtlarda bu fikrlarning ahamiyati katta.

Fitrat 1909-yil “ Jamiyati xayriya” ning ko‘magida Istanbulga o‘qishga borgan. Yangiliklar bilan tanishgan, hamma joydagi ahvollardan xabar topgan. Ya’ni o‘zi yashab turgan hududning ahvolini tashqaridan ko‘rgan , yangiliklar kiritish zarurligini anglab yetgan. Vatanga qaytgach “ Yosh buxoroliklar” partiyasini tashkil qiladilar va firqa qo‘mitasiga kotib etib tayinlanadi.U so‘l jadidchilarga boshchilik qiladi. 1917-yil 7-aprelda namoyish o‘tkazmoqchi bo‘ladilar, ammo amir tomonidan ishtirokchilar o‘qqa tutilgach , Fitrat o‘z faoliyatini Samarqandda davom ettiradi. Samarqandda Behbudiy tashkil etgan “Hurriyat” gazetasida muharrirlik qilgan.² Gazeta sahifalarida 30 dan ortiq Fitratning she’r va maqolalari e’lon qilindi. Gazeta yopib qo‘yilgach “Chig‘atoy gurungi” tashkilotini tuzishga kirishdi. Fitratning o‘zi bu tashkilot faoliyati

¹ Abdurauf Fitrat, Sarf (1930), “Yo‘g‘onlik-ingichkalik”, 5-b

² Hamidulla Boltaboyev - Abdurauf Fitrat “Yoshlar nashriyot uyi” Toshkent- 2022 7-bet

haqida shunday ma'lumot beradi: "Turk tillarini, turk adabiyotini birlashtirish shiori ostida ish ko'rildi. Maktablarda usmonli tili, usmonli adabiyoti ona tili darslari o'rnida qabul qilindi. Mana shu harakatga qarshi... "Chig'atoy gurungi" tashkil qilindi". Bunday so'zlardan seziladiki, "Chig'atoy gurungi" "panturkizm" (umumturkchilik) g'oyalarini emas, balki o'zbek tili, adabiyoti, tarixi va san'ati masalalariga ko'proq e'tibor bergan. Tashkilotning asosiy maqsadlaridan biri arab imlosini isloh qilib, o'zbek tilining tovush xususiyatlariga mos keladigan yangi yozuv tizimi yaratish edi. Tashkilotning bu maqsadi ayni o'sha yillarda emas, bir necha yil o'tgach, 1921-yilgi Til va imlo qurultoyida amalga oshirildi. "Chig'atoy gurungi" til va imlo masalalaridan tashqari, bevosita adabiyot bilan chuqur mashg'ul bo'lgan ilmiy-badiiy jamiyat ham sanaladi. Fitrat Turkiston Xalq dorilfununida, Buxoro jumhuriyatida ishladi. 1921- yil 23-sentabrda Fitrat tahriridan chiqqan "Buxoro xalq sho'rolar jumhuriyati Konstitutsiyasi" qabul qilindi. Davlat lavozimidan bo'shagach, ijod bilan mashg'ul bo'ldi. Fitratning poetik merosida "Sharq" deb nomlangan kichik doston salmoqli mavqega ega. Unda shoir o'tli Sharqning "dardli, og'ir yaralarini yorib" ko'rsatadi:

*Biroq, bu kun ezilar kim bu o'lka,
Har tomondan talanmishdir yo'lsizcha.*

4-oktabr Turkiston milliy ozodlik harakati faollari ommaviy qirg'in qilingan sana edi va bu kunda millatni uyg'otishga harakat qilayotgan fidokor bobolarimiz hali o'ldirilishi haqida buyruq chiqmasdan oldin otib tashlandi. 1938-yilning shu kunida Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, yana faoliyati aksariyat jamoatchilikka noma'lum qolayotgan yuzdan oshiq o'zbek ziyolilari o'z vatanining poytaxti Toshkentda kommunistlar rejimi rahbari Stalin tasdiqlagan hujjatga muvofiq otib tashlangan edi. Stalin qatag'oni nafaqat qirg'in, balki jadidlar timsolidagi Turkiston ozodligi ruhiyatini cho'ktirishga, yo'qotishga ham qaratilgan edi. Ammo bu ruhiyat sharpasi Fitrat, Cho'lpon adabiyoti taqiq ostida bo'lgan sovet zamonlarida ham Turkiston uzra kezib yurdi. Jadidchilar taraqqiyot uchun kurashish, turkiy

tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan. O'tgan asrning 80-90-yillariga kelib O'zbekiston mustaqilligi uchun kurashgan yangi o'zbek ziyolilari avlodini yuzaga chiqardi, ularga ruhiy dalda, ma'naviy kuch berdi.

Abdurauf Fitrat va boshqa jadidlar ilgari surgan g'oyalar hozir ham o'z ahamiyatni yo'qotgani yo'q. Abdurauf Fitrat, Munavvarqori va boshqa millat uchun jonkuyar jadidlar maktablar ochar, ularda o'zlari dars berar, o'quv qo'llanmalar yozar, nashr etar va bu yo'lda jonbozlik ko'rsatar edilar. Bu yo'lda hatto o'z mablag'larini ayamaganlar. Bunday saxovatpeshalik, savobtalablik, kabi ezgu ishlar bizning hozirgi mustaqil rivojlanishimiz uchun ham nihoyatda zarur. Biz erkin fuqarolik jamiyati qurishni orzu qilmoqdamiz va shunga intilmoqdamiz. Bu ulug'vor vazifalarni hal etish haqida birinchi prezidentimiz Islom Karimov "Turkiston" gazetasi muxbirining savoliga javoblarida ya'ni kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurmoqdamiz" da, o'z aksini topgan. "Bugun jamiyatimiz oldida turgan bu ulug'vor va murakkab vazifalarni xal qilish eng avvalo ta'lim - tarbiya, marifat masalasiga borib taqaladi. Bu masalaga keng jamoatchilik diqqatini jalb etish kerak. Bugungi kunda Turkiy xalqlar tarixi va kelajagini bog'lash maqsadi izchil davom ettirilmogda. Davlat islohatlarining bir qismi sifatida A.Fitrat yaratgan alifbo va uni bugungi kunga moslashtirish yaxshi ahamiyat kasb etgan bo'lardi. Zero u yaratgan alibo Turkiya, Ozarbayjon, O'zbekiston, Qirg'izton, Qozog'iston va Turkmaniston davlatlari kitob, gazetalarini bir xil qilgan bo'lardi. Lekin bu mustaqil respublikalarning ham milliy o'zligini ahamiyatga olish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Rahbariy adabiyotlar.

Ilmiy adabiyotlar

1. Dilorom Alimova. Jadidchilik fenomeni. Toshkent.: “Akademnashr” 2022 (242-243-244-betlar)
2. Hamidulla Boltaboyev. Fitrat va Jadidchilik. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent 2007
3. Hamidullo Boltaboyev. Abdurauf Fitrat. –Toshkent.: “Yoshlar nashriyot uyi” 2022 yil
4. Jadid ma’rifatparvarlik harakatining g‘oyaviy asoslari “Toshkent islom universiteti” nashriyot- matbaa birlashmasi , Toshkent 2016
5. Jadidchilik: islohat,yangilanish,mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash (Turkiston va Buxoro jadidchiligi tarixiga yangi chizgilar) Toshkent “Universitet” 1999
6. Rustam Sharipov. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. Toshkent. : “O‘qtuvchi”, 2002
7. Nusratillo Naimov. Buxoro jadidlari. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti Toshkent -2000
8. K. Nomozova Jadidchilik: muammolar,islohat va qarashlar
9. Ulug‘bek Dolimov Turkistonda jadid maktablar Toshkent “Unversitet” 2006
10. Bahrom Irzayev Turkiston jadidlarining “Ko‘mak” tashkiloti “Toshkent islom universiteti nashriyot- matbaa birlashmasi Toshkent- 2016
11. Ergashev Karimjon Miryomidinovich. Jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy zaminlari,ularda ilgari surilgan g‘oyalar” Bitiruv malakaviy ish . Andijon – 2013
12. Fitrat A. Tanlangan asarlar 1-jild – Toshkent.: “Ma’naviyat”, 2000 yil
13. Islomova Gulmiraning “Turkiston jadidchilik harakati va ularning islohatchilik foaliyat” . Andijon - 2015
14. Abdurauf Fitrat, Sarf (1930), “Yo‘g‘onlik-ingichkalik”, 5-b
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559939>

PSIXOLOGIYADA TEMPERAMENTLAR BILAN ISHLASH

Toshmuxamedova Jadira Qural qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tyutori

ANNOTATSIYA

Temperament tugʻma va oʻzgarmasdir. Ushbu maqolda psixologiyada temperamentlar bilan ishlash toʻgʻrisida fikr yuritilgan.

***Kalit soʻzlar:** psixofiziologik xususiyatlar, individual, harakatlar, psixologik muammolar, sangvinik, flegmatik, xolerik, melanxolik, his tuygʻu, psixologiya.*

ANNOTATION

Temperament is innate and unchangeable. This article discusses working with temperaments in psychology.

***Key words:** psychophysiological characteristics, individual, actions, psychological problems, sanguine, phlegmatic, choleric, melancholic, emotion, psychology.*

Temperament – bu inson faoliyati va hulq-atvorining dinamik va emotsional holatini xarakterlovchi shaxs individual xususiyatlarining yigʻindi hisoblanadi. Bundan tashqari, xolerik va sangvinik temperamentlar uchun harakatlar tezligi, umumiy harakatchanlik va hislarning tashqi kuchli (harakatlarda, nutqda, mimikada va boshqalarda) ifodalanishi, melanxolik va flegmatik temperamentlar uchun, aksincha, harakatlar sustligi va hislarning kuchsiz ifodalanishi xosdir. Temperament 4 tipga ajratib oʻrganiladi:

1. Sangvinik – quvnoq, chaqqon, tirishqoq va taʼsirchan odam. Sangvinikni kuldirish oson. Sangvinik kuchli tipga kiradi.
2. Flegmatik – vazmin, bosiq, kamharakat va hissiyotini jilovlab tura oladigan odam. Bunda sangvinik ustun keladi.

3. Flegmatikni kuldirish ham, jahlini chiqarish ham qiyin. Flegmatik kuchli tipga kiradi.
4. Xolerik – jizzaki, qiziqqon, chaqqon, beqaror, hissiy reaksiyaga boy odam. U juda harakatchan.
5. Melanxolik – g'amgin, zaif, yig'loqi va jur'atsiz odam. Melanxolikda ijobiy his-tuyg'udan salbiy his-tuyg'ular ustunlik qiladi. Melanxolik – temperamentning kuchsiz tipi.

Bir shaxsning o'zida temperament 100 % xolerik yoki 100 % flegmatik xususiyatlari bilan kelishi kam uchraydi. Masalan, kimdir 70 % xolerik bo'lsa, unda 30 % melanxoliya alomatlari yoki 75 % flegmatik tipiga 25 % sangvinik tipini eslatuvchi xususiyatlar qo'shib kelishi mumkin. Biroq bitta odamda ikkita temperament tipi 50/50 bo'lib kelmaydi.

SHuni ta'kidlash lozimki, temperament insonning qobiliyatligini va iste'dodini belgilamaydi. Ko'zga ko'ringan iste'dod egalaridan faoliyatning turli sohalarida turlicha temperament sohiblarini topish mumkin. Masalan, A.S. Pushkin – xolerik, A.I. Gersen – sangvinik, N.V. Gogol va V.A. Jukovskiy – melanxoliklar, I.A. Krilov va I.A. Goncharov – flegmatiklar. Ikki rus yirik sarkardalari A.V. Suvorov – xolerik, M.I. Kutuzov esa – flegmatik.

Temperamentlardan qay birining ustunligi haqidagi masalani ko'rishga zaruriyat tug'ilmaydi. Har bir temperament o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Xolerikning ehtirosiligi, faolligi va quvvati, sangvinikning ta'sirchanligi va shayligi, melanxolik hislarining chuqurligi va barqarorligi, flegmatikning xotirjamliligi va shoshqaloqligining mavjud emasligi – bularning barchasi nomlari zikr etilgan temperamentlarining ijobiy tomonlari. SHu bilan birga, ularning salbiy tomonlarini ham ko'rsatib o'tish mumkin. Sangvinik temperamenti engil tabiatlikka moyillik, hislarning etarlicha chuqur va barqaror emasligiga olib kelishi mumkin.. Xolerik temperamenti insonni cho'rtkesar, o'zini tiya olmaslik, muntazam «portlashlarga» moyil qilib qo'yishi mumkin. Melanxolik temperamenti odamda o'z kechinmalariga o'ta berilganlik, o'ta uyatchanlik yuzaga kelishi mumkin.

Flegmatik temperamenti odamni lanj, harakatsiz, hayot taassurotlarning barchasiga befarq qilib qo'yishi mumkin.

Temperament haqidagi ta'limotning asoschisi qadimgi yunon tabibi Gippokrat hisoblanadi, uning ta'kidlashicha, odamlar «organizmidagi suyuqliklar» nisbati bilan farqlanadilar, suyuqlik yunoncha «krasis» so'zi bilan ifodalangan; so'ngra lotincha temperamentum – «mutanosiblik», «to'g'ri o'lchov» so'zi bilan almashtirildi. Gippokrat ta'limotiga tayangan holda antik davr tabibi Klavdiy Galen temperamentlar tipologiyasini ishlab chiqdi, uni o'zining «De temperamentum» qo'l yozmasida bayon etdi. Uning ta'limotiga ko'ra, temperament tipi organizmdagi qon, flegma, sariq va qora safro suyuqliklarining ustunligiga bog'liq. U 13 xil temperament tiplarini ajratdi, lekin keyinchalik ularni to'rt xilga birlashtirdi – bu sangvinik (qon), flegmatik (shilliq, balg'am), xolerik (safro) va melanxolik (qora safro).

Keyingi asrlarda uning izdoshlari tana tuzilishi va fiziologik vazifalarining farqlari bilan mos keladigan hulq-atvorlar xilma-xilligini kuzatgan holda, ularni tartibga solishga va guruhga ajratishga harakat qildilar. Temperamentlar haqidagi ta'limotning rivojlanishiga nemis faylasufi I. Kant, nemis psixiatri E. Krechmer, amerikalik olim U. SHeldon, rus fiziologi, akademik I.P. Pavlov, rus anatomi va shifokori P.F. Lesgaft va boshqalar o'z hssalarin qo'shganlar.

Leptosomatikka mo'rt tana tuzilishi, baland bo'y, yassi ko'krak qafasi, tor elka, uzun va ozg'in oyoq-qo'llar xosdir. Piknik – yog' to'qimasi rivojlangan, o'ta semiz, o'rtacha yoki past bo'yli, katta qorinli, kengayib ketgan tana va kalta bo'yinda joylashgan dumaloq kallaga ega. Atletik – mushaklari rivojlangan, kuchli tana tuzilishiga ega, baland yoki o'rtacha bo'yli, keng elkali, tor bo'ksali odam. Displastik – shaklsiz, noto'g'ri tana tuzilishiga ega bo'lgan odam. Bu tipdagi individlar tana tuzilishining turli nuqsonlari bilan ajralib turadilar, masalan, o'ta baland bo'y, mutanosib bo'lmagan tana tuzilishi.

Ko'rsatib o'tilgan tiplarning tana tuzilishlari bilan E. Krechmer uch xil temperament: shizotimik, iksotimik, siklotimiklarni ajratdi. SHizotimik astenik tana

tuzilishiga ega, u odamovi, kayfiyatning o'zgarishlariga beriluvchan, qaysar, fikr va qarashlarini o'zgartirishga moyil emas, atrofqa qiyinchilik bilan moslashadi. Aksincha, iksotimik atletik tana tuzilishiga ega, xotirjam, imo-ishoralari tiyilgan taassurotsiz odam, yuqori bo'lmagan tafakkur egiluvchanligiga ega, ko'pincha maydakash. Piknik tana tuzilishiga siklotimik ega bo'ladi, uning hissiyotlari shodlik va g'amginlik o'rtasida o'zgarib turadi, odamlar oson aloqaga kirishadi, qarashlari voqelikka mos keladi.

Krechmer nazariyasi Evropada keng ommalashdi. AQSHda XX asrning 40-yillarida U. SHeldonning temperament konsepsiyasi keng tarqaldi. Bu konsepsiya asosini tana va temperament – bu odamning bir-biri bilan o'zaro bog'langan ko'rsatkichlari haqidagi taxmin tashkil etadi. Uning fikriga ko'ra, tana tuzilishi uning vazifasi bo'lgan temperamentni belgilab beradi. SHeldon tana tuzilishining asosiy tiplari mavjudligi haqidagi gipotezadan kelib chiqib, ularni ta'riflashda embriologiya atamalaridan foydalanadi.

U uch xil tipni ajratdi: endomorf (endodermadan asosan ichki organlar hosil bo'ladi); mezomorf (mezodermadan muskul to'qima hosil bo'ladi); ektomorf (ektodermadan teri va nerv to'qimasi hosil bo'ladi). Endomorf tipiga mansub odamlarga zaif, kuchli rivojlangan yog' to'qimali tana tuzilishi, mezomorf tipiga kelishgan va mustahkam tana tuzilishi, katta jismoniy kuch xosdir, ektomorfga esa – mo'rt tana tuzilishi, yassi ko'krak qafasi va uzun ingichka kuchsiz muskulli oyoq-qo'llar xos. Sheldon bo'yicha, bunday tipdagi tana tuzilishlariga temperamentlarning ma'lum tiplari mos keladi, u tananing ma'lum organlari vazifalaridan kelib chiqib, quyidagicha nomladi: visserotoniya (ichki organlar), somatotoniya (tana) va serebrotoniya (miya). Ma'lum tana tuzilishining ustunligini sheldon mos ravishda visserotoniklar, somatotoniklar va serebrotoniklar deb ataydi va har bir odam xossalarning bunday guruhlariga ega bo'ladi deb hisoblaydi.

Hozirgi zamon psixologiyasida bunday tiplarning ko'pchiligi inson psixik xossalrining shakllanishida muhit va ijtimoiy sharoitlarning ahamiyati to'g'ri baholanmaganligi sababli qattiq tanqid ostiga olinadi. Organizmda dominantlik va

boshqaruvchi vazifalarni bajaradigan asab tizimi vazifalarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga asoslangan konsepsiyalar jiddiy e'tiborga loyiqdir. Nerv jarayonlari ba'zi umumiy xossalarning temperament tiplari bilan aloqasi nazariyasi I.P. Pavlov tomonidan taklif etilgan edi. U tadqiqot uchun Krechmer kabi tanalar va qon tomirlarining tashqi tuzilishini (P.F. Lesgaft) emas, balki yaxlit organizmni oldi va unda bosh miyani ajratib, ilmiy izlanish ob'ekti sifatida uning xossalarni belgilab chiqdi.

Ushbu yondoshuvning afzalligi boshlang'ich holat sifatida biologik hosilaning qo'shimcha va ikkilamchi belgilari emas, balki inson organizmining etakchi tizimi – markaziy nerv tizimi belgilari olinganligidan iborat edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik., 3-nashr., T.; 2019., 494b.
2. Z. Ibodullayev ensiklopediyasi., 2022 y;
- 3.http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/120/html/103002/17.mavzu.Temperament_va_harakter.htm

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559776>

ПСИХОЛОГИЯ

Омарова Сабина Серик кизи

Чирчикский государственный педагогический университет
omarovasabina018@gmail.com

Пардабоева Нозима Зафаровна

Чирчикский государственный педагогический университет
pardaboyevanozimal@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрен уровень влияния психологии на жизнь человека, волевые характеристики человека в биологических и социальных ситуациях и ряд других выделяются психологические особенности.

Ключевые слова: психологические направления, учебный процесс, психологические основы, Педагогические знания, Педагогическая психология.

ANNOTATION

This article examines the level of influence of psychology on human life, the volitional characteristics of a person in biological and social situations, and a number of other psychological characteristics.

Key words: psychological directions, educational process, psychological foundations, Pedagogical knowledge, Pedagogical psychology.

ВВЕДЕНИЕ

Психоло́гия (от др. греч. «душа» «учение») гуманитарная научная дисциплина, изучающая закономерности возникновения, развития и функционирования психики и психической деятельности человека и групп людей. Тем не менее психология объединяет в себе гуманитарный и естественно-научный подходы.

Включает в себя:

- фундаментальную психологию, выявляющую факты, механизмы и законы психической деятельности,
- прикладную психологию, изучающую психические явления в естественных условиях (с опорой на фундаментальную психологию),
- практическую психологию — применение психологических знаний на практике.

Прикладная психология тесно связана с психиатрией — отраслью медицины, назначением которой является распознавание и лечение психических расстройств, и психотерапией, занимающейся вопросами лечебного воздействия на психику и через психику на организм, направленного на избавление человека от проблем эмоционального, личностного, социального характера.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ

Психология это наука, которая изучает психику человека на основе взаимодействия людей с окружающей средой. В поле внимания психологии попадают межличностные отношения, реакции на те или иные события в жизни индивида или группы людей, последствия взаимодействия с объектами окружающей среды и т.д. Говоря простыми словами, психология изучает все, что заставляет человека мыслить и испытывать эмоции.

В настоящее время психология — многоотраслевая наука, которая включает в себя общие фундаментальные и прикладные направления. Это означает, что психология строится на общих принципах и понятиях, но внутри каждого направления есть свои особенности, требующие дополнительного изучения. В АНО ВО "Восточно-Европейский Институт Психоанализа" вы можете получить образование по специальности "Психоанализ" и "Психоанализ и консультативная психология", а также записаться на курсы повышения квалификации, чтобы получить дополнительную специализацию [2;56].

РЕЗУЛЬТАТ

Предмет психологии по-разному определяется разными направлениями науки. В числе прочего это обусловлено особенностями психологического знания, к которым можно отнести:

- неформализуемость психологического знания (отсутствие формального языка для закрепления и передачи полученных данных);
- необходимость постоянного введения новых моделей и понятий (обусловлена накоплением новых данных и стремительным развитием науки, а также прогрессирующим обилием направлений);
- необходимость культурной адаптации полученных знаний (психологические вопросы довольно часто пересекаются с вопросами культуры отдельных стран).

ОБСУЖДЕНИЕ

К другим причинам можно отнести многообразие форм психологического знания и некоторые субъективные сложности в накоплении знаний. Некоторые выделяют как предмет изучения психологии психику, однако это общее понятие, по-своему соответствующее предметам каждого из направлений психологии, но не соответствующее ни одному из них до конца. Например, до начала XVIII века все исследователи называли душу предметом изучения психологии. Зигмунд Фрейд, Карл Густав Юнг и Альфред Адлер называли Бессознательное предметом изучения психологии. В гуманистической психологии как предмет выделяют проблемы бытия человека, в гештальт-терапии — процессы восприятия, формирования, переработки образов и результаты этих процессов. Таким образом, выделить “общий” для всех направлений предмет сегодня невозможно. Здесь может возникнуть один вопрос: «Зачем нужна психология?» Этот вопрос также может найти свой ответ. Это принадлежит простому человеку исходя из своего интереса, они заинтересованы в изучении собственной психологии [3;14]. Психологии преимущество для нас в том, что мы каждый день общаемся с окружающими нас

людьми, людьми мы среди, поэтому взаимодействуем с людьми разных характеристик, через это мы изучаем психологию людей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Психология особенно развивается Это важно для молодого подростка из-за его места в обществе. это сложное время найти, понять хорошее и плохое. Изменения в поведении подростка, самоотношении и самооценке. Школьный психолог может помочь. Чем может помочь опытный психолог? преодоление трудностей, правильное решение задач и т. д. помогает дать совет о том, как общаться. В таких ситуациях Психологу помогают различные психологические приемы, методы и тестовые методы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Умаров Б.М. Учебное пособие «Психология»;
2. Зуфарова М.Е. Учебник «Общая психология»;
3. Газиев Э.Г. Учебник «Психология»;

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14603245>

STUDY OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF RABBIT SKIN

Mamatov Z.M.

Department of Chemistry, Fergana State University,

mamatovzafar3205@gmail.com

***Annotation:** This article provides information about the tanning of rabbit skins, the stages of the tanning process and the chemicals used in this process, as well as the results of a study of the physicochemical properties of the skin. The content of moisture, ash, protein and oil in the skin is analyzed.*

***Key words and phrases:** rabbit, skin, mineral content, fat, moisture, oil, protein, fiber.*

ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КОЖИ КРОЛИКА

***Аннотация:** В данной статье приведены сведения о дублении шкур кролика, этапах процесса дубления и химических веществах, используемых в этом процессе, а также результаты исследования физико-химических свойств кожи. Анализируется содержание влаги, золы, белка и масла в коже.*

***Ключевые слова:** кролик, шкура, минеральный состав, жир, влага, масло, белок, клетчатка.*

Introduction. Rabbit farming provides farms with several useful products, including meat as the main product and by-products such as leather and animal wool, as well as Tails and front paws for the production of ribbons. Rabbit skin is an excellent by-product and can be used in the manufacture of clothing, bedding, Arts and crafts

and other things. However, samples for production must have good meat characteristics and the quality of the skin on sale.

Literature revue. The skin of the White Rabbit strain is very desirable because it provides resistance, good elasticity and other beneficial properties that distinguish it from the skin of other species [1].

The skin has the ability to absorb and retain water, which is due to its thermoregulatory function in the animal's body. The skin is mainly composed of water, minerals, natural fats, protein substances, pigments and carbohydrates [2]. While tanning maintains the fiber quality of the skin, the fibers are separated to remove inter-fiber materials and chemical residues. After this stage, the skins are treated with additive reagents characterized by softness, elasticity, elasticity, tensile strength and physical/mechanical properties, which allows them to be applied to the skin, or rather, to the raw product, transforming it into a different production area[3].

The use of various tanning reagents and the extraction of the skin from different parts of the animal according to its head-caudal axis and in different directions (longitudinal and transverse) can lead to a change in the level of skin resistance. This hypothesis requires a quantitative test to determine the level of resistance in such skin samples. To this end, the current research evaluates the chemical composition and physicochemical and mechanical.

Materials and Methods.

Rabbits were obtained from rabbits bred in the Qushtepa District of the Fergana region. The skin was kept at -10°C until it was processed. The skin tanning process was carried out in the laboratory. For skin processing, the skin was soaked in water at room temperature, infused with chromium salts, and processed with herbal and synthetic tannins [4]. The acidification process consisted of the following applied steps: soaking, cleaning, Liming (3% sodium sulfide, 3% lime, 100% water, 2 times), Liming, degreasing, salting, tanning (6% chromium salts), neutralizing, re-tanning. (2% and 2% vegetable and synthetic tannins) and staining, then lubricating (8% oils), drying, stretching and softening.

After the skin was increased, skin samples from the dorsal and lateral sides were used for stretching strength and elasticity tests and progressive tear analysis. The samples were scraped off the skin and then stored for 24 hours at around 23°C and in an environment with 50% air humidity. Each sample was evaluated for its thickness, tensile strength, elasticity, and gradual tearing. A dynamometer with a clearance rate of 100±20 mm/min was used for endurance testing.

Skin samples were collected and ground to form a "skin powder" which was used to measure pH, levels of extractable substances in dichloromethane, and levels of chromium oxide.

The chemical composition of leather and semi-finished leather was determined. To determine the composition of the skin, four samples were taken and packed in plastic bags, labeled and frozen at -18°C. After smelting, these samples were ground in a cutting mill. To test the chemical composition of semi-finished hinges, fixation steps and four tissue samples collected after lubrication, drying and softening were used.

Discussion

There have been statistical differences between natural skins and semi-finished skins after the lubrication, drying and softening stages. Compared to natural rabbit skin, semi-finished skin has several different properties. The humidity in natural rabbit skin was 64.36%, while in semi-finished skin it decreased to 31.76%. The protein content in natural skin was 29.62%, compared to the protein content in semi-finished skin at 38.48%. Skin processing involved the removal of hypodermis and a small amount of collagen fibers along with adipose tissue. During processing, globular proteins are also released under the action of proteolytic enzymes added to the purification step. Despite the loss of soluble proteins during cooking, the amount of raw protein is concentrated due to the reduced moisture content.

Natural skin contains 5.96% oil (essential extract). After chemical processing, the addition of degreasing and emulsifiers of natural oils, collagen fiber was washed out and excess fat was removed to ease the reaction of tanning agents with collagen

fibers. Removing lipids at the beginning of the process prevents chemicals from entering them and reacts with collagen fiber [5]. This can interfere with the cooking process and therefore the consistency and quality of the product. It has been reported that lipid levels of more than 4% in the skin are harmful to tanning operations. If the degreasing phase is not effective, greasy spots appear on the surface of the skin after staining and drying. However, when processing is complete, an oil emulsion must be added to lubricate the collagen fibers after the fibers react with the acidifying agents. The skin fat level initially observed in the study at 5.96% rose to 24.95% after drying due to the addition of fats in the lubrication phase. Drying the material has led to a decrease in the level of moisture and, as a result, a concentration of oils, which provides a high content of essential extracts on semi-finished skin. The fat content in the skin was due to the effect of fats on fiber structures during the lubrication process.

This stage is directly related to the specific characteristics of the skin, such as touch and softness, creating the desired skin compatibility.

Compared to natural skin (2.08%), the semi-finished (8.58%) mineral (ash) content of rabbit skin processing stages increased due to the addition of certain products (such as sodium chloride, chromium salts, sodium bicarbonate and tannins) in various mixtures. The concentration of minerals in semi-finished skin also occurred during the drying of the skin due to a decrease in moisture.

Conclusion.

Based on the above, it should be noted that at the end of the skin processing process, due to drying, the moisture content of the skin is low, as a result of various stages of the tanning process and the addition of chemicals, protein, fat and ash increase. The method used for tanning leads to a high amount of oil/oil on semi-finished skin, a low chromium content and a higher pH value recommended for combining oils and dyes, which affects skin resistance.

Literature used:

1. Franco, M.L.R.S. 2007. Curtimento de pele de tilápia. In: Boscolo, W.r., Feiden, A. (Orgs.) Industrialização de tilápias. Toledo: **GFM Gráfica e editora, 185-223.**
2. Gutterres M. 2003. Efeito do Curtimento sobre a Microestrutura Dérmica. **Revista do Couro Abqtic, Estância Velha, 26: 56-59.**
3. Souza M.L.R. 2008. Tecnologia para processamento das peles de peixe. **Maringá: Eduem. 3 Ed.**
4. Souza M.L.R. 2004. Tecnologia para processamento das peles de peixe. Maringá, PR. **Coleção Fundamentum, 11: 14-55.**
5. Ben G.C. 2005. Análise dos índices de aproveitamento peso e volume no transporte marítimo internacional de derivados do couro de peixes destinados para vendas na União Européia. **Master's Dissertation in Production Engineering – Universidade Federal de Santa Catarina, Florianópolis, 2005, 95.**
6. O'ljayevna O. F. Et al. Maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari //Pedagog. – 2024. – T. 7. – №. 5. – C. 827-831.
7. Oljayevna O. F. Et al. Tarbiyachi pedagoglarda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish //Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 410-415.
8. Oljayevna O. F. Et al. Bolalarda intellektual qobiliyatni rivojlantirish xususiyatlari //Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 404-409.
9. O'rinova F., Bozorboyeva O. Maktabgacha yoshdagi bolalar intellektining rivojlanishida nutqning o'rni //Development and innovations in science. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 20-24.
10. O'rinova F. U., Shokirova M. J. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantiruvchi uslubiy shakllar //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 298-301.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14603284>

BO‘LAJAK KIMYO O‘QITUVCHILARINING METAPREDMETLI YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI

O‘rinova Ozoda O‘ljayevna

Fardu, kimyo kafedrası dotsenti, p.f.b.f.d (PhD)

orinovaozoda7@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda metapredmetli yondashuvning nazariyasi va metodikasini o‘rganadi. Metapredmetli yondashuv ta‘lim jarayonida turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi va o‘qituvchilarga o‘z pedagogik faoliyatini kompleks yondashuv asosida olib borishga imkon yaratadi. Maqolada kimyo o‘qituvchilari uchun metodik usullar, interfaol o‘qitish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘qitish jarayonidagi ahamiyati ko‘rsatiladi. Shuningdek, bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarini metapredmetli yondashuv asosida tayyorlashning amaliy jihatlari, metodik tavsiyalar va ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kimyo o‘qituvchilari, metapredmetli yondashuv, kasbiy kompetentlik, ta‘lim metodikasi, interfaol o‘qitish, zamonaviy texnologiyalar, pedagogik kompetentlik, o‘qituvchilarni tayyorlash, integratsiyalashgan ta‘lim.

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ НА ОСНОВЕ МЕТАПРЕДМЕТНОГО ПОДХОДА

Аннотация: В данной статье рассматривается теория и методика метапредметного подхода в развитии профессиональной компетентности будущих учителей химии. Метапредметный подход помогает понять взаимосвязь между различными предметами в образовательном процессе и позволяет учителям вести свою педагогическую деятельность на основе комплексного подхода. В статье показаны методические приемы для учителей химии, интерактивное обучение и значение современных информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе. Также анализируются практические аспекты подготовки будущих учителей химии на основе

метапредметного подхода, методические рекомендации и их вклад в развитие профессиональной компетентности.

Ключевые слова: учителя химии, метапредметный подход, профессиональная компетентность, методика обучения, интерактивное обучение, современные технологии, педагогическая компетентность, подготовка учителей, интегрированное образование.

THEORY AND METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS ON THE BASIS OF A METAPREDMET APPROACH

Annotation: *this article explores the theory and methodology of the metapredmet approach in the development of professional competence of future chemistry teachers. The metapredmet approach helps to understand the connection between different disciplines in the educational process and allows teachers to conduct their pedagogical activities on the basis of an integrated approach. The article will show the importance of methodological methods, interactive teaching and modern information and communication technologies for chemistry teachers in the teaching process. It also analyzes the practical aspects of training future chemistry teachers on the basis of a metapredmet approach, methodological recommendations and their contribution to the development of professional competence.*

Keywords: *chemistry teachers, metapredmet approach, professional competence, educational methodology, interactive teaching, modern technologies, pedagogical competence, teacher training, integrated education.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgarib, yangi pedagogik yondashuvlar va metodikalarning joriy etilishiga olib kelmoqda. Bular orasida metapredmetli yondashuv alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilarni nafaqat o'z fanida yuqori malakali mutaxassis bo'lishga, balki turli fanlararo bog'liqliklarni tushunib, o'quvchilarga integratsiyalashgan bilimlarni etkazishga ham o'rgatadi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda metapredmetli yondashuvning o'rni katta. Ushbu yondashuv o'qituvchilarga ta'lim jarayonida fanlararo aloqalar o'rnatish, o'quvchilarning umumiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirish imkonini beradi.

Kimyo o'qituvchilari faqat o'z fanini mukammal bilishlari kerak emas, balki ular o'quvchilarga bu bilimlarni boshqa sohalar bilan bog'lab, real hayotdagi muammolarni hal qilishda qo'llashni ham o'rgatishi lozim. Metapredmetli yondashuv bu borada o'qituvchilarni tayyorlashda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu maqola, metapredmetli yondashuvning kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi ahamiyatini, metodik usullarni va amaliy yondashuvlarni tahlil etadi. Shuningdek, bu yondashuvning o'qituvchilarni ta'lim tizimida yanada samarali faoliyat yuritishga tayyorlashdagi o'rni va kelajakdakinimyo o'qituvchilarining professional rivojlanishiga qo'shgan hissasi muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda metodik yondashuvlarning ahamiyati katta. Shu nuqtai nazardan, metapredmetli yondashuvning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili bu yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishda yordam beradi va uning ta'lim jarayonida qanday muvaffaqiyatlar bilan qo'llanilayotganini ko'rsatadi.

Zimnyaya (2006) tomonidan ishlab chiqilgan "Pedagogik kompetentlik" asarida pedagogning kasbiy kompetentligi ta'limning samaradorligini ta'minlaydigan asosiy omil sifatida ta'riflanadi. Yozuvchining fikriga ko'ra, kasbiy kompetentlik, pedagogning nafaqat o'z fanini bilishi, balki talabalarga o'qitish metodlarini qo'llashda yuqori darajadagi ko'nikmalarni egallashi kerak. Metapredmetli yondashuv bu borada o'qituvchilarga o'z bilimlarini boshqa fanlar bilan bog'lab, umumiy integratsiyalangan bilimlarni taqdim etishga imkon yaratadi.

Shadrikov (2004) o'z asarida, pedagogik faoliyatda metodologik yondashuvlarni tasvirlaydi va ta'lim tizimida yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish zaruratini ta'kidlaydi. Yozuvchining ta'kidlashicha, metapredmetli yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchilarni turli fanlararo aloqalar bilan tanishtirish va ularni o'zaro bog'lashga yordam berishdir. Bu yondashuv o'qituvchilarga nafaqat fanlararo aloqalarni yaratishga, balki talabalar bilan samarali ishlashda innovatsion metodlarni qo'llashga yordam beradi.

Klimov (2004) pedagogik faoliyatda o'qituvchining umumiy kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan. Uning fikricha, metapredmetli yondashuv o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yordam beradi, chunki bu yondashuv, o'qituvchining turli fanlararo muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Klimovning nazariyasiga ko'ra, metapredmetli yondashuv o'qituvchilarga kompleks fikrlashni o'rgatib, ularga nafaqat kimyo, balki boshqa fanlarni o'qituvchilarga taqdim etishda yordam beradi.

Leontiev (2005) metapredmetli yondashuvni ta'lim jarayonida o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlovchi metod sifatida ko'radi. U o'qituvchilarga o'qituvchilarning individual va ijtimoiy ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berishga yordam beradigan metodologik yondashuvni ta'kidlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, kimyo o'qituvchilari uchun muhim, chunki kimyo fanining turli sohalari o'rtasidagi aloqalar o'qituvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

Savinov va Makhmudov (2015) tomonidan olib borilgan izlanishlar o'qituvchilarni innovatsion metodlar bilan tanishtirish, jumladan, interfaol usullarni qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi. Ularning fikriga ko'ra, interfaol metodlar, metapredmetli yondashuvga asoslangan holda, kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Interfaol usullar yordamida o'qituvchilar nafaqat kimyo bilimlarini o'rganadilar, balki boshqa fanlar bilan bog'lanish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Belyaeva va Tikhomirova (2018) metapredmetli yondashuvni ta'lim jarayonida integratsiyalashgan metod sifatida taqdim etadilar va o'qituvchilarni bu yondashuv asosida faoliyat yuritishga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, metapredmetli yondashuv kimyo o'qituvchilari uchun, o'qituvchilarga ilmiy tadqiqotlar qilish, mulohaza yuritish va o'z bilimlarini integratsiyalashgan tarzda qo'llash imkoniyatlarini yaratadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

O'zbekiston ta'lim tizimida, xususan, pedagogik kadrlarni tayyorlashda metodologik va didaktik yondashuvlarning dolzarbligi oshib bormoqda. Zamonaviy

ta'limning eng muhim jihatlaridan biri - o'qituvchining kasbiy kompetentligi va uning doimiy ravishda yangilanishi zarurati. Kimyo o'qituvchilari uchun bu talab yanada muhim, chunki kimyo fanining o'ziga xosligi va uning ta'lim jarayonidagi o'rni o'qituvchining nafaqat metodik bilimlari, balki kasbiy kompetentligini ham oshirishni talab qiladi. Metapredmetli yondashuv, ya'ni ta'limda predmetlararo aloqalar va talabalarning shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan yondashuv, kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda samarali metodik vosita bo'lishi mumkin.

Metapredmetli yondashuv asosida kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, o'qituvchilarni o'z kasbiy faoliyatini tizimli va tanqidiy tahlil qilishga o'rgatadi, shuningdek, ta'limdagi yangiliklarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu maqolada metapredmetli yondashuv asosida bo'lajak kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi tahlil qilinadi.

Metapredmetli yondashuvning mazmuni va uning ta'limdagi o'rni

Metapredmetli yondashuv - bu turli fanlarni o'zaro bog'lash va ulardan umumiy xususiyatlarni topish orqali o'quvchilarni kompleks fikrlashga va masalalarni integratsiyalashgan tarzda hal qilishga o'rgatish jarayonidir. Bu yondashuv, bir nechta fanlar o'rtasidagi aloqalarni ochib beradi va o'quvchilarga bilimlarni integratsiyalashgan tarzda olish imkonini yaratadi. Kimyo fanini o'qitishda, metapredmetli yondashuv kimyo va boshqa fanlar (masalan, biologiya, fizika, matematika) o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettirish orqali o'quvchilarning umumiy bilimlarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

Kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi faqat bilim va ko'nikmalardan iborat emas, balki talabalarga ta'lim berish jarayonida turli metodologik yondashuvlarni qo'llay olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bu yondashuv, o'qituvchidan nafaqat fan asoslarini chuqur bilishni, balki o'quvchilarga fanlararo aloqalarni tushuntirib berish, bilimlarni amaliyotda qo'llay olishni ham talab qiladi.

Kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi

Kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda bir nechta metodik usullar qo'llanilishi mumkin. Ular orasida o'qitishning interfaol usullari, turli didaktik materiallar bilan ishlash, talabalarning mustaqil ishlashini rag'batlantirish va o'quv jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash kabi metodlar mavjud.

Interfaol o'qitish usullari: O'qitish jarayonida interfaol metodlarni qo'llash, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tanqidiy tahlil qilishini va bir-birlaridan o'rganishlarini ta'minlaydi. Bu usullar, metapredmetli yondashuv asosida kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ayniqsa samarali bo'lishi mumkin. Masalan, laboratoriya ishlarida va amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarni bir-biri bilan hamkorlikda ishlashga, birgalikda masalalarni hal qilishga o'rgatish orqali kimyo fani va boshqa fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish mumkin.

Didaktik materiallar bilan ishlash: Kimyo o'qituvchisi zamonaviy didaktik materiallardan foydalanishi, ya'ni elektron manbalar, video darslar, interaktiv ta'lim platformalari va boshqa vositalar orqali o'quv jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Bu materiallar, o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi va ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Mustaqil o'rganish va kritikal fikr yuritish: O'quvchilarning mustaqil fikrlash va o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish, ularga o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashni o'rgatish, kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv o'qituvchini ilmiy izlanishlarga va doimiy o'z-o'zini takomillashtirishga undaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish: Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarni innovatsion yondashuvlar bilan tanishtirishlari va ularni o'quv jarayoniga jalb qilishlari mumkin. Interaktiv ta'lim platformalari, onlayn darslar va video materiallar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'qituvchilarga metodik jihatdan keng imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa: Metapredmetli yondashuv asosida kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, o'qituvchilarga fanlararo bog'liqlikni tushuntirish,

o'quvchilarga integratsiyalashgan bilimlarni etkazish va ilmiy-amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Ushbu yondashuv o'qituvchilarni kasbiy o'sish va doimiy rivojlanishga undaydi, shuningdek, ta'lim jarayonida sifatli o'zgarishlarga olib keladi. Kimyo o'qituvchilari uchun metapredmetli yondashuv, shuningdek, ularning metodik va ilmiy-savodxonligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Savinov, A. S., & Makhmudov, K. I. (2015). Interfaol o'qitish metodlari: usullar va strategiyalar. Toshkent: Ta'lim.
2. Belyaeva, T. I., & Tikhomirova, E. S. (2018). Metapredmetli yondashuvni pedagogik amaliyotga joriy etish. Moskva: Vuzovskaya kniga.
3. Tatarinova, M. S. (2018). Innovatsion ta'lim metodlari va kimyo o'qitish. Moskva: Akademiya.
4. Frolova, T. V. (2019). O'qituvchilarni metapredmetli yondashuv asosida tayyorlash. Kazan: Kazan Universiteti.
5. O'rinova F. Innovative reforms in the modern preschool education system //Science and innovation. – 2023. – t. 2. – №. B2. – s. 557-561.
6. Uljayevna U. F. The activity of developmental centers in the formation of children's abilities //Science and innovation.– 2022.– t.1 №. B2. – s. 107-110.
7. Uljaevna u. F. Et al. Necessary conditions for the development of creative thinking in future teachers //Modern journal of social sciences and humanities. – 2022. – T. 4. – c. 444-448.
8. Uljayevna O. R. F. Maktabgacha talim tashkiloti tarbiyachisining kasbiy pedagogik kompetensiyani takomillashtirish xususiyatlari //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B2. – C. 88-91.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14603296>

OVERCOMING DIFFICULTIES AS ACCENTS AND SPEED OF SPEECH IN LISTENING SKILLS FOR NON-NATIVE SPEAKERS AT A1 LEVEL IN ENGLISH IN UZBEKISTAN

Xoshimova Diyora Azamjon qizi

Master's degree student of Namangan state institute of foreign languages named after Iskhaqhan Ibrat

Gmail: khoshimovadiyora1109@gmail.com

Academic advisor: **Erkulova Feruza Melikuziyevna,**
Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, PhD

***Annotation:** This research examines the difficulties experienced by non-native A1 speakers when hearing different accents and speech rates. Using qualitative and quantitative methods, the study seeks to identify effective strategies for improving students' listening skills. Key findings show that slow, clear speech with familiar accents improves comprehension, while continued exposure to different accents and structured listening activities promote long-term skill development.*

***Keywords:** Qualitative and quantitative methods, A1, listening difficulties, accents, speaking speed, non-native English speakers, language learning strategies, phonetic variations, listening comprehension.*

INTRODUCTION

Background

Listening comprehension is an important part of language acquisition. For A1 level learners of English, developing effective listening skills is difficult due to the

many different accents and speech rates they encounter in communication. At this early level, learners have limited vocabulary and language skills, making it more difficult to decipher spoken input when it comes from unfamiliar sources or is presented quickly.

Problem Statement

A1 learners have difficulty understanding spoken English at a fast pace, which can be frustrating and prevent them from engaging in simple conversations. To address these issues, it is important to examine the causes of their listening difficulties and identify effective teaching methods to help them overcome these barriers.

Objectives

The main objectives of this study are: to explore how English accent and speech rhythm affect A1 level learners' listening comprehension; to evaluate different techniques and approaches that can help A1 level learners overcome these difficulties; and to suggest a practical framework that language teachers can apply to improve their students' listening skills in a variety of language contexts.

Research Questions

How do accents and speech rate influence listening comprehension in A1 English learners?

What approaches can be taken to improve listening skills in light of these challenges?

Furthermore, what impact does exposure to different accents have on the long-term development of listening comprehension skills?

Method

This research uses a mixed methods approach, including the collection of quantitative and qualitative data. to examine how English accents and speech rate influence A1 learners. A controlled experimental design was implemented to assess comprehension, while interviews and surveys provided insight into the experiences and perspectives of the participants.

Participants

The study focused on 21 A1-level English learners from different languages. origins enrolled in a language school. The age of the participants ranged from 18 to 26 years and all had studied English for at least six months.

Instruments

- Listening Comprehension Test: A set of Listening assessments including audio clips with different English accents (American, British, Australian and Indian) and different speech rates (slow, normal, fast). Each test included multiple-choice questions to assess comprehension.

- Surveys: Pre- and post-test surveys were conducted to collect information on students' confidence, perceived challenges, and familiarity with different accents - . *

*Interviews: Semi-structured interviews were conducted with 10 participants to explore the cognitive and emotional difficulties they faced during the listening exercises. Procedure**:

Participants were organized into four groups, each. subjected to separate listening conditions:

- Group A: Slow speech with a familiar accent (e.g., American).
- Group B: Fast speech with a familiar accent.
- Group C: Slow speech with an unfamiliar accent (e.g., Indian).
- Group D: Rapid speech with an unknown accent.

Over four weeks, each group took three rounds of listening tests, followed by post-test surveys and interviews.

Data Analysis

Quantitative data from listening comprehension tests were examined using statistical software to explore relationships between accent recognition, speech rate, and comprehension accuracy. Simultaneously, qualitative data collected from interviews were transcribed, coded, and thematically analyzed to reveal trends in students' experiences.

Results

Quantitative Findings

The results of the listening comprehension test showed a significant decrease in accuracy when students were exposed to unfamiliar accents or faster speech. Students in group A, exposed to slow and familiar accents, scored an average of 85% on the comprehension tests, while those in group D, exposed to fast and unfamiliar accents, scored an average of only 45%.

Accent effect: Familiar accents (American and British) were significantly easier for students to understand than unfamiliar accents (Indian and Australian). The average comprehension score for familiar accents was 75%, while it dropped to 55% for unfamiliar accents.

Speed effect: Slow speech had a positive impact on comprehension of all accents, with an average score of 80%, compared to 50% for fast speech.

Qualitative Results

Interviews revealed that students felt more comfortable and confident listening to accents they had been exposed to in the classroom, but were often intimidated by accents they had never heard before. Many participants reported feeling overwhelmed when the speech was too fast, leading to an inability to follow the content and resorting to guessing during comprehension tests.

Strategy Effectiveness

Participants who received explicit training in listening strategies, such as predicting content based on context and recognizing keywords, showed improvement in the posttest, especially when exposed to faster speaking.

Discussion

The results confirm that A1 English learners struggle with accented English and fast language. Accent recognition plays a crucial role in comprehension and, when

combined with slow speech, creates an optimal learning environment for beginners. However, exposure to a variety of accents over time is beneficial for long-term listening skills because it helps students adapt to phonetic variability and strengthens their overall listening skills.

Practical Implications

To help A1 students overcome these challenges, language teachers need to integrate diverse listening materials with multiple accents and controlled speech rates. Gradual exposure to faster speech can help students develop the ability to understand natural language in real-world situations. In addition, teaching specific listening strategies can help students cope with fast speech or unfamiliar accents.

Limitations

This study was limited to a specific group of A1 students and the results may not be generalizable to students of different linguistic backgrounds or language abilities. Future research should include a larger, more diverse sample and examine whether these findings hold across different age groups and learning settings.

Future Research

Additional research could investigate the lasting effects of exposure to various accents on listening comprehension among advanced English learners. Moreover, analyzing how different teaching approaches, such as technology-assisted listening exercises, influence student performance in addressing issues related to accent and speech speed would yield important insights for program development.

REFERENCES

1. Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press.
2. Vandergrift, L., & Goh, C. C. M. (2012). *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action*. Routledge.
3. Goh, C. C. M. (2000). A cognitive perspective on language learners' listening comprehension problems. *System*, 28(1), 55-75.
4. Buck, G. (2001). *Assessing listening*. Cambridge University Press.
5. Flowerdew, J., & Miller, L. (2005). *Second language listening: Theory and practice*. Cambridge University Press.
6. Rost, M. (2013). *Teaching and researching listening (2nd ed.)*. Routledge.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Yashinova, S., & Hamrayev, M. A. (2024). BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA QO'LLANADIGAN METODLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 4–7. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559332
2	Abdumurodova, U. (2024). BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA OLMOSH SO'Z TURKUMINI O'RGATISH METODIKASI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 8–12. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559364
3	Xo'jaqulov, D. R. (2024). "CASE STUDY" TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA UNING KELIB CHIQUISH TARIXI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 13–18. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559382
4	Xo'jaqulov, D. R., & Nurmuhammadova, G. M. qizi . (2024). YOSHLARNING PEDAGOGOGIK IJTIMOY MOSLASHUVI VA MA'NAVIY TARBIYASI HAQIDA TUSHUNCHALAR. GOLDEN BRAIN, 2(23), 19–23. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559394
5	Uzbekbaeva, K. A. qizi ., & Askarova, M. R. (2024). ORGANIK KIMYO MAVZULARINI MUAMMOLI TA'LIM ORQALI O'RGATISH USULLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 24–27. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559414
6	Uzbekbaeva, K. A. kizi ., & Askarova, M. R. (2024). METHODS OF TEACHING ORGANIC CHEMISTRY TOPICS THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING. GOLDEN BRAIN, 2(23), 28–31. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559430
7	Носимов, Д. Ф., & Талибова, Р. (2024). РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ. GOLDEN BRAIN, 2(23), 32–35. https://doi.org/10.5281/zenodo.14559445

8

Nuriddinova, M., & Erkulova, F. M. (2024). THE WAYS OF TEACHING ENGLISH VOCABULARY IN SECONDARY SCHOOLS. GOLDEN BRAIN, 2(23), 36–44. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559473>

9

Каримова, М. А. (2024). ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЗБЕКСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ. GOLDEN BRAIN, 2(23), 45–49. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559491>

10

Negmatjonova, Z. B. qizi . (2024). KONSTITUTSIYA – ERKIN FARAVON HAYOT GAROVI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 50–54. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559507>

11

Jumayeva, S. S., & Sodiqova, S. S. qizi . (2024). YOSHLARNI OMMAVIY MADANIYAT TA'SIRIDAN HIMOYA QILISHNING ASOSIY VOSITALARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 55–61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559512>

12

Bobomuratov, I. I. (2024). PARRANDACHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI VA MUAMMOLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 62–67. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559536>

13

Каримов, Ш. А. (2024). МЕТОДОЛОГИЯ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА. GOLDEN BRAIN, 2(23), 68–79. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559656>

14

To'yev, I. I. (2024). YOSH ASKARNING JAMOAGA KO'NIKISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 80–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559670>

15

Xakimov, A. M. (2024). HARBIY XIZMATCHILARNI AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISHNING PSIXOLOGIK JIHLTLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 83–86. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559684>

16

Abinova, J. J. qizi ., & Aytbayev, D. T. (2024). BOSHLANG'ICH SINFDA SIFAT SO'Z TURKUMI BO'YICHA LISONIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH. GOLDEN BRAIN, 2(23), 87–92. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559698>

17

O'rinova, F. O. (2024). TALABALARDA BOSHQARUVCHANLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA HORIJY TENDENSIYALAR. GOLDEN BRAIN, 2(23), 93–99.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559710>

18

Mamadiyeva, S. H. (2024). ZAMONAVIY SHAROITDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 100–108.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559724>

19

Корабаев, Э. А. (2024). ЭНЕРГЕТИКА САНОАТИНИНГ КИБЕРХАВСИЗЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА УНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 2(23), 109–123.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559732>

20

Korabayev, E. A. (2024). ELEKTR ENERGETIKA SANOATIDA TASHKILY-IQTISODIY FAOLIYATINING AXBOROT XAVFSIZLIGINI MODELLASHTIRISH ISTIQBOLLARI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 124–135.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559742>

21

Akmaljonova, M. I. qizi ., & Erkulova, F. M. (2024). ENHANCING ENGLISH SPEAKING SKILLS IN PRIMARY CLASSES (3RD AND 4TH) AS A FOREIGN LANGUAGE. GOLDEN BRAIN, 2(23), 136–142.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559754>

22

Kengasheva, B. M. (2024). ABDURAUFI FITRAT ILMIY MEROSI VA UNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 143–149. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559764>

23

Toshmuxamedova, J. Q. qizi . (2024). PSIXOLOGIYADA TEMPERAMENTLAR BILAN ISHLASH. GOLDEN BRAIN, 2(23), 150–154.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14559939>

24

Омарова, С. С. қизи ., & Пардабоева, Н. З. (2024). ПСИХОЛОГИЯ. GOLDEN BRAIN, 2(23), 155–158. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559776>

25

Mamatov, Z. M. (2024). STUDY OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF RABBIT SKIN. GOLDEN BRAIN, 2(23), 159–163.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14603245>

26

O'rinova, O. O. (2024). BO'LAJAK KIMYO O'QITUVCHILARINING METAPREDMETLI YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH NAZARIYASI VA METODIKASI. GOLDEN BRAIN, 2(23), 164–170.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14603284>

27

Xoshimova, D. A. qizi ., & Erkulova, F. M. (2024). OVERCOMING DIFFICULTIES AS ACCENTS AND SPEED OF SPEECH IN LISTENING SKILLS FOR NON-NATIVE SPEAKERS AT A1 LEVEL IN ENGLISH IN UZBEKISTAN. GOLDEN BRAIN, 2(23), 171–176.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14603296>